

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og

Nutid

2007

3 ■ September

Side 161-240

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914, og det indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer, arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil gerne medvirke til at fremme debatten på tværs af faggrænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af ph.d. Ulrik Langen, adjunkt ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsforhold, Syddansk Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M., tlf. 65 50 33 26, e-mail langen@hist.sdu.dk; ph.d. Jes Fabricius Møller, adjunkt ved Afdeling for Historie, SAXO-Instituttet, Københavns Universitet, Njalsgade 80, 2300 København S, tlf. 35 32 82 67, e-mail: Jesfab@hum.ku.dk, og ph.d. Thomas Lyngby ansat ved Frederiksborgmuseet, Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborgslot, 3400 Hillerød., tlf. 48 26 04 39, e-mail: thomas.lyngby@frederiksborgmuseet.dk. Redaktionssekretær: stud.mag Jesper Vesterbæk, faglig vejleder ved Historiestudiet, Syddansk Universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M., tlf. 25 21 28 24, e-mail: jeves02@student.sdu.dk

Indsendelse af manuskripter

Indsendte manuskripter bedømmes dels af redaktionen, dels af en relevant 'referee' fra tidsskriftets videnskabelige panel, der består af en række forskere fra landets universiteter, arkiver og museer.

Manuskripter sendes til Ulrik Langen og Thomas Lyngby, mens bøger til anmeldelse sendes til Jes Fabricius Møller.

Abonnement koster 225 kr. årligt for 4 numre med tilsammen 320 sider. Det kan bestilles via tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk; samt på følgende adresse: Fortid og Nutid, Ingrid Christensen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K., eller e-mail: bogekspeditionen@christensen.mail.dk, tlf. 33 14 34 14 (tirsdag kl. 14-16 og fredag kl. 8-10).

Forsidebilledet: Fielding Lucas Jr.: West Indies. Baltimore, 1823

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

September 2007. Hefte 3. Side 161-240

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd

Nyt fra DHF

Fortid og Nutid udkommer fire gange om året. Det betyder, at der skal findes meget stof i løbet af en årgang. Artikler skal bestilles, indsendte bidrag skal bedømmes og redigeres, bøger skal sendes til anmeldelse, der skal være en kontinuerlig kontakt til trykkeriet, korrektur læses osv. En masse nødvendige, men også spændende opgaver, som gør, at det at sidde i redaktionen er både interessant og givende. Men altså også noget, der tager tid. Derfor holder medlemmerne af redaktionen heller ikke evigt. Der må nødvendigvis ske udskiftninger fra tid til anden.

Nu har Sniff Andersen Nexø fundet tiden moden til at træde tilbage og overlade jobbet til en anden. Sniff trådte ind i redaktionen i 2002 som afløser for Lene Floris og har siden med stor entusiasme løst alle opgaverne i forbindelse med redaktionen på bedste vis. Både det faglige, hvor det drejer sig om at finde de rette artikler, og det mere praktiske med kontakt til trykkeriet. Med hensyn til det første har Fortid og Nutid nydt godt af Sniffs skarpe blik for styrker og svagheder i de indsendte manuskripter. Hun har med fast hånd og konstruktive forslag gjort sit til, at mange gode artikler blev endnu bedre. Med hensyn til det praktiske arbejde ydede Sniff en stor

indsats i forbindelse med overgangen til Økotryk. Dansk Historisk Fællesråd er naturligvis kede af at miste Sniffs arbejdskraft, men har stor forståelse for, at hendes 'værnepligt' nu er udstået og andre må tage over. Fra DHF skal der lyde en stor tak for godt arbejde gennem snart fem år.

Sniff Andersen Nexøs plads i redaktionen overtages af museumsinspektøren Thomas Lyngby, Frederiksborgmuseet. De to øvrige medlemmer af redaktionen, Jes Fabricius Møller og Ulrik Langen, fortsætter et stykke tid endnu, men har planer om gradvis at lade sig udskifte. Bente Vinge Pedersen, der har fungeret som redaktionssekretær, afløses ligeledes af Jesper Vesterbæk. Også en stor tak til Bente, som har udført et stort stykke arbejde for tidsskriftet. Og velkommen til både Thomas og Jesper.

Danmarks bedste historiske tidsskrift, Fortid og Nutid, fortsætter altså i fin stil og vil også fremover bestræbe sig på at være skriftet, hvor de rigtig gode, spændende og tankevækkende historiske artikler er at finde.

Poul Porskær Poulsen
Formand for DHF

”Til fordel for plantageejerne, og til fordel for menneskeligheden.”

Kampen om magten over jordemødrene og fødslerne på øen St. Croix i Dansk Vestindien, 1803-1848

Niklas Thode Jensen

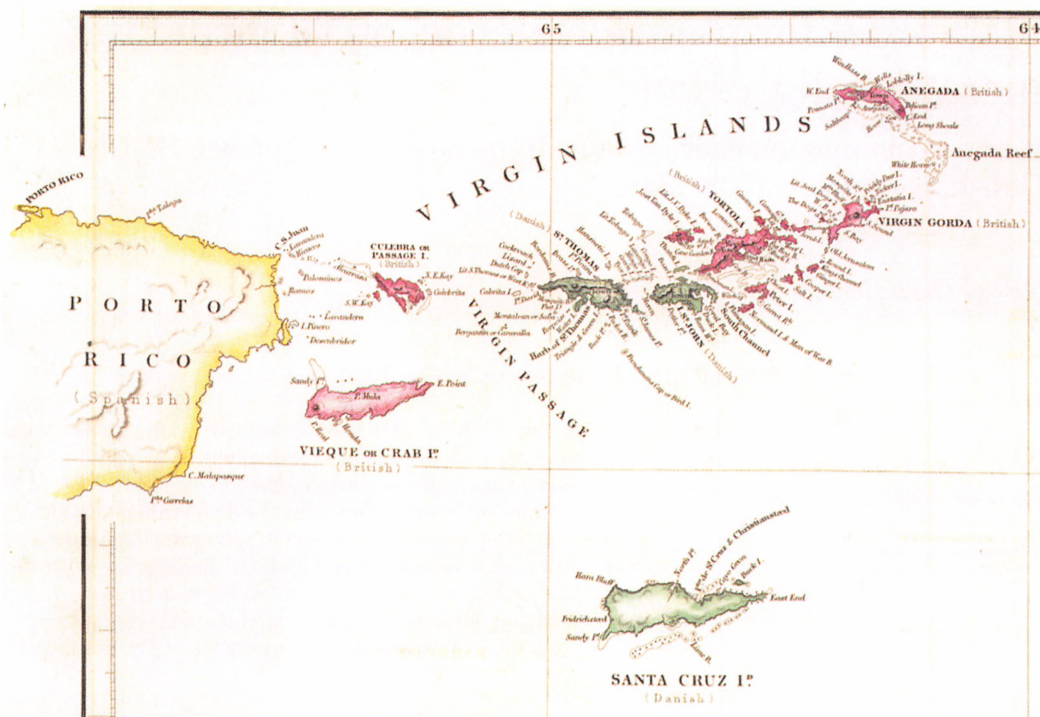
Fortid og Nutid, september 2007, s. 165-188

I årene mellem 1803 og 1848 forsøgte koloniadministration i Dansk Vestindien at reformere jordmodersystemet blandt plantageslaverne på øen St. Croix. Hensigten var at sænke børnedødeligheden og dermed løse et af tidens mest presserende problemer: den negative befolkningsudvikling i slavepopulationen. Artiklen beskriver systemets opbygning og analyserer de mange modsætninger og sammenstød mellem medicinske kulturer/praksiser og magtforhold, som var til stede i det. Endvidere sammenlignes det dansk-vestindiske jordmodersystem med tilsvarende systemer i andre vestindiske kolonier, hvilket bl.a. viser indflydelsen fra det danske jordmodersystem.

Niklas Thode Jensen, f. 1973, ph.d., ekstern lektor ved Afd. for Historie, Saxo Institutet, Københavns Universitet. Har skrevet ph.d.-afhandlingen; ”For slavernes sundhed. Sygdom, sundhed og koloniadministrationens sundhedspolitik blandt plantageslaverne på St. Croix, Dansk Vestindien, 1803-1848.”¹

I perioden fra 1803 til 1848 var der et stadigt stigende fokus på de dansk-vestindiske plantageslavers reproduktion og den store spædbørnsdødelighed blandt dem. Årsagen var, at det danske forbud mod handel med slaver var trådt i kraft i 1803. Det skabte et voksende problem for plantageejere og koloniadministratorer i Dansk Vestindien, fordi slavebefolkningen på øerne, ganske som i de fleste andre vestindiske slavekolonier, ikke var i stand til at opretholde sig selv via reproduktion. Der var en årlig overdødelighed blandt plantageslaverne på omkring 1 %, som hidtil var blevet dækket

ved nye importter fra Afrika, men med forbudet ophørte den mulighed. Efter som plantageslavernes arbejdskraft var fundamentet for sukkerproduktionen og dermed for koloniens økonomi, var det et stort problem, at arbejdsstyrken således langsomt men sikkert svandt ind. På øen St. Croix, den største af de tre dansk-vestindiske øer, hvor hovedparten af plantageslaverne levede, faldt antallet fra 22.076 i 1804 til 15.310 i 1846.² Derfor iværksatte den danske koloniadministration i perioden fra 1803 og frem til slavernes frigivelse i 1848 forskellige foranstaltninger med henblik på at

De dansk-vestindiske øer, St. Thomas, St. Jan (St. John) og St. Croix (Santa Cruz), med naboøer. De danske besiddelser er markeret med grønt, britiske med rødt og spanske med gult. Den største af de 3 øer, St. Croix, er på størrelse med Møn. Udsnit af Map of the Leeward Islands, John Arrowsmith, London 1844. David Rumsey Historical Map Collection, www.davidrumsey.com.

opretholde slavernes antal, sundhed og arbejdsevne. I forhold til centrale områder som reproduktion og spædbørnsdødelighed forsøgte administrationen sig med en reform af jordmodersystemet, og de følgende sammenligninger af jordmodersystems struktur og uddannelse på St. Croix dels med jordmodersystemet i Danmark, dels med forholdene i Britisk og Fransk Vestindien, viser, at det dansk-vestindiske jordmodersystem havde en særlig opbygning og var tiltænkt en særlig betydning i forhold til slavernes reproduktive sundhed. Samtidig afslører analysen af det dansk-vestindiske jordmodersystem sammenstødet mellem europæisk fødselsvidenskab og slavernes traditionelle fødselspraksiser, og i forlængelse heraf den konti-

nuerlige forhandling af magten over slavernes sundhed, som foregik mellem administrationen, plantageejerne og slaverne.

Jordmodersystemet på St. Croix: de kongelige, de oplærte og de selvlærte jordemødre

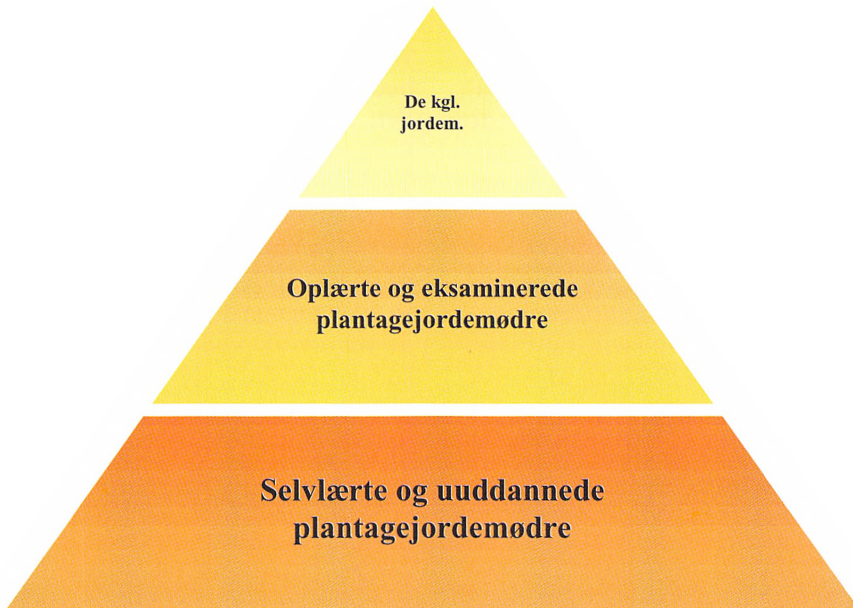
I perioden 1803-1848 blev jordmodervæsenet på St. Croix forsøgt udbygget og styrket, for bedre at kunne tage vare på de fødende slavekvinder og deres nyfødte. Indsatsen var koncentreret om St. Croix, fordi langt hovedparten af slavebefolkningen boede her. Systemet var i teorien opbygget som en hierarkisk pyramide, hvis top udgjordes af de konge-

ligt udnævnte og statsligt lønnede jordemødre, hvoraf der var én i hver af øens byer, Christiansted og Frederiksted. Sådanne havde det været siden 1768, hvor de to første kongelige jordemødre fik bestalling til at nedsætte sig i hver sin by.³ Administrativt var de kongelige jordemødre underlagt den kongelige landfysikus' tilsyn og kontrol, dvs. øverste lokale medicinske myndighed. De var altid uddannet på Den Kongelige Fødsels- og Plejestiftelse i København (1787) og af dansk herkomst. Deres bestalling var en tro kopi af danske jordemoderbestallinger, og deres pligter dermed fuldstændig de samme som for jordemødre i Danmark. Først og fremmest var de forpligtede til at betjene alle øens kvinder; de fattige gratis og de formuende mod en moderat betaling. Slaverne var ikke nævnt i bestallingen, hvilket ikke kan undre, eftersom bestallingen var baseret på danske forhold. Imidlertid kunne to jordemødre umuligt betjene de tusindvis af slavekvinder på St. Croix, og derfor bliver følgende forpligtelse i bestallingen interessant: *"... at adjungere sig sådanne subjekter sammesteds, som de dertil måtte finde bekvemme og villige, hvilke, når de med tiden bliver dygtige nok til at udstå af landfysikus den sædvanlige eksamen, også må tillades at praktisere som jordemødre..."*⁴

De kongelige jordemødre var altså ifølge deres bestalling forpligtede til at antage lokale kvinder og oplære dem i jordemodergerningen, sådan at de efter landfysikus' eksamination kunne virke som jordemødre. Denne forpligtelse synes de kongelige jordemødre på St. Croix imidlertid ikke at have overholdt i årene op til 1803, hvor landfysikus Johan Mathias Frederik Keutsch (1775-1815) beskrev forholdene på plantagerne i den første medicinalindberetning fra Dansk Vestindien. Han hævdede, at fødslerne blandt plantageslaverne kun fore-

gik med hjælp fra gamle, selvlærte slavekvinder, og mente, at det ville være bedre, hvis de kongelige jordemødre, og evt. landfysikus, påtog sig at oplære 6-8 slavekvinder til plantagejordemødre.⁵ To år senere udvidede den kendte plantageejer Peter Lotharius Oxholm (1753-1827)⁶ denne beskrivelse ved i en artikel at påstå, at det var disse gamle, selvlærte plantagejordemødre, der var skyld i de mange dødfødte slavebørn. Ved "naturlige fødsler", dvs. fødsler uden komplikationer, mente han ikke, at de gjorde nogen skade, men i vanskelige tilfælde gik der for lang tid med at hente en læge eller en uddannet jordemoder. Ifølge Oxholm forsøgte plantagejordemoderen i disse situationer at få barnet ud med vold, hvilket ofte betød barnets død.⁷

Opfordringen til at uddanne plantagejordemødrene synes først at være blevet fulgt op af handling efter afslutningen af den anden britiske besættelse af Dansk Vestindien (1807-1815) og udstedelsen af "Instruks for Stifts- og Landphysici" af 4. marts 1818. Instruksen påbød landfysikus at sørge for, at også de jordemødre, som ikke var blevet oplært, fik den fornødne vejledning, *"På de steder, hvor ingen eksaminerede jordemødre haves eller kan fås..."*, dvs. f.eks. på plantagerne.⁸ I løbet af 1820'erne begyndte de kongelige jordemødre at tage unge slavekvinder fra øens plantager i lære som "lære-døtre", dvs. elever/assistenter.⁹ Undervisningen foregik på plantageejers bosted, og hensigten var, at eleverne bagefter skulle vende tilbage til plantagen og varetage det vigtige hverv som plantagejordemoder. Læretiden ser ud til at have været 2-3 år, og i den periode gik eleven jordemoderen til hånd i det daglige arbejde.¹⁰ Ved læretidens udløb fik den kongelige jordemoder et honorar,¹¹ og landfysikus eksaminerede eleven sammen med en anden af øens autoriserede læger.¹² Hvis eleven

Hierarkiet blandt jordemødre i Dansk Vestindien. Fra Niklas Thode Jensen: For Slavernes Sundhed. Sygdom, sundhed og koloniadministrationens sundhedspolitik blandt plantageslaverne på St. Croix, Dansk Vestindien, 1803-1848. Ph.d. afhandling, Saxo Institutet, Københavns Universitet. 2006, s. 264.

bestod, fik hun autorisation som plantagejordemoder. Disse oplærte og autoriserede plantagejordemødre udgjorde et mellemlag i jordemodervæsenets hierarkiske pyramide.

Imidlertid var det ikke alle plantager, som fik en formelt oplært eller autoriseret plantagejordemoder – snarere tværtimod. De privatpraktiserende læger på øen kommenterede samstemmende i medicinalindberetningerne fra 1820'erne og frem, at så godt som alle plantager havde en slavekvinde, der fungerede som jordemoder, men at kun få af disse havde modtaget formel oplæring hos kongelige jordemødre eller læger.¹³ Disse plantagejordemødre uden oplæring og autorisation blev altså ved at udgøre det tredje, laveste og antalsmæssigt største lag i jordemødrenes hierarki.

Fra tiden før slavernes frigivelse i 1848 findes ikke præcise oplysninger om, hvor mange plantagejordemødre der var på St. Croix, og hvilken uddannelse de havde, men af en fortegnelse fra 1852 fremgår det, at der i Frederikssteds politidistrikt (by og plantager) var 25 jordemødre, hvoraf kun fire var oplært af en eksamineret jordemoder eller læge.¹⁴ En tilsvarende fortegnelse fra 1864 viser, at der i øens centrale distrikt (Kingshill) var 8 plantager med jordemødre oplært (og evt. eksamineret) af kongelige jordemødre og autoriserede læger, 29 plantager med jordemødre uden formel oplæring og 38 plantager uden jordemoder. Endelig viser en fortegnelse fra samme år, at der i Christiansted by fandtes 4 jordemødre eksamineret af læger og i Christianssteds landdistrikt i alt 11 plantagejordemødre, alle ueksaminere-

de.¹⁵ På den baggrund står det klart, at i årene umiddelbart efter emancipationen havde kun omkring en femtedel af plantagejordemødrene i St. Croix' tre distrikter modtaget formel oplæring og evt. eksamination. De privatpraktiserende lægers medicinalindberetninger giver som nævnt ikke grund til at antage, at situationen var bedre før emancipationen.

I 1826 bemærkede den konstituerede landfysikus Poul Elias Wintmöl Schlegel (1784-1849) i sin medicinalindberetning, at plantageejerne var blevet mindre tilbøjelige end tidligere til at sende deres slavekvinder til oplæring hos de kongelige jordemødre. Han mente dog ikke, at lovgivning ville hjælpe, men opfordrede til, at de kongelige plantager, dvs. plantager hjemfaldet til staten pga. fallit og dernæst forpagtet til private, skulle sende slavekvinder til oplæring og derved gå foran med et godt eksempel.¹⁶ Hvorvidt forpagterne af de kongelige plantager fulgte opfordringen er svært at sige, men sikkert er det, at en del af de kongelige plantager havde en slavekvinde, der var registreret som "midwife".¹⁷ Dermed var hun ikke bare en almindelig slavesygeplejerske ("sick nurse"), som forefandt på alle plantager.¹⁸ Dog var kun få af disse jordemødre på de kongelige plantager oplært.¹⁹

Årsagerne til det faldende antal elever hos de kongelige jordemødre kan have været mange, men eftersom plantagerne i perioden ca. 1820-1848 var under et stadigt voksende økonomisk pres pga. dårlig høst, faldende sukkerpriser og mangel på arbejdskraft, havde plantageejere tungtvejende økonomiske grunde til at beholde alle hænder på plantagen og spare honoraret til den kongelige jordemoder.²⁰ Imidlertid kan plantageejerens udgifter ved at få en slavekvinde oplært og eksamineret ikke siges at have været store set i forhold til lægeregninger, plantagehospital eller andre

sundhedsrelaterede udgifter.²¹ Dog var det naturligvis på kort sigt billigere at lade være at uddanne en plantagejordemoder og blot forlade sig på gamle slavekvinders erfaring, som man altid havde gjort – især da ingen lovgivning påbød andet. En anden medvirkende årsag kan have været problemer med at få plantagens slavekvinder til at acceptere den nyoplærte plantagejordemoders europæiske fødselspraksis i forhold til slavernes opfattelse af tabuer og overgangsriter i forbindelse med fødslen og spædbarnet (mere herom senere).

For de plantager, som ikke havde nogen jordemoder, var der flere måder at skaffe en til veje. Hvis plantagen lå nær ved en af byerne, kunne den kongelige jordemoder tilkaldes.²² Et billigere alternativ var at hente en af de ueksaminerede frikulørte kvinder fra byerne, som synes at have haft jordemoderhjælp som bibeskæftigelse.²³ En tredje mulighed var at leje eller låne en jordemoder fra en naboplantage, på samme måde som man lejede eller lånte mandlige håndværks-slaver, f.eks. murere, tømrere, bødkere osv.²⁴ I de få tilfælde hvor denne lejede plantagejordemoder var eksamineret, varetog hun gerne jordemoderforretningerne på flere af nabolagets plantager.²⁵ Brugen af eksterne jordemødre afsløres i regnskaberne for flere plantager. Ud fra kildematerialet kan det ikke afgøres, om der var tale om kongelige jordemødre eller plantagejordemødre fra naboplantager, men det sidste er mest sandsynligt. Kun yderst sjældent viser regnskaberne en læge i funktion som "accoucheur", dvs. fødselshjælper, ved fødsler blandt slaverne, og da var betalingen langt højere.²⁶

Hvad angår de kongelige plantager kan det undre, at den overordnede administration af samme, kaldet Likvidationskommissionen, ikke forsøgte at vise et godt eksempel ved at indlægge et krav

om oplæring og eksamination af planta-gejordemoderen i reglementet for deres bortforpagtning til private. I det hele taget er det reproduktive område aldeles fraværende i forpagtningsreglementet, på trods af den interesse som administrationen på dette tidspunkt påviseligt havde for området (se nedenfor). Andre tiltag til forbedring af fertiliteten og de nyfødtes overlevelse, som likvidationskommissionen kunne have implementeret, var f.eks. præmiering af mødrene i form af nedsat arbejdstid, pengegaver eller andre goder. Den britiske løjtnant Brady, som boede på en af St. Croix' plantager i sidste halvdel af 1820'erne, beskrev anvendelsen af dette system blandt slaverne på følgende måde: "*Ved fødsler og dødsfald modtager de involverede familier normalt ca. 10 pund sukker og to gallons rom. På plantagen Mannings Bay, og på nogle andre plantager, modtager barselskvinder to flasker madeiravin og andre behageligheder.*"²⁷

Det er uvist, hvor udbredt præmieringer af slavemødre var, men det synes ikke at have været udbredt på de kongelige plantager.

Det danske forbillede

På baggrund af det ovenstående er det tydeligt, at koloniadministrationens forsøg på at strukturere det dansk-vestindiske jordemodervæsen havde det danske system som forbillede. Det danske jordemodervæsen udvikledes i perioden 1803-1848 til et fintmasket og effektivt system, som dækkede hele Danmark og havde betydning for nedbringelsen af spædbørnsdødeligheden. Systemet var bygget på jordemoderreglement af 21. november 1810, som gjaldt for Danmark (og Norge indtil 1814), men ikke for Dansk Vestindien. Som reglementet påbød, blev Danmark inddelt i jordemoder-

distrikter med en offentligt lønnet jordemoder i hver. I 1850 var der 686 distrikter uden for København.²⁸ Den offentlige jordemoder skulle være uddannet på Fødsels- og Plejestiftelsen i København, men hvis der ikke fandtes en uddannet jordemoder i distriktet, kunne en lokal kvinde oplæres og eksamineres af landfysikus. Hvis en barselskvinde brugte en jordemoder, som ikke var uddannet og/eller eksamineret, skulle hun stadig betale det fastsatte honorar til distriktets offentligt ansatte jordemoder. Endelig skulle jordemoderen tilkalde lægen ved vanskelige fødsler.²⁹ Dermed var lægernes formelle og traditionelle rolle i fødselsvæsenet primært at overvåge jordemødrene, ikke at være fødselslæger.³⁰

På St. Croix genfinder vi det danske systems hierarki i hhv. de uddannede, offentligt lønnede kongelige jordemødre, de lokalt oplærte eksaminerede plantagejordemødre og de selvlærte plantagejordemødre. Men i modsætning til Danmark, hvor de centralt uddannede offentligt lønnede jordemødre ser ud til gradvist at have erstattet de uddannede jordemødre i løbet af første halvdel af 1800-tallet,³¹ synes situationen på St. Croix ikke at have ændret sig efter 1826. Hverken antallet af dansk-uddannede og offentligt lønnede jordemødre på øen, eller antallet af lokalt oplærte eksaminerede plantagejordemødre synes at være blevet forøget.

Jordemødre, læger og administration: Konflikter om viden, uddannelse og økonomi

På trods af deres privilegerede stilling som statsansatte og autoriserede, havde de kongelige jordemødre i Dansk Vestindien altså ikke et lovfæstet monopol på jordemodergerningen. Det skabte problemer allerede fra første færd, idet de

kongelige jordemødre anklagede ueksaminerede plantagejordemødre og frikulørte (frie farvede) jordemødre for at tage deres kunder.³² F.eks. klagede de kongelige jordemødre Madam Biørn (Christiansted) og Madam Clark (Frederiksted) i 1815 til guvernementet, idet de hævdede, at afrocaribiske kvinder bedrev jordemodergerning uden autorisation.³³ Guvernementet afviste klagen og kundgjorde i plakat af 9. dec. 1815, at da de to kongelige jordemødre umuligt kunne varetage alle fødsler på øen, var det tilladt andre *eksaminerede* jordemødre at nedsætte sig på øen og lade sig beskikke til praksis.³⁴ De jordemødre, guvernementet her hentydede til, var formentlig jordemødre fra Danmark, men for denne gruppe var kun stillingerne som kongelige jordemødre økonomisk attraktive. I 1818 og 1820 indkom lignende klager fra kongelige jordemoder Madam Cloette på St. Thomas,³⁵ som også blev afvist, men efterfølgende indskærpede guvernementet lægernes pligt til at holde øje med alle jordemødre og til at indberette, hvis der var anledning til anke over deres praksis.³⁶ Endelig understregede guvernementet i 1821, at jordemødre kun måtte praktisere, hvis de underkastede sig eksamination af landfysikus eller en anden autoriseret læge.³⁷ Disse regulativer synes primært at have været rettet mod de ueksaminerede frikulørte jordemødre, som dog ikke ændrede adfærd af den grund. De virkede i byerne og var dermed de kongelige jordemødres nærmeste konkurrenter på deres primære marked. I 1835 indløb igen en klage fra den kongelige jordemoder i Christiansted over uberettigede personer, som bedrev jordemodergerning.³⁸

Problemet var altså ikke at skaffe en jordemoder, men den viden som vedkommende havde, eller rettere, ikke havde. Flertallet af de mange privatpraktiserende plantagelæger på St. Croix nære-

de ikke den ringeste tiltro til plantagejordemødrenes evner og betegnede dem som generelt uvidende om obstetrik, fordi kun få af jordemødrene havde modtaget formel oplæring.³⁹ Eksempelvis gav den konstituerede landfysikus William Stephen Jacobs (1779-1843) kraftigt udtryk for denne holdning, idet han i sin medicinalindberetning af 1829 bemærkede: *"Jordemodergerningens tilstand på plantagerne er elendig, fordi ganske få [jordemødre] er oplært. Jeg er ofte til stede ved vanskelige og langvarige tilfælde sammen med de danske jordemødre [dvs. kongelige jordemødre], og jeg har fundet den samme fejl ved dem alle [dvs. plantagejordemødrene], nemlig at de altid har travlt, er forhippede på at afslutte forretningen og i for høj grad ønsker at bruge instrumenter, når kun en smule tålmodighed er nødvendig."*⁴⁰

Oven i denne påståede uvidenhed holdt plantagejordemødrene undertiden hårdnakket på deres egen viden og praksis og var uvillige til at høre på plantagelægens formaninger.⁴¹ Lægernes kritik var dog ikke kun fagligt funderet, idet mange af dem, i overensstemmelse med britisk tradition, selv praktiserede som "accoucheurer" eller "man-midwives" for den formuende gruppe af eurocaribiske indbyggere.⁴² Med andre ord var der potentielt både et fagligt og et økonomisk konkurrenceforhold mellem lægerne og hele jordemodergruppen.

Til sammenligning var forholdet mellem læger og jordemødre i Danmark langt bedre. Dette skyldtes formentlig, at lovgivning og tradition her adskilte jordemødrenes og lægernes respektive arbejdsområder, og at staten kontrollerede begge gruppers faglige kundskaber. Da der var mange flere jordemødre end læger i de danske landdistrikter, og da jordemødrene nød befolkningens tillid, var lægen nødt til at have et godt forhold til jordemoderen.⁴³

For at imødegå de farlige situationer, som manglen på oplæring kunne medføre, var det pålagt plantagejordemødrene at sende bud efter plantagelægen, en anden accoucheur eller den kongelige jordemoder, hvis der opstod problemer under fødslen.⁴⁴ Dette var i overensstemmelse med ovennævnte instruks for landfysici i Danmark, som påbød, at alle jordemødre skulle søge en læges hjælp, hvis der indtraf en vanskelig fødsel.⁴⁵ Som regel blev lægen først tilkaldt som absolut sidste udvej, hvis ikke både mor og barn skulle omkomme. De virkemidler, lægen havde til rådighed, var for det første hans viden om, hvordan barnet kunne vendes manuelt. For det andet rådede han over instrumenter, som jordemødrene ikke måtte anvende, dvs. instrumenter til tangforløsning, kirurgisk fjernelse af barnet gennem fødselsvejen og, i yderste nødstilfælde, kejsersnit.⁴⁶ Det første kendte tilfælde af kejsersnit på St. Croix blev foretaget af ovennævnte P.E.W. Schlegel på slavekvinden Sophia i 1821.⁴⁷ For det tredje rådede kun lægen over medikamenter som *Secale cornutum*, der er ve-stimulerende.⁴⁸ De fødende slavekvinder var klar over effektiviteten af *Secale* og bad ligefrem om at få midlet, hvis fødslen trak ud.⁴⁹

Ideen om at hæve plantagejordemødrenes standard for derved at sænke dødeligheden blandt spædbørnene havde, som vist, eksisteret siden den blev luftet af Keutsch og Oxholm i begyndelsen af århundredet. Siden havde man forsøgt at højne standarden via oplæring af læredøtre i jordemoderkunsten, men med ringe held. Det var først i 1832, at ideen blev til et reelt handlingsforslag fra administrationens side. Den 4. februar dette år sendte generalguvernør Peter von Scholten (1784-1854) en skrivelse til landfysikus Schlegel, som indeholdt et udkast til et forslag om ansættelse af

10 nye eksaminerede jordemødre på St. Croix. Von Scholten forklarede årsagen til forslaget således:

”Jeg vil blot udpege en årsag til denne afdagen [i slavepopulationen], som erfaringen har lært, nemlig negerbørnenes død i de 9 første dage efter fødselen. Grunden hertil må vist søges i de dårlige jordemødre, som på nogle få undtagelser nær, haves på plantagerne...”

Hensigten med forslaget var altså at bremse nedgangen i slavebefolkningen ved at sænke børnedødeligheden. Dette skulle ske ved, at de nye jordemødre styrkede tilsynet med de fødende slavekvinder på plantagerne og gennem undervisning øgede plantagejordemødrenes og slavekvindernes viden om fødselsvidenskab. Fordi guvernementet ikke var i stand til at betale en løn, som var høj nok til at tiltrække jordemødre fra Danmark, ville von Scholten sende 10 udvalgte afrocaribiske kvinder (formodentlig frikulørte) på et etårigt uddannelsesophold på Fødsels- og Plejestiftelsen i København. Efter eksamen skulle de returnere til deres nye stillinger rundt om i St. Croix' landdistrikter, hvor der endog skulle bygges særlige boliger til dem.⁵⁰ Von Scholtens forslag viser, at den dansk-vestindiske administration i det mindste på dette tidspunkt var klar over den potentielle betydning af uddannede jordemødre og ikke nærede den gamle forestilling om slavernes promiskuitet som årsagen til befolkningsnedgangen.⁵¹

Forslaget blev imidlertid ikke til noget. En gennemgang af læredøtrene på Fødsels- og Plejestiftelsen i København viser, at der i perioden 1806-1848 kun blev optaget én kvinde fra Dansk Vestindien, og hun var af dansk herkomst.⁵² Hovedårsagen til at forslaget ikke blev gennemført var formodentlig, at det var

Tegning af Poul Elias Wintmöhl Schlegel, 1784-1849, konstitueret landfysikus og garnisonskirurg på St. Croix. Schlegel var en af de vigtige aktører i kampen om magten over jordemødre og fødsler på St. Croix. Kunstner ukendt, udateret. Nationalmuseet.

økonomisk ubelejligt. Ifølge en betænkning fra landfysikus Schlegel af 1837 kunne plantageejerne ikke bære den ekstraskat pr. slave, som von Scholtens forslag var baseret på. Desuden påpegede Schlegel, at man måtte forudse, at slavernes emancipation var nært forestående (efter emancipationen af slaverne i Britisk Vestindien i 1834), og at slaverne efter frigivelsen ikke selv ville kunne betale for opretholdelsen af det nye jordemodervæsen. Udover disse økonomiske argumenter anførte Schlegel også en række andre grunde, som han mente støttede opretholdelsen af det gamle, hævdvundne plantagejordemodersystem. For det første hævdede han, i tråd med en gammelkendt forestilling blandt vestindiske læger, at vanskelige fødsler var sjældne pga. klimaet, og tilføjede, at når de forekom, havde alle plantager en kontraktansat plantagelæge, som blev tilkaldt. For det andet hævdede Schlegel, at den dødbringende stivkrampe blandt nyfødte (mere herom senere) ikke var så udbredt som tidlige-

re, og at dette skyldtes, at jordemodervæsenet var velfungerende. Endelig bemærkede han, at plantagejordemødrene havde slavekvindernes tillid, hvilket de kongelige jordemødre ikke havde.⁵³ Med andre ord mente Schlegel, at det eksisterende system ikke var optimalt, men det fungerede.

På baggrund af von Scholtens, Keutsch', Worms, Schlegels og Jacobs udsagn tegner der sig et billede af tre modstridende opfattelser blandt læger og administration af, hvordan jordemodervæsenet skulle struktureres. Von Scholten, som repræsenterede administrationen, og Keutsch og Worm, som i deres egenkab af hhv. landfysikus og garnisonskirurg repræsenterede dels administrationen, dels lægerne, gik alle ind for den "danske" model, dvs. at der skulle udannes jordemødre til at varetage fødslerne på plantagerne. Schlegel, der ligeledes som landfysikus var både læge og medlem af administrationen, placerede sig i en pragmatisk mellemposition, idet

han fandt, at det eksisterende system af plantagejordemødre havde vundet hævd og desuden vanskeligt kunne ændres pga. økonomien. Endelig gav den på det tidspunkt konstituerede landfysikus Jacobs udtryk for den holdning, som fandtes hos det store flertal af øens læger, nemlig at plantagejordemødrene var udelige. Uddannelse eller forbedring kom overhovedet ikke på tale. Set i lyset af den tilknytning, som Jacobs selv og flertallet af St. Croix' læger havde til den britiske verden, og den ringeagt, hvormed læger i den britiske verden på dette tidspunkt betragtede jordemødre, er det ikke overraskende, at mange af lægerne havde den opfattelse. Jacobs konstituering som landfysikus ændrede ikke ved hans opfattelse af jordemødrene. Ligeså lidt overraskende er det, at von Scholten og de dansk uddannede, offentligt ansatte læger indtog samme holdning, som man havde i Danmark, nemlig at jordemødrene burde uddannes. Mere interessant er landfysikus Schlegels position. Som den øverste i koloniadministrationens medicinske hierarki i en lang årække og dansk uddannet læge skulle man forvente, at han tilsluttede sig den "danske" model, men i stedet valgte han en pragmatisk linie. Årsagen var som nævnt primært økonomien, men muligvis også et spørgsmål om ansvar. Som landfysikus var Schlegel selv den øverste ansvarlige, hvis jordemodervæsenet ikke fungerede tilfredsstillende.

Administrationen endte altså med at henlægge spørgsmålet om jordemodervæsenets forbedring. Årsagen til denne tilbageholdenhed efter forslaget af 1832 skal måske, hvis landfysikus Schlegels vidnesbyrd står til troende, findes netop i året 1834. Det var året, hvor slaverne i Britisk Vestindien blev frigivet, og administrationen i Dansk Vestindien kunne ikke længere være i tvivl om, at det også måtte ske på de danske øer før eller

siden. Spørgsmålet var bare, hvor længe emancipationen kunne trækkes ud, inden slaverne gjorde oprør. Man havde brug for tid til at studere det britiske eksempel og se, hvad der skete bagefter, sådan at man bedre kunne forberede emancipationen og minimere de økonomiske skader.⁵⁴ I den situation var det, som Schlegel bemærkede i 1837, ikke oportunt at eksperimenterer med bekostelige forbedringer af jordemodervæsenet, som givetvis ikke kunne opretholdes efter emancipationen. Og da navnlig ikke, når plantagernes økonomi samtidig var skrantende.

Omkring 10 år senere, i 1846, dukkede tanken om bedre uddannelse af jordemødrene op igen. Denne gang var det garnisonskirurg Rasmus Pedersen Worm fra Frederiksted (1786-1863), der i sin medicinalindberetning besværede sig over plantagejordemødrenes uvidenhed, fordi han undertiden blev kaldt ud til fødsler, som han mente, en uddannet jordemoder nemt ville have kunnet klare selv. Derfor og "*... til fordel for plantageejerne, og til fordel for menneskeligheden...*" ønskede han flere uddannede jordemødre på øen.⁵⁵ Der skulle dog gå mange år, før ønsket om forbedringer i jordemodersystemet blev til virkelighed. Først i 1885 blev der oprettet et jordemodersystem med 9 distriktsjordemødre efter dansk forbillede. Effekten viste sig hurtigt: omsider faldt spædbørstdødeligheden i landdistrikterne og befolkningsudviklingen blandt markarbejderne, de tidligere slaver, blev for første gang positiv.⁵⁶

Kampen om fødslerne: Slavernes "overtro" vs. lægernes "videnskab"

Beskrivelser af praksis omkring fødsler og jordemoderarbejde blandt slavebefolkningen på St. Croix er sjældne, og

det gælder også for perioden 1803-1848. Imidlertid beskrev nogle af øens læger i den første medicinalindberetning fra Dansk Vestindien af 1803 den "overtro", som de mente eksisterede blandt slaverne på dette område, og de deraf følgende skadelige virkninger.⁵⁷ Som tidligere nævnt var mortaliteten blandt slavernes spædbørn høj, og lægerne pegede igennem hele perioden konsekvent på *Tetanus neonatorum* (også kaldet trismus nascentium, engl.: Lock jaw), dvs. stivkrampe blandt nyfødte, som den vigtigste dødsårsag.⁵⁸ I 1803-beretningen forklarede lægerne William Stedman (1764-1844) og Hugh Morris Lang (1779-1864), at der kunne være tre årsager til "nine day lock jaw", altså stivkrampedødsfald indenfor de første ni dage af barnets liv:

1. Tilbageholdelse af barnets første afføring (meconium)
2. Forkert behandling af navlestrengen
3. Forurenede luft

Den første faktor mente Stedman & Lang var uvæsentlig, fordi alle plantagejordemødre sørgede for at give de nyfødte et lavement med amerikansk olie. Den anden faktor var langt mere alvorlig pga. den "overtro", der var forbundet med navlestrengen. Ifølge Stedman & Lang undersøgte plantagejordemødrene normalt ikke navlestrengen før den 7. eller 8. dag efter fødslen, hvorfor den som regel nåede at blive betændt og årsag til "nine day lock jaw".⁵⁹ Hertil kan føjes landfysikus J. M. F. Keutsch's beskrivelse fra samme medicinalindberetning:

*"... den slemme vane af negerne, at binde navlen med en tyk og lang streng, svøbe samme ind i et stort stykke ofte groft lærred og derefter at binde et, måske to, ligeledes grove navleklæder rundt om barnets underliv, så tæt som det er dem muligt, må absolut forårsage, at navlen bliver trykket, vævet irriteret og inflammeret..."*⁶⁰

Landfysikus Keutsch mente, at denne behandling af navlestrengen var forkert og den eneste årsag til stivkrampedødsfaldene. Da man ikke kunne behandle stivkrampe, mente han, at man skulle forsøge at forhindre sygdommen ved bl.a. at bade barnet og forbinde navlen forsigtigt hver dag. Endnu vigtigere var det dog at sørge for bedre uddannelse af slavernes jordemødre, for kun ad den vej kunne behandlingen blive bedre.

Den tredje faktor, den forurenede luft, var for Stedman & Lang også forbundet med slavernes "overtro", idet de forklarede at: *"... det er normal praksis blandt negere ikke at tillade den mindste partikel af fri luft adgang til en barselskvindes værelse i 4 eller 5 dage efter fødselen."* *"... mange forhold fører os til den opfattelse, at den urene luft er en af de hyppigste grunde til denne lidelse."*⁶¹

For at fjerne den indelukkede, urene og dermed sygdomsfremkaldende (miasmatiske) luft anbefalede Stedman & Lang, at man på plantagerne byggede en særlig luftig fødestue, hvor børnene fra fødslen skulle bades i koldt vand hver dag. Disse fremgangsmåder var blevet afprøvet med stor succes på en af de plantager, hvor de selv arbejdede i kompagniskab som plantagelæger.⁶²

Forsøger man at efterspore forekomsten af sådanne fødestuer på plantagerne, ser de ud til at være blevet stadig mere almindelige i løbet af 1820'erne og 30'erne. I forbindelse med bygning af nye plantagehospitaler blev der ofte tilføjet en fødestue, men det var dog ikke en regel.⁶³ Denne tingenes tilstand støttes af ovennævnte løjtnant Brady, som sidst i 1820'erne beskrev, hvordan fødsler på nogle plantager fandt sted på fødestuer og på andre plantager i slavekvindens eget hus.⁶⁴ Om barselskvinder også fødte på plantagehospitaler uden fødestue er uvist, men i hvert fald synes barselskvinderne hverken at have tilbragt

barselsdagene før eller efter fødslen dér. Efter fødslen ser de ud til at have været fritaget for arbejde i 3-6 uger, hvor de opholdt sig i deres egne huse.⁶⁵

Det synes imidlertid at have været forbundet med vanskeligheder at få slavekvinderne til at ændre praksis og benytte fødestuerne. I ovennævnte artikel fra 1805 forklarede Oxholm, at når man tvang de fødende slavekvinder til at lade være med at ligge i de tæt tillukkede slavehytter eller huse, blev de "misfornøjede", og de ændrede kun langsomt deres vaner.⁶⁶ Denne modstand fra slavekvindernes side er særlig interessant, fordi slavernes reaktion på de sundhedsforanstaltninger, som blev iværksat omkring dem, sjældent er synlig i kilderne. Slavekvindernes misfornøjelse med at blive flyttet fra det lukkede hus/hytte er forståelig i lyset af slavernes opfattelse af det nyfødte barn. Lægen Johan Christian Schmidt (1728-1807) forklarede i sit skrift *"Blandede Bemærkninger samlede på og over St. Croix i Amerika"* fra 1788, hvordan slaverne frygtede, at spædbørnene skulle blive stjålet eller spist af hekse. Hvis en heks kunne komme til at se ind i barnets øjne i løbet af de første otte dage efter fødslen, kunne hun stjæle dets ånde og dermed slå det ihjel.⁶⁷ Det var muligvis derfor, hytten eller huset skulle være hermetisk tillukket i de første dage af barnets liv. En anden forklaring med lignende træk kendes fra det tyvende århundredes Vestafrika (bl.a. Akan-folket i Ghana), som var oprindelsesstedet for mange af slaverne i Dansk Vestindien.⁶⁸ Her blev den nyfødte anset for stadig at tilhøre åndeverdenen i de første 8-9 dage efter fødslen og dermed rituelt ikke-eksisterende. Først efter 9 dage regnedes spædbarnet blandt menneskene, og døde barnet inden da, havde det ikke eksisteret.⁶⁹ Der synes med andre ord at have eksisteret forestillinger omkring fødsler såvel i slavernes oprin-

delsesområde i Vestafrika som blandt slaverne på St. Croix i tiden umiddelbart inden den her behandlede periode, som indbefattede en tabuiseret overgangsrige med en varighed på omkring 9 dage. Ovenstående citat fra Stedman & Lang viser, at forestillingen også eksisterede i den her behandlede periode. Denne magisk-religiøse opfattelse af fødslen og det nyfødte barn måtte uvægerligt støde sammen med den fysiologiske europæiske opfattelse af samme og af spædbarnets sygdomme, herunder især behandlingen af "nine day lock jaw".

Det kunne altså se ud til, at det var nødvendigt for plantageejerne, i hvert fald i begyndelsen, at tvinge slavekvinderne til at bruge fødestuerne. Ved at anbringe kvinderne dér opnåede man dels at fjerne de fødende fra slavelandsbyen, hvor "overtroen" herskede med de deraf følgende påståede skadelige virkninger, dels fik man de forhold og behandlingsmuligheder, som lægerne ønskede. Samtidig blev det lettere for både læger og forvaltere at overvåge og kontrollere både de gravide/fødende slavekvinder og de mistænkelige plantagejordemødres virke. På den baggrund kan man anskue fødslerne som et felt, hvor der udspillede sig en konflikt mellem en afrocaribisk og en europæisk sundhedsopfattelse/praksis. Konflikten foregik, som tidligere nævnt, ikke blot omkring fødestuerne, men også mellem på den ene side de europæiske læger og kongelige jordemødre, og på den anden side de fagligt mistænkelige ueksaminerede plantagejordemødre og deres allierede, de fødende slavekvinder. Jf. det langsomt stigende antal fødestuer på plantagerne kunne man umiddelbart tro, at konfliktens "vindere" var lægerne og dermed den europæiske lægevidenskab. Da det imidlertid stadig var den ueksaminerede plantagejordemoder, der forestod langt de fleste fødsler uden planta-

gelægens deltagelse, er det langt fra givet, at praksis omkring fødslerne blev europæisk, blot fordi de blev flyttet ind på fødestuerne.

I dette lys giver det mening at forstå slavekvindernes modstand overfor den europæiske sundhedsopfattelse og praksis omkring fødsler som et led i en *forhandling* af magten, hvor ingen af parterne havde det totale overtag, men hvor kompromiser var under stadig udvikling og forandring. Plantageejeren eller -forvalteren og plantagelægen kunne bestemme rammen for fødslen, dvs. fødestuen, men indholdet, praksisen, var langt sværere at kontrollere. Det krævede ideelt set, at plantagelægen forestod fødslen, og for at gøre det måtte han helt givet overskride slavernes ovennævnte tabuer omkring fødsler. Når flytningen til den åbne fødestue kunne skabe "misfornøjelse", er der ingen tvivl om, at lægens overtagelse af selve fødslen kunne skabe en voldsom grad af "misfornøjelse", ikke bare blandt de fødende, men i hele plantagens slavebefolkning. Uanset plantageejers økonomiske overvejelser i forhold til lægens honorar kan risikoen for uro have været en væsentlig årsag til, at plantagelægerne ikke overtog, eller overhovedet synes at have forsøgt at overtage, plantagejordemødrenes domæne. Lægedækningen på St. Croix var høj nok til, at det havde været praktisk muligt, men alligevel skete det ikke.⁷⁰ For at undgå at slavebefolkningen blev endnu mere umedgørlig og saboterende, var det således i ejerens/forvalterens interesse, at lægen kun blev tilkaldt, når det var absolut sidste udvej, hvis ikke både moder og barn skulle omkomme. Med andre ord måtte et kompromis etableres mellem hensynet til slavernes opfattelser, spædbørnenes overlevelse og plantagens økonomi.

Et sådant kompromis kunne personificeres af den oplærte og eksaminerede

plantagejordemoder. Da hun både var kvinde, slave, kendt af de lokale og oplært i vestlig fødselsvidenskab, kunne hun potentielt mediere modsætningerne mellem lægens/forvalterens og slavernes normer omkring fødsler og mellem de forskellige behandlersektorer.⁷¹ Imidlertid var der, som sagt, kun ganske få af disse oplærte plantagejordemødre, hvilket oplagt kan skyldes plantageejers økonomiske strategi, eller at heller ikke de oplærte plantagejordemødre havde let ved at blive accepteret af deres egne.

Jordemødre, fødselsvidenskab og -praksis i komparativt caribisk perspektiv

Som nævnt i indledningen var negativ befolkningsudvikling i slavepopulationen et gennemgående træk i de fleste vestindiske slavekolonier. Derfor var der også en udbredt interesse i disse kolonier for det reproduktive område og for jordemødrenes arbejde, især efter handelen med slaver fra Afrika blev forbudt. I Britisk Vestindien skete det i 1807 og i Fransk Vestindien i 1817.⁷²

I Britisk Vestindien tog forsøgene på at forbedre slavernes fertilitet, herunder forbedringer af jordemodervæsenet, først fart efter 1790.⁷³ Det skete pga. truslen om et forbud mod slavehandel og det deraf følgende problem med at opretholde slavepopulationen. Plantagelægerne argumenterede for bedre behandling af mødrene, herunder opførelse af fødestuer/huse, og bedre uddannelse af jordemødrene, som generelt blev anset for inkompetente og efterladende.⁷⁴ Således berettede f.eks. plantageejeren Gilbert Mathison i 1811 fra Jamaica, at plantagejordemoderen oftest var en gammel, invalid slavekvinde, som ikke duede til andet arbejde. Han hævdede,

Kort over det caribiske hav anno 1823. De dansk-vestindiske øer ligger lige øst for Porto Rico. De britiske og franske besiddelser er markeret med rødt, inklusive St. Croix, selvom den ikke længe var britisk besat. Fielding Lucas Jr.: *West Indies*. Baltimore, 1823. David Rumsey Historical Map Collection, www.davidrumsey.com.

at blandt disse jordemødre var det praksis at klippe navlestrengen over med en rusten saks og ikke at skifte barnets tøj de første ni dage efter fødslen. Mathison mente, at hvis hver plantage fik en fødestue og en veluddannet jordemoder, ville antallet af tetanus-tilfælde ikke længere bremse udviklingen i slavebefolkningen.⁷⁵

Der blev dog tilsyneladende ikke gjort ret meget for faktisk at forbedre jordemødrenes kundskaber. Omkring 1817 foreslog dr. John Williamson i sin manual til slavemedicin *Medical and Miscellaneous Observations relative to the West India Islands*, at Jamaica skulle

indføre et system med undervisning af plantagejordemødre på et antal dertil oprettede offentlige fødselshospitaler. Forslaget blev ikke gennemført.⁷⁶ Mere i tråd med plantageejernes tankegang var formentlig den fremgangsmåde, som dr. Collins nogle år tidligere havde foreslået i sin manual *Practical rules for the management and medical treatment of Negro slaves in the sugar colonies*. Ifølge dr. Collins skulle den enkelte plantageejer lade enten en læge eller bare en uddannet jordemoder give plantagens jordemoder nogle lektioner i god fødselspraksis. Årsagen til den minimale undervisning var, at jordemoderen kun

skulle tage sig af de ”*naturlige*”, dvs. normale, fødsler. Ved den mindste anormalitet skulle plantagelægen tilkaldes, og derfor skulle der indgås en særlig aftale med ham derom.⁷⁷ Nogle steder, f.eks. på Barbados, synes lægerne helt at have overtaget funktionen som fødselshjælper på plantagerne.⁷⁸ Denne opfattelse af jordemoderens rolle i forhold til lægen lå på linie med holdningen i Storbritannien, USA og andre britiske kolonier, hvor jordemødrene i løbet af 1700-tallet og starten af 1800-tallet i stigende grad blev fortrængt fra deres domæne af læger, der agerede som ”man-midwives”, dvs. fødselslæger.⁷⁹

Som en del af indsatsen for at sænke spædbørnsdødeligheden begyndte man at opføre fødestuer på plantagerne. På Jamaica blev det endda lovpligtigt i 1790'erne. Ikke desto mindre fik mange plantager aldrig en fødestue, og slavekvinderne fødte som altid i deres egne huse, hvilket de også foretrak.⁸⁰ Slavekvinderne var i det hele taget uvillige til at ændre deres fødselspraksis, især hvis fødestuen befandt sig på eller i forbindelse med plantagesygehuset.⁸¹ Derfor var de ofte på kant med plantagelægerne, som havde en interesse i, at fødslerne foregik inden for deres domæne på plantagehospitalet. Slaveejernes manglende lyst til at blande sig i striden kunne dog tyde på, at de ikke var ganske overbevist om den positive virkning af fødestuerne.⁸²

I stedet satsede slaveejerne mere på at fremme fertiliteten ved at belønne mødrene med penge og andre goder, jf. Dansk Vestindien. F.eks. nedsatte man arbejdstiden for gravide og kvinder med spædbørn, sørgede for særlig medicinsk behandling til mødre og børn og gav materielle fordele til slaver, der giftede sig og etablerede kernefamilier inden for plantagen. Man forsøgte også at forkorte amningsperioden for derved at frem-

skynde en ny graviditet og at forhindre partnerskaber uden for plantagen, idet fraværet af den ene forælder blev anset for skadeligt for både reproduktionen og børnenes overlevelse.⁸³

I Fransk Vestindien havde plantagekirurgerne også op gennem 1700-tallet i stigende grad overtaget kontrollen med fødslerne på jordemødrenes bekostning. I den franske hovedkoloni St. Domingue havde man fra 1773 haft et uddannelses- og autorisationssystem, hvor jordemødrene skulle følge et særligt kursus og bestå eksamen, før de fik tilladelse til at praktisere.⁸⁴ Det synes dog kun at have haft effekt på jordemødrene i byerne, for ude på plantagerne var det stadig slavejordemoderen, der bistod ved fødslerne.⁸⁵

Efter St. Domingues løsrivelse som republikken Haiti i 1804 kendes forholdene i Fransk Vestindien fra kolonierne Guadeloupe og Martinique. På Guadeloupe udnævnte øens sundhedsråd allerede i 1817 en dr. Loreillard til professor i obstetrik. Han skulle virke i byen Basse-Terre, og alle øens kvartierer skulle sende deres jordemødre på et tremåneders kursus hos ham. Projektet løb dog ud i sandet, idet kun kirurgerne ved byens hospital deltog i kurset, og snart døde dr. Loreillard. I 1821 gjorde man et nyt forsøg, idet man lod to offentligt ansatte kirurger afholde et tremåneders kursus, hvor alle kvinder, som gav sig af med fødselshjælp, skulle indfinde sig. Det er tvivlsomt om dette system var særlig succesfuldt, men under alle omstændigheder blev systemet ændret i 1829, idet en madame Riby blev indsat som underviser i jordemoderkunsten på Guadeloupe. Madame Riby underviste indtil 1835, hvor posten som statslig underviser i obstetrik blev overtaget af en madame Lacroix, som tidligere havde undervist på Martinique. I 1841 kom

madame Lacroix for skade at genere det magtfulde lokale sundhedsråd, hvilket resulterede i lukningen af obstetrikundervisningen.⁸⁶

Ganske som på Guadeloupe blev de fleste fødsler på Martinique varetaget af uuddannede jordemødre og ”fødsels-hjælpere” (”sage-femmes, ventrières et matrones”). Lægen blev kun tilkaldt, hvis det var en vanskelig fødsel, eller der var behov for tangforløsning. Lægerne anklagede jordemødrene for at være uvidende om den kvindelige anatomi og skyld i den høje børnedødelighed samt for at mishandle den fødende, hvis fødslen ikke gik hurtigt nok. Disse uuddannede jordemødre havde stået i lære hos en uddannet lokal jordemoder eller havde fået deres viden i arv fra deres mødre. Den første autoriserede offentlige undervisning i obstetrik på Martinique startedes i 1828 af en dr. Garnot i form af et gratis kursus for lokale kvinder, som kunne læse og skrive. Kurset eksisterede dog kun, indtil dr. Garnot rejste tre år senere. Årsagen til dr. Garnots afrejse var formentlig, at hans projekt mødte modstand fra koloniens rådsforsamling, hvor visse medlemmer ikke mente, at jordemødrene overhovedet kunne lære fødselsvidenskab.⁸⁷ I 1834 sendte den franske stat en uddannet og autoriseret jordemoder, en enkefru Lacroix, til Martinique for at undervise i fødselsvidenskab. Koloniens råd ville imidlertid ikke betale hendes honorar, dels fordi man manglede penge, dels fordi man mente, at der ikke var behov for undervisning i fødselsvidenskab, når de uuddannede jordemødre om nødvendigt kunne indhente hjælp fra de stedlige kirurger. Året efter foreslog den franske minister med ansvar for kolonierne oprettelsen af gratis undervisning i fødselsvidenskab på Martinique, på samme måde som man på det tidspunkt havde det på Guadeloupe (madame Riby). Ar-

gumentet var, at de afrocaribiske fødsels-hjælperes uvidenhed og fordomme havde katastrofale følger. Anbefalingen blev dog ikke taget til følge af de lokale myndigheder.⁸⁸ Først i 1847 udstedte Martiniques guvernør en ordre, som autoriserede enkefru Lacroix til at begynde gratis undervisning i fødselsvidenskab. Eleverne skulle kunne læse og skrive, være mellem 18 og 35 år og kunne bevise et moralsk levned. Uddannelsen tog to år og var overvåget af øens sundhedskommission, som også eksaminerede eleverne.

Sammenfattende var langt hovedparten af jordemødrene i Guadeloupes og Martiniques byer og landdistrikter i perioden 1802-1848 altså oplært på samme måde, som de altid havde været, og ikke uddannet eller eksamineret i fødselsvidenskab.⁸⁹

Konklusion

I forhold til spørgsmålet om den danske koloniadministrations indsats for slavebefolkningens sundhed og vækst har jordemodervæsenet en central placering. I perioden 1803-1848 forsøgte administrationen at udbygge og forbedre det hierarkisk opbyggede jordemodervæsen i Dansk Vestindien for ad den vej at sænke børnedødeligheden. Forbilledet for både opbygningen og forbedringerne var det velfungerende jordemodervæsen i Danmark. Imidlertid blev administrationens bestræbelser ikke kronet med held, formentlig fordi initiativerne ikke blev støttet af lovgivning. Oplæringen og eksaminationen af plantagejordemødre synes at være blevet fravalgt i plantageejernes økonomiske strategi, evt. pga. problemer med integrationen af de oplærte plantagejordemødres europæiske fødselspraksis i slavernes kulturelle normer. Generalguvernør Peter von Schol-

tens forslag om uddannede distriktsjordemødre strandede på 1830'ernes dårlige økonomi og truslen om en nært forestående emancipation af slaverne. Det var altså ikke, fordi man i administrationen overså de mulige perspektiver i et effektivt jordemodervæsen. Von Scholtens forslag viser, at koloniadministrationen var klar over sammenhængen mellem spædbørnsdødeligheden og den negative udvikling i slavebefolkningen. Da forslaget omsider blev gennemført 50 år senere, var resultatet også præcis, hvad von Scholten havde ønsket, nemlig en positiv befolkningsudvikling.

Fordi administrationens initiativer løb ud i sandet, vedblev store dele af jordemodervæsenet i Dansk Vestindien at være varetaget af uuddannede plantagejordemødre. Mellem de uuddannede jordemødre og hhv. lægerne og de kongelige jordemødre eksisterede flere relaterede modsætningsforhold. Dels var der et økonomisk konkurrenceforhold, og derudover dels et fagligt, dels et relateret kulturelt modsætningsforhold. Lægernes kritik af plantagejordemødrenes manglende evner var ikke bare udtryk for faglig selvfølelse og brødnid, men også for de kulturelle modsætninger mellem på den ene side lægerne og de danske kongelige jordemødre, og på den anden side de afrocaribiske plantagejordemødre. Mellem de kongelige jordemødre og plantagejordemødrene kom de kulturelle modsætninger til udtryk i slavekvindernes manglende tillid til de førstnævnte og tillid til de sidstnævnte. Plantagejordemoderen var en del af den samme afrocaribiske kultur som de fødende kvinder, og hun kendte tradition, praksis og det engelsk-kreolske sprog, som slaverne talte. De kongelige jordemødre var derimod både kulturelt og sprogligt fremmede i slavernes verden, hvorfor slavekvindernes tillid til deres varetagelse af noget så intimt som føds-

ler næsten naturnødvendigt måtte være lav. I en mellemposition i denne kulturelle modsætning stod som nævnt de oplærte og autoriserede plantagejordemødre, som dels var født ind i slavernes kultur, dels oplært i den europæiske fødselspraksis. Desværre har det dog ikke været muligt at spore slavekvindernes holdning til denne gruppe.

Slavekvindernes mistillid til de kongelige jordemødre blev mødt af en tilsvarende faglig/kulturel mistillid fra lægerne. De kritiserede slavernes fødselspraksiser for at være skadelig overtro, som forårsagede en høj spædbørnsdødelighed og dermed havde negativ effekt på den vigtige vækst i slavebefolkningen. Lægerne ønskede, at også slavernes fødsler skulle underlægges de europæiske lægevidenskabelige forestillinger og praksiser omkring sundhed og sygdom, og dermed i sidste ende lægernes egen kontrol. Dette forsøgte man at gennemføre ved at flytte de fødende ind på særlige fødestuer. Tilstedeværelsen af sådanne fødestuer på plantagehospitalerne kan indikere, at lægerne havde fremgang i denne konflikt mellem de to sundhedsopfattelser om kontrollen over fødselsstedet. Imidlertid blev selve fødslen i stor udstrækning stadig varetaget af uuddannede plantagejordemødre. Årsagen hertil var sandsynligvis ikke blot økonomiske overvejelser, men også den "misfornøjelse", det ville skabe i plantagens slavebefolkning, hvis lægen overtog fødslen.

I et komparativt caribisk perspektiv er det tydeligt, at jordemodervæsenet i Dansk Vestindien i den her behandlede periode var underlagt en højere grad af kontrol, organisation og uddannelse end i både Britisk og Fransk Vestindien. Ganske vist var flertallet af plantagejordemødrene i Dansk Vestindien uuddannede, ganske som i Britisk og Fransk Vestindien, men den danske administration håndhævede sin kontrol via landfysikus,

lægerne og de kongelige jordemødre og forsøgte gang på gang at sikre en bedre oplæring af plantagejordemødrene. I Britisk Vestindien synes mangelen på effektiv uddannelse og kontrol af jordemødrene at have været nærmest total. På de franske øer Guadeloupe og Martinique synes forholdene ikke at have været stort bedre, men myndighederne forsøgte dog gentagende gange at indføre undervisning af jordemødre, hvilket også lykkedes i periodens sidste år.

Årsagen til forskellene imellem kolonierne findes sandsynligvis i grundlæggende forskelle i moderlandenes udvikling og organisering af jordemodervæsenet. I England foregik der fra midten af 1700-tallet en udvikling, hvor læger/kirurger gradvist overtog kontrollen med fødselsområdet fra jordemødrene. Der fandtes ingen formaliseret jordemoderuddannelse, lovgivning eller kontrol på området før i 1902, og lægerne anså jordemødrene for generelt uvidende.⁹⁰ Frankrig havde derimod fra 1700-tallet et hierarkisk system af statskontrollerede jordemødre. Et lignende system fandtes som nævnt også i Danmark og i flere andre kontinental- og nordeuropæiske lande, f.eks. Nederlandene og Sverige. Her fandtes et formaliseret uddannelsessystem for jordemødre støttet af statslig kontrol og autorisation.⁹¹ I Danmark betød fagtradition og en lav lægedækningen, at lægerne ikke begyndte at konkurrere med jordemødrene før i sidste halvdel af 1800-tallet.⁹²

I Dansk Vestindien var der imidlertid en langt bedre lægedækning end i Danmark. Derfor ville det ikke have været underligt, om lægerne, hvoraf hovedparten jo tilhørte den britiske fagtra-

dition, havde overtaget fødselsområdet efter britisk forbillede, men det skete ikke. Årsagen hertil var givetvis plantageejernes økonomiske strategier, idet en plantagejordemoder, uddannet eller uuddannet, altid var billigere end lægen, men også den danske koloniadministrations idelige forsøg på at regulere området kan have haft indflydelse. I kolonier andre steder i verden, hvor både den kontinentaleuropæiske og den britiske medicinaltradition var til stede, ses den samme type problemer.⁹³ Det fælles problem for "jordemodersystemerne" i de caribiske sukkerkolonier synes primært at have været hensynet til plantageejernes økonomi. I de tilfælde, hvor de respektive administrative systemer havde en tradition for styring af jordemodervæsenet, som i Frankrigs og Danmarks tilfælde, strandede kontrollen, organiseringen og uddannelsen ofte på manglende midler (og vilje) hos den lokale økonomiske og politiske elite: plantagejerne.

Endelig var fødselsområdet et felt, hvor ikke bare forskellige europæiske administrative traditioner stod over for hinanden, men hvor der som nævnt foregik en stadig magtkamp eller forhandling mellem europæiske og afrocaribiske opfattelser og praksiser. Pga. denne konflikt er det muligt, at den danske koloniadministration under alle omstændigheder ville have haft problemer med at skabe et succesfuldt jordemodervæsen på St. Croix, uanset plantageejernes økonomiske strategier, fordi slaverne ikke uden videre accepterede eurocaribiske indgreb på det reproduktive område.

Noter

- 1 Denne artikel er skrevet på baggrund af et kapitel i forfatterens ph.d.-afhandling.
- 2 Jesper Bering Asmussen: Slavedemografi. St. Croix' Landdistrikter 1803-1848, Upubliceret speciale, Aarhus Universitet, 1983, s. 35-37.
- 3 Rigsarkivet (RA), Den vestindiske regering 1723-1912, Instruktionsprotokoller, nr. 3.40. Kirstine Nyestød og Kirstine Stær.
- 4 Sst. Senere jordemoderbestillinger har stort set samme indhold, f.eks. bestillingen af 1806 for jordemoder Rosette Christine Cloette på St. Thomas: National Archives and Records Administration (NARA), Maryland, USA, Record Group 55: Records of the Government of the Virgin Islands, the former Danish West Indies 1672-1917 (RG55), Entry 197, Box 576. Instruction Book 1776-1820.
- 5 RA, Danske Kancelli, Fællesafdelingen, Kommission ang. en anordning om medicinalpolitiet 1802-1814, Indkomne sager, forhandlinger og korrespondance. Nr. G125C. Medicinalindberetning, 1804. Landfysikus J.M.F. Keutsch.
- 6 Carl Frederik Bricka: Dansk biografisk Lexikon, 1887-1905, Bind 12, s. 507-508.
- 7 Peter Lotharius Oxholm: Nogle Anmærkninger over en Afhandling om Negerhandelens Ophævelse udi Maanedsskriftet Minerva af Februarii 1805, 1806, s. 27.
- 8 "Instruktion, hvorefter samtlige Stifts og Landphycici i Danmark sig i deres Embeder skal rette og forholde", 4. marts 1818. Jacob Henrie Schou: Chronologisk Register over de Kongelige forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilgemed et nøiagtigt udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge, forsyndet med et alphabetisk Register, 1823, XVIII deel, s. 38.
- 9 RA, Sundhedskollegiet, arkivnr. 1252, Medicinalindberetninger, Vestindien, 1826.
- 10 Sst. 1837.
- 11 RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer, Landfysikus' arkiv: Indkomne breve og koncepter til udgående, nr. 10.2.1, 31. maj, 1837. RA, Direktionen for Statsgælden og den synkende fond, arkivnr. 423, pakkenr. 1129: Vestindiske plantageregnskaber, St. Croix, plantagen Longford, 1828.
- 12 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1826, 1844.
- 13 Sst. 1825, 1826, 1828, 1829, 1830, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1844, 1846.
- 14 NARA, RG55, Entry 82, Box 220.
- 15 NARA, RG55, Entry 82, Box 319.
- 16 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1826.
- 17 RA, Den Vestindiske Gælds Likvidations Kommission på St. Croix (VGLKSC), Forpagtningskontrakter vedr. de kgl. plantager, nr. 46.21: plantagen Retreat 1839 og plantagen Work & Rest 1833. RA, VGLKSC, Sager og rapporter vedr. de enkelte plantager på St. Croix, nr. 46.17.45: plantagen Longford med stutteri 1843 og 1846, nr. 46.17.32: plantagen Hermon Hill 1835. NARA, RG55, Entry 1109, Box 2435, plantagen Jolly Hill, 1840. RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1826: "Liste over de plantager jeg i aaret 1826 haver attenderet, negernes antal, fødte, døde og aborter, samt med hvilke fødselshjælperinder de ere forsynede", bilag til medicinalindberetning af landfysikus Schlegel.
- 18 Niklas Thode Jensen: For Slavernes Sundhed. Sygdom, sundhed og koloniadministrations sundhedspolitik blandt plantageslaverne på St. Croix, Dansk Vestindien, 1803-1848. Upubliceret ph.d.-afhandling, Saxo-instituttet, Københavns Universitet, 2006, s. 71-72.
- 19 RA, Direktionen for Statsgælden og den synkende fond (se note 11), nr. 1129, plantagen Longford, 1828. RA, VGLKSC (se note 17), nr. 46.17.32, plantagen Hermon Hill 1835.
- 20 Jensen (se note 18), s. 41.
- 21 RA, Direktionen for Statsgælden og den synkende fond (se note 11), nr. 1129, Regnskab for plantagen Longfords udgifter, 1828.
- 22 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1825.
- 23 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1839, 1842, 1846.
- 24 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1825, 1826.
- 25 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1844.
- 26 NARA, RG55, Entry 1109, box 2438, Estate Mount Victory, 1828.
- 27 Forfatterens oversættelse. Originaltekst: "At births and deaths, the families in which they occur generally receive about ten pounds of sugar and two gallons of rum. At [Estate Mannings Bay] and upon some other estates, lying in women receive two bottles of Madeira wine, and other comforts." Highfield (1996), s. 13. [original: Brady, 1829]
- 28 Anne Løkke: Did Midwives Matter? 1787-1845, Hilde Sandvik, Kari Telste, Gunnar Thorvaldsen (red.): Pathways of the Past. Essays in Honour of Sølvi Sogner, Oslo 2002, s. 71-72.
- 29 C.P.N. Petersen: Den Danske Medicinal-Lovgivning eller samling af de forordninger, placater, kongelige rescripter og resolutioner, reglementer, instruxer, fundatser, collegialbreve og andre offentlige aktstykker, som vedkomme læger, apothekere og gjordemødre i Dan-

- mark, 1833-34, 2. del, 1. bind, s. 81-89. 21. nov. 1810.
- 30 Nick Nyland: De praktiserende læger i Danmark, 1800-1910. Træk af det historiske grundlag for almen medicin. Odense, 2000, s. 247.
- 31 Løkke (se note 28), s. 61-66.
- 32 RA, Den vestindiske Regering, Breve fra diverse institutioner og personer 1755-1823, nr. 3.30. Pro memoria fra jordemoder A.C. Lindelfield i Christiansted, 1786.
- 33 RA, Generalguvernementet, Korrespondance og ordreprotokoller, nr. 2.2.1. RA, Generalguvernementet, Referatprotokoller (journaler) for indkomne skrivelser fra myndigheder m.m. i Dansk Vestindien 1790-1854, nr. 2.16.5.
- 34 RA, Generalguvernementet, Plakatsbyger, nr. 2.1.6, s. 634.
- 35 RA, Den vestindiske Regering, Register til ekstraktprotokoller for breve til Danske Kancelli, nr. 3.18.1, 1818: sagnr. 181, 1820: sagnr. 3, 1821: sagnr. 15.
- 36 Sst. nr. 3.18.1, 1820: sagnr. 59. RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer (se note 11), nr. 10.2.1, 26. okt. 1821.
- 37 RA, Den vestindiske regering (se note 35), nr. 3.18.1, 1821: sagnr. 15.
- 38 RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer (se note 11), nr. 10.2.1, 23. jan. 1835.
- 39 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1825, 1828.
- 40 Forfatterens oversættelse. Originaltekst: "The state of midwifery on estates is miserable, very few having been instructed. I frequently attend with the Danish midwives in difficult and tedious cases, and I have the same fault to find with them all, which is, that they are always in a hurry, and anxious to have the business terminated, and are too desirous of having instruments used, when only a little patience is necessary." RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1829.
- 41 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1834.
- 42 RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer (se note 11), nr. 10.2.1. Kladder fra landfysikus Schlegel, 31. maj 1837.
- 43 Nyland (se note 30), s. 247-249.
- 44 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1834, 1836, 1838.
- 45 "Instruktion, hvorefter samtlige Stifts og Landphysici i Danmark sig i deres Embeder skal rette og forholde", 4. marts 1818. Schou (se note 8), XVIII deel, s. 38.
- 46 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1832, 1834, 1842, 1843.
- 47 P. Schlegel: Beskrivelse af en Sectio Cæsarea foretaget paa negerinden Sophia paa St. Croix i Christiansstæds Bye d. 6te Febr. 1821, Bibliothek for Læger, bind 3, 1823, s. 140-149. Schlegel udførte også det første kendte kejsersnit i Danmark i 1813: Poul Schlegel, Beskrivelse af en Sectio cæsarea, foretaget af Under tegnede i Forbindelse med Distriktchirurg Lynges paa en inddræbte Kone i Frøerslev Bye ved Frederiksborg den 2den October 1813, Nyt Bibliotek for Læger, 1815, 2. bind, s. 39-55.
- 48 Secale cornutum, eller melldrøjesvampen, indeholder ergotamin, et kraftigt giftstof, som bl.a. forårsager muskelsammentrækninger i livmoderen. Bengt I. Lindskog: Medicinsk Ordbog, 2004, s. 665.
- 49 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1842.
- 50 RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer (se note 11), nr. 10.2.1.
- 51 Jensen (se note 18), s. 108-110.
- 52 Det drejer sig om Hanne Sophie Rohde (født Bauditz), som var af dansk herkomst, men gift på St. Croix. RA, Fødsels- og plejestiftelsen, arkivnr. 259, Kopibog oldfrues og økonomas vilkår mv. og regler, samt protokol over lærerødret, 1806-1838. nr. 186.
- 53 RA, Medicinalvæsenet på De vestindiske Øer (se note 11), nr. 10.2.1. 31. maj, 1837.
- 54 Johannes Brøndsted (red.): Vore gamle tropekolonier, 1966, Bind 2, s. 271-273.
- 55 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1846.
- 56 Peter Hoxcer Jensen: From Serfdom to Fireburn and Strike. The History of Black Labour in the Danish West Indies, 1848-1916, St. Croix, 1998, s. 203-204.
- 57 RA, Danske Kancelli (se note 5), Medicinalindberetning, 1804.
- 58 RA, Sundhedskollegiet (se note 9) 1830, 1831, 1838, 1846.
- 59 Jensen (se note 18), s. 96.
- 60 RA, Danske Kancelli (se note 5), Medicinalindberetning, 1804.
- 61 Forfatterens oversættelse. Originalteksten: "...it is a common practice among Negroes not to allow the smallest particle of free air to be admitted into the chamber of a lying in woman for 4 or 5 days after delivery." "...That impure air is one of the most frequent causes of this complaint we are led to believe from many circumstances." RA, Danske Kancelli (se note 5), Medicinalindberetning, 1804.
- 62 Sst. Medicinalindberetning, 1804.
- 63 RA, Den Vestindiske Gælds Likvidations Kommission på St. Croix, Sager og rapporter vedr. de enkelte plantager på St. Croix, nr. 46.17.5, 46.17.6, 46.17.15, 46.17.30, 46.17.32, 46.17.33, 46.17.44, 46.17.45, 46.17.53, 46.17.54, 46.17.72, Dokumenter vedr. bortforpagtningen af de kgl. plantager nr. 46.20, Forpagtningskontrakter

- vedr. de kgl. plantager nr. 46.21. RA, Direktionen for statsgælden og den synkende fond (se note 11), nr. 1113. RA, Den vestindiske Regering, Gruppeordnede sager 12. Plantagerne, nr. 3.81.690, Samlepakke.
- 64 Arnold R. Highfield (red.): *Observations upon the state of negro slavery in the island of Santa Cruz. The principal of the Danish West India Colonies with miscellaneous remarks upon subjects relating to the West India Question and a notice of Santa Cruz*, St. Croix, 1996. [original af løjtnant Brady, London, Simpkin & Marshall & Longman Reid & Co., 1829], s. 24.
- 65 Se f.eks.: RA, Den Vestindiske Gælds Likvidations Kommission på St. Croix, Sager og rapporter vedr. de enkelte plantager på St. Croix, nr. 45.17.55, nr. 46.17.5.
- 66 Oxholm (se note 7), s. 27.
- 67 Johan Christian Schmidt: *Various Remarks collected on and about the island of St. Croix in America*, St. Croix, 1998 [oprindelig udgivet København, 1788], s. 29.
- 68 Svend E. Green-Pedersen: *The Scope and Structure of the Danish Negro Slave Trade*, *Scandinavian Economic History Review*, 19, 1971, s. 149-197.
- 69 Barbara Bush: *Slave Women in Caribbean Society, 1650-1838*. London, 1990, s. 146.
- 70 I alt ca. 600 fødsler pr. år på St. Croix, fordelt på ca. 15 læger = ca. 40 fødsler pr. år pr. læge. Dertil kommer de kongelige jordemødre, som ikke lavede andet.
- 71 En lignende medierende funktion mellem lokal praksis og den autoriserede obstetrik ses hos jordemødrene i Danmark. Anne Løkke: *Døden i Barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800 til 1920*, 1998, s. 309-310. I komparativt koloniperspektiv genfindes jordemødrenes medierende funktion også i en anden dansk koloni, Grønland. Mette Rønsager: *Imellem læger og landsmænd: den vestgrønlandske jordemoderinstitution 1820-1920*. Ph.d.-afhandling, Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, Afd. for Eskimologi, Københavns Universitet, 2006.
- 72 Når Britisk og Fransk Vestindien er valgt til komparation på bekostning af Spansk og Nederlandsk Vestindien, skyldes det, at situationen i de to sidste områder er meget dårligt beskrevet.
- 73 Geografisk indbefattede Britisk Vestindien i perioden 1803-1848 følgende kolonier: St. Kitts, Barbados, Nevis, Antigua, Montserrat, Jamaica, Virgin Islands, Anguilla, Barbuda, Bahamas, Cayman Islands, Britisk Honduras, Dominica, St. Vincent, Tobago, Grenada (og Grenadinerne), Trinidad, St. Lucia, Demerara-Essequibo og Berbice.
- 74 Bush (se note 69), s. 135.
- 75 Richard Sheridan: *Doctors and Slavers. A medical and demographic history of slavery in the British West Indies, 1680-1834*, Cambridge University Press, 1985, s. 230.
- 76 Sst., s. 95.
- 77 Collins: *Practical rules for the management and medical treatment of Negro slaves in the sugar colonies*, New York, 1971 [original: London, 1811], s. 137-138.
- 78 B.W. Higman: *Slave Populations of the British Caribbean, 1807-1834*. Johns Hopkins University Press, 1984, s. 262.
- 79 Harriet Deacon: *Midwives and Medical Men in the Cape Colony before 1860*. *Journal of African History*, 39, 1998, s. 272-274.
- 80 Higman (se note 78), s. 352.
- 81 John Williamson: *Medical and Miscellaneous Observations relative to the West India Islands*, Edinburgh, 1817, 2, s. 202, 205.
- 82 Higman (se note 78), s. 349, 352.
- 83 Sst., s. 349.
- 84 Karol K. Weaver: *Disease in the Torrid Zone: Malady and Medicine in Eighteenth-century Saint Domingue*, PhD thesis, Pennsylvania State University, 1999, s. 161-164.
- 85 Sst., s. 198-203.
- 86 Marie-Antoinette Menier: *Hommes sages contre sages-femmes à la Guadeloupe (1829-1842)*, *Bulletin de la Societe d'Historie de la Guadeloupe*, 87-90, 1991, s. 4-5, 12, 23, 26-27.
- 87 Geneviève Leti: *Santé et société esclavagiste à la Martinique, 1802-1848*. Paris, 1998, s. 84-85.
- 88 Sst., s. 85-86.
- 89 Sst., s. 86-87.
- 90 Roy Porter: *Ve og Vel – Medicinens historie fra oldtid til nutid*, 2000, s. 381-382.
- 91 Irvine Loudon: *Death in Childbirth. An International Study of Maternal Care and Maternal Mortality, 1800-1950*, Oxford, 1992, s. 398-427.
- 92 Anne Løkke: *The 'Antiseptic' Transformation of Danish Midwives, 1860-1920*. Hilary Marland & Anne Marie Raffery (red.): *Midwives, Society and Childbirth. Debates and controversies in the modern period*. London, 1997, s. 106-108.
- 93 Deacon (se note 79), s. 284 et passim.

Kommentar

Renæssanceåret 2006

En lystvandring

Lars Bisgaard

Fortid og Nutid, september 2007, s. 189-198

Lars Bisgaard, f. 1958, lektor ph.d. ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense

I 2006 var det renæssanceår i Danmark. Det nævnes for en sikkerheds skyld, dersom nogen skulle have glemte det. For det er blevet en travl beskæftigelse at være historisk interesseret og følge med i, hvad der sker. Året 2007 er allerede tildelt et nyt hovedtema, det er udråbt som industrikulturens år og har mange interessante udstillinger. Hvis man ikke lige er til den slags, kan det være, at 200-året for bombardementet af København i 1807 var noget. Eller hvad med 300-året for den danske komponist Buxtehudes dødsdag, der markeres med talrige koncerter landet over.

Listen kunne sagtens gøres længere, men eksemplerne skulle være nok til at vise, at kultur som event er slået igennem, også inden for det historiske område. Og den er sikkert kommet for at blive, om ikke for andet så på grund af

den indbyggede logik, der er i at tænke i events. Der skal hele tiden mere til for at overgå de tiltag, der allerede har fundet sted. Synlighed bliver følgelig et altafgørende problem for arrangørerne.

Årets arrangementer

Renæssanceåret fyldte ellers meget. Ifølge hjemmesiden www.renaessance2006.dk, som stadig kan besøges, var der 1161 registrerede arrangementer i 2006, som på den ene eller anden måde havde renæssancen som tema. Det er faktisk flere, end der officielt var nævnt i kataloget for middelalderåret 1999, hvor tallet var ca. 800. Til begge begivenheder skal lægges de uofficielle arrangementer, men for dem findes der ikke tal. I forhold til renæssanceåret var det mid-

delalderårets styrke at være først ude, hvorfor det blev modtaget som det unikke og opfindsomme, som noget man ikke tidligere havde set mage til. Efter H.C. Andersen året 2005 var uskylden imidlertid tabt, og effekten af at være et fælles tiltag fra landets museer og dele af forskningsverdenen druknede i larmen fra det almindelige markedsføringsræs. Af den grund vil mange sikkert mene, at renæssanceåret ikke har været så stor en succes som middelalderåret. De tørre tal maner altså her til en vis forsigtighed.

De samme tal oplyser, at foredraget stadig er den mest anvendte måde at formidle historie på. 430 blev der afholdt af slagsen, eller knap 40 % af alle tiltag. På sin vis er det en glædelig konstatering. Trods al ny teknologi og eksperimenterende formidlingsformer holder foredraget sikkert stand. Det må med andre ord kunne noget, som vanskeligt lader sig erstatte af andet. Måske er det kombinationen af at møde en levende person og dennes faglige viden og så være sammen med andre om at lære noget nyt?

Men der skete også meget andet. Festivaler, markeder, rundvisninger, koncerter, udstillinger, bogudgivelser, projektuger på skoler, internetformidling, bygningskulturens dag, radioudsendelser, film, sceneopførelser, ja sågar en hesteballet var på programmet (Ridehuset i Århus august 2006). Især synes renæssancemusikken at have fået noget af et gennembrud i 2006. 298 registrerede koncerter blev det til, og det er rigtig meget for en musik, som mest er en niche for et lille, men trofast publikum. Og DRs program 2 har fulgt godt op med baggrundsorientering og mange transmissioner. Tak for det.

Med denne bredde falder renæssanceåret i fin forlængelse af middelalderåret. Konceptet bag tiltaget og måden at organisere det på er da også det samme.

Initiativet skulle komme fra græsrodderne, og styringen fra oven indskrænke sig til et lille sekretariat, denne gang med Nicolai Gjessing som dygtig udførende kraft. Sekretariatet koordinerer og oplyser om, hvad der sker. Det blev sidste år løst ved at oprette og vedligeholde, hvad der har været en velfungerende hjemmeside med links til samarbejdspartnere, museer, og hvad der nu har været relevant. Når man først var på hjemmesiden, var man godt hjulpen. Problemet var snarere at vide, at den fandtes, og hvad den hed! Lidt penge på annoncering for hjemmesiden havde sikkert været givet godt ud.

Ligesom i 1999 havde man i 2006 en hovedudstilling, som skulle være flagskibet for renæssanceåret. Nationalmuseet satsede stort og flot på en udstilling, der havde Tycho Brahe i centrum. Da denne udstilling formåede at forene moderne udstillingsscenografi med oplysning om tiden og manden, skal den kort præsenteres.

Som gæst trådte man ind i en velordnet renæssancehave, som i sin midte havde en antik skulptur. Her kunne man læse, at renæssancen betød genopdagelsen af antikken. Så man sig om mod de fire verdenshjørner, var tre af væggene repræsenteret ved hhv. samfundets stænder, kongemagten og kirken. Til den sidste side lå Uranienborg. Trådte man herind, gik man i første omgang ind i en lille forhave. Her begyndte Tycho Brahes mikrokosmos. Gik man skridtet videre og ind i huset, skete forvandlingen: dag blev til nat. Foran én lå nu den store stjernehimmel, hvor hr. Tycho havde fundet sin nye stjerne. Og selv blev en stjerne, som huskes den dag i dag. Det var en fornem løsning. Dette kombineredes på lykkeligste vis med god oplysning om både genstande og tiden. Børnene var der også tænkt på. De kunne standse op på udvalgte steder, og

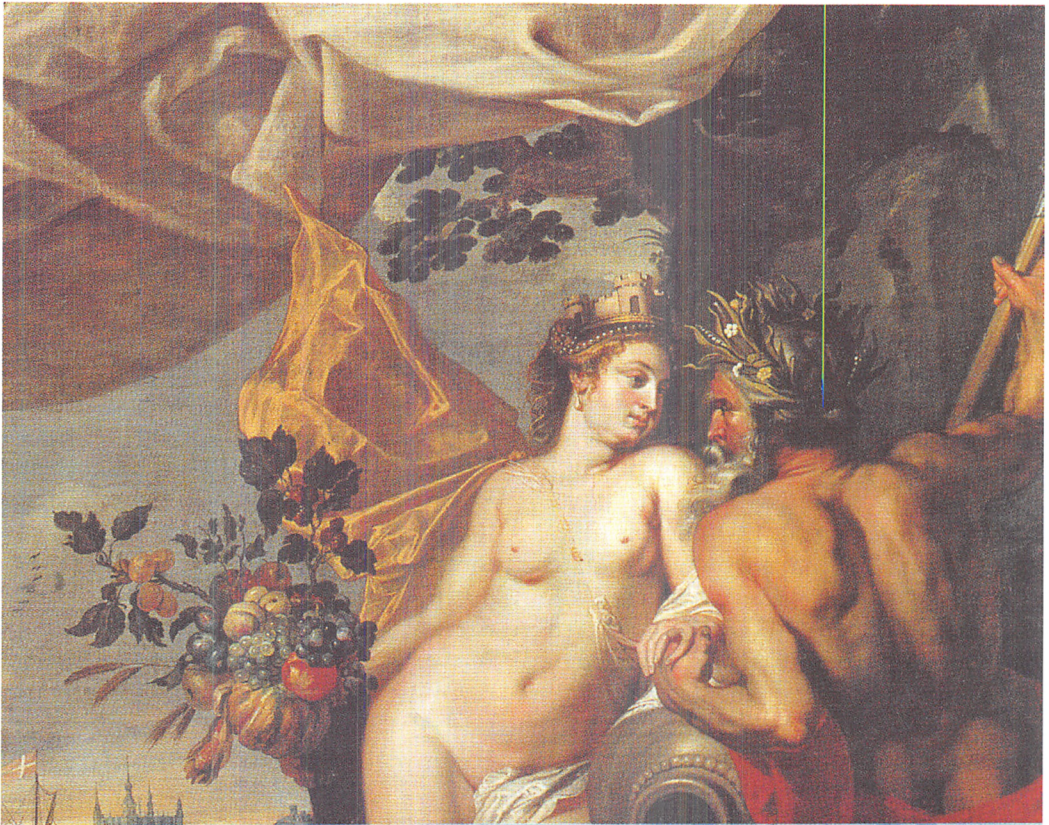

*En hesteballet om
hængsel efter skønhed*

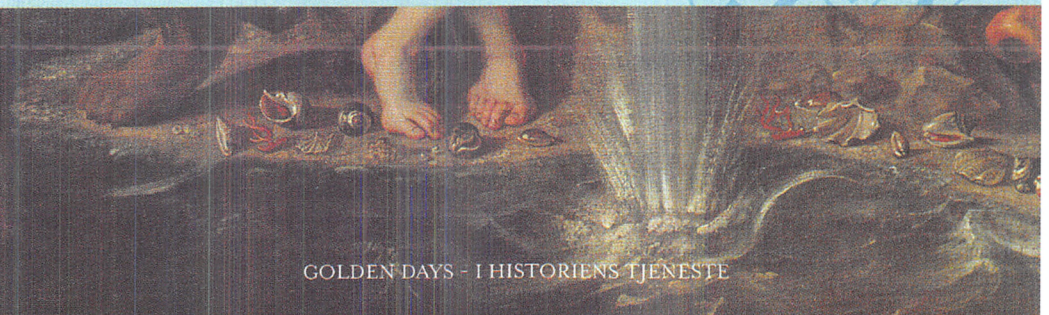
så lod Tycho Brahes nar sin røst høre og fortalte lystigt om det, man her kunne se og opleve. Det skete i et sprog beregnet for børn. Poul Grinder Hansen var ansvarlig for denne udstilling, som han fortjener stor ære af.

Overordnet set må man nok konstatere, at der var færre udstillinger sidste år end i 1999. 94 blev det til, hvis man tæller op på hjemmesiden. Det lyder umiddelbart pænt, men mange af disse var små og ofte uden originale gen-

stande udstillet. Lyspunkter var tyvekostudstillingen på Kronborg om Frederik II's bordhimmel, som til lejligheden var lånt hjem fra Sverige. Eller installationen på Steno-museet i Århus, hvor en amerikansk kunstner med stor entusiasme havde genskabt Ole Worms raritetskabinet. Det forrykker dog ikke det overordnede indtryk, at der var længere mellem snapsene denne gang end i 1999. Måske er tilbagegangen en følge af, at flere museer i middelalderåret oplevede

CHRISTIAN 4.S KØBENHAVN
festival 1. - 24. september 2006

GOLDEN DAYS - I HISTORIENS TJENESTE

en svigtende tilgang, fordi potentielle gæster stillede sig tilfreds, når de havde set én udstilling om middelalderen.

Mindre spredning end i middelalderåret

I 1999 syntes ideen om at fordybe sig i middelalderen at tiltrække alle, uanset hvor i landet man befandt sig. Der var snart ikke den skole eller det sogn, som ikke gerne ville være med. Denne gang har det været anderledes. Nordsjælland og København har været klart i front. Store dele af Jylland og Fyn har lige så klart ikke været med. Her har det tilsyneladende spillet ind, om man de enkelte steder har haft renæssance at vise frem eller ikke. Kongernes Nordsjælland med Kronborg og Frederiksborg havde meget at byde på, og det var med til at anspore lokale kræfter til at arrangere festivaler, som tilfældet var i Hillerød. I København var tilbuddet 100 % professionaliseret. "Golden Days" bød her på tre ugers intensiv renæssance-tæppebombning i september måned. Festivalen fandt sted i kølvandet på 400 års jubilæet for Rosenborgs bygning. Her nåede man så langt som TV-avisen, hvilket et øjeblik gav håb om, at synlighedens forbandelse var brudt.

Men også andre faktorer må ind som forklaring. Fyn excellerer i renæssanceherregårde, men var alligevel stort set fraværende i markering af renæssanceåret. Her spillede en faktor som H.C. Andersen-året givet vis ind. Det havde året forinden medført et spektakulært borgmesterskifte, og øens største museumsorganisation Odense Bys Museer meldte klart ud, at man ikke agtede at tage del i nogen festivitas i anledning af renæssanceåret. Man havde haft fejring nok. Lignende lokale forhold kan have spillet ind andre steder.

Dertil kommer det generelle forhold, at renæssancen synes at være blevet opfattet som et elitært fænomen og ikke folkelig som middelalderen. Renæssancen var humanisme og ny lærdom og en masse kunst og fine bygninger for konger, kirke og adelige. Folkets kultur blev ikke påvirket, synes tankegangen at have været. Emnet havde på den måde, synes det, en manglende appel til deltagelse nedefra.

Der er naturligvis undtagelser fra denne holdning. I Sæby lykkedes et samarbejde mellem skole og museum, og i en hel uge var alle 1.600 børn i den gamle kommune samlet om et renæssanceprojekt, hvis højdepunkt var en feltlejr ud for herregården Sæbygård. Og på Sydsjælland og Sydhavsøerne gik det gamle Storstrøms Amt ind og støttede tværfaglige projekter, så som en guide til Abel Schrøders værker i egnens kirker.

Formidling versus indhold

Abel Schrøder kan være en god indgang til nogle overvejelser om, hvad en satsning som et renæssanceår betyder for de forestillinger, der eksisterer om renæssancen i dag. Det behøver ikke at betyde noget som helst. Schrøders bedste værker hører f.eks. hjemme i barokken og har ingenting med renæssance at gøre. Det har kun hans ungdomsværker, men de er ikke af særlig høj værdi. Alligevel er Schrøder altså med i det danske renæssanceår 2006. Det var de middealdrelige borgdage i Vordingborg også. Her var middelaldergøglene "i år med renæssanceindslag". Ganske som det årligt tilbagevendende karneval i København havde annonceret.

Det gælder med andre ord for nogen blot om at være med. Hvad indholdet er, kommer i anden række. På den måde er et tiltag som renæssanceåret inkluderende til det yderste. Dette træk har

ROSENBORG
400 ÅR 2006

Rosenborg Renaissance Festival

2.-24. september 2006

Musik fra Christian 4.s tid

ARRANGÖR: VIOLON-BANDEN

året til fælles med den museale praksis, der kaldes levendegørelse. Det er næsten ikke til at kende forskel på et middelaldermarked, et renæssancemarked eller bare et marked, der illuderer gamle dage. En smed er en smed, der ved essen banker glødende jern. Billedet er forestillingen om en smed i gamle dage, og derfor er det sådan en smed, publikum får serveret. Det er ganske demokratisk, men det har ikke spor med oplysning at gøre. På den måde cementeres myter, og publikum får ikke en viden, der differencierer, så det marked, man besøger, faktisk bliver det, der er lovet: et renæssancemarked.

Faren for forfladigelse kan også blive et renæssanceårs lod, hvis det kun måles efter den alen, der hedder formidling til flest mulige. Konceptets fokus på græsrodsniveauet kan fremme dette. Hjemmesidens ord om, at ”initiativet er opstået i forsknings- og formidlingsverdenen, som udgør den faglige ryggrad i renæssanceåret”, kan hurtigt blive en tom forsikring.

Omvendt er der ingen tvivl om, at der også er andre tendenser på spil i et renæssanceår. De mange foredrag, som blev afholdt, trækker i en anden retning, den store prestigeudstilling om Tycho Brahe ligeledes, de mange kompetente koncerter osv. Men efter at året er omme, og larmen har lagt sig, melder spørgsmålet sig alligevel. Hvor meget klogere blev vi egentlig på renæssancen? Blev indholdet af renæssancen diskuteret nok, eller måtte det vige for en repetition af, hvad vi allerede vidste?

Som allerede nævnt flere gange fulgte renæssanceåret i sporet på middelalderåret 1999. Dengang blev der sagt og skrevet, at der i løbet af middelalderen skete flere renæssancer, hvor man så tilbage på antikken for at finde en rettesnor. Det forhold blev ikke taget op i renæssanceåret 2006. Hvordan skilte

1400-tallets renæssance sig ud fra de foregående? Og fortjener den den hegemoni, som den har erhvervet i forhold til de tidligere af slagsen? Disse ubehagelige, men klagende spørgsmål druknede i almindelig celebrering.

For det andet er der selve termen renæssance. Den er ikke synderlig præcis. Begrebet bruges på en gang både som betegnelse for en periode og for den kulturelle bevægelse, der opstod inden for områder som litteratur og kunst mm. Det blev elegant påpeget af Marianne Pade i hendes introducerende artikel i det brede værk, *Danmark og renæssancen 1500-1650*, der udkom sidste år. Derimod var der nærmest tavshed om renæssancens periodisering. Jo, den varierer fra land til land, men her kan man med rette spørge, om det virkelig kan passe, at hvad, der begyndte i de norditalienske bystater i anden halvdel af 1300-tallet, tog 150 år om at komme til Danmark? Hvad er argumenterne i givet fald for denne tidsforskydning? Var Danmark en elendig periferi, som halvede håbløst bagefter? Sov kirke og kongemagt i timen? 100 års tornerosesøvn som eventyret siger. For mig at se forspildte man en oplagt mulighed for at diskutere selve renæssancens tidsramme. Der kan gå mange år, før en lignende gunstig lejlighed byder sig.

For det tredje kan man diskutere, hvorfor renæssancen absolut skal dække alle Christian IVs mange kongear. Barokken var jo længe undervejs forinden i både kunst og litteratur. Og hvis sådanne stilbetragtninger er umoderne, så burde man måske i stedet have overvejet det brede renæssancebegreb, som det der dækker hele usikkerhedens århundreder mellem middelalder og oplysningstid. Det havde været klagende. Den valgte løsning smager lidt af, at Christian IV skulle med, for at København kunne køre hele skytset i stilling.

Men så lang tid siden er det heller ikke, at det var Christian IV-år. Her satte Renæssanceåret 2006 sig mellem to stole.

Renæssanceårets bogudgivelser

Denne kommentar skal slutte med at kaste et blik på årets bogudgivelser. 39 blev det til. Imponerende. Ved nærmere eftersyn er der dog en del genudgivelser imellem, biografier fra Christian IV-året i 1988 og lignende. Renæssanceårets inkluderende tendens gælder bestemt også forskerne.

To markante, nye og brede udgivelser rager dog op. *Renæssancens verden* fra Aarhus universitetsforlag og *Danmark og renæssancen 1500-1650* fra Gads forlag, som kort var berørt ovenfor. Sidstnævnte er en pendant til den officielle udgivelse, der fulgte middelalderåret i 1999. Den er let anderledes opbygget. Her er der færre indførende artikler om væsentlige samfundsaspekter (8 styks). Til gengæld er der flere korte artikler om personligheder, fænomener, bøger, bygninger etc., som hører renæssancetiden til. Pennen flyder som hovedregel let, og der er blevet samlet utrolig meget viden på ét sted til stor nytte for eftertiden. Man kunne savne emner om musik, ikke mindst fordi renæssancemusikken stod så stærkt i årets tilbud. Men ny forskning er bogen ikke.

Det råder den århusianske *Renæssancens verden* til dels bod på med længere og mere specialiserede artikler. Her er virkelig stof for den, der gerne vil i dybden, ligesom det arkæologiske stof, der er helt fraværende i publikationen fra Gad, er prioriteret højt. Kun de mere debatskabende artikler savnes. Dertil kommer, at bogens layout er en fornøjelse. Der er al mulig grund til at rose universitetets forskningsfond for dette initiativ. Hvis andre forskningsinstitu-

tioner på samme måde havde vist en lignende offervilje, havde den samlede boghøst set endnu flottere ud.

En udpræget debatterende tilgang er repræsenteret ved Rune Engelbreth Larsens bog om *Renæssancen og humanismens rødder*. Det er en klar hyldest til den bevægelse, som forfatteren vedkender sig slægtskab med, og som han behændigt trækker linjer fra op til nutiden. Denne bog fik da også velfortjent opmærksomhed i selve renæssanceåret.

Indenfor flere specialiserede felter har året også budt på udgivelser. Det gælder den store prestigeudgivelse om *Krigskunst og kanoner*, som gør et smukt manuskript med mange håndkolorerede farveillustrationer tilgængelig for en bredere offentlighed for første gang. Smalle værker om Melchior Lorck og Christian IV og Inigo Jones har lykkeligvis også set dagens lys. Det gælder også den flotte udgivelse om de skibsvrag, man for et par år siden fandt på Christianshavn. Bredere i sit sigte er udgivelsen af Danmarks første renæssancekøgebog. Denne har hidtil kun været tilgængelig i en forkortet version, men nu er det komplette opskriftsværk altså udgivet under Bi Skaarups kyndige hånd.

Dette og meget mere, som pladsen ikke tillader at nævne, blev det til. Dertil kommer de udgivelser, som er på vej. F.eks. publiceringen af de mange indlæg, der blev holdt på Nationalmuseets store konference i september "Reframing the Renaissance" eller konferencen på Syddansk universitet om "Renæssancen i svøb. Bidrag til den tidlige danske renæssance". Frugten af en række lokale initiativer vil også se dagens lys i løbet af det kommende år.

Til trods for de kritiske bemærkninger anført ovenfor er der primært grund til at takke for Renæssanceåret 2006.

Først og fremmest skal takken gå til de mange, professionelle som uprofessionelle, der tog sig tid til at arrangere udstillinger og koncerter, afholde foredrag eller skrive bøger, så renæssanceåret kunne få krop og volumen. Det er utroligt meget, som Kulturministeriet får for de sølle halvanden million kroner, de ofrede på sekretariatet. Der var immervæk 170.000 besøgende på hjemmesiden i løbet af 2006. Det er mange. Dertil kommer de blivende resultater i form af bøger og de frø, der er sat rundt

om hos publikum, unge som ældre, til at gå videre med renæssancen.

Synligheden blev årets store problem, og det er et memento til at tænke sig godt om med satsninger, som hviler på frivillig indsats, og som ikke tildeles ekstra penge ud over de vanlige budgetter. Hvert år bør ikke have sit hovedtema, sådan som året 2005, 2006 og nu 2007 har det. Der bør med andre ord gå en rum tid, før Oplysningstiden får det år, som det rettelig fortjener.

Kommentar

Fejde eller fred

– Kommentar til antologien *Fejder og fred i nordisk middelalder*.

Mikkel Leth Jespersen

Fortid og Nutid, september 2007, s. 199-212

På det 25. nordiske historikermøde i Stockholm 2004 havde en af sessionerne temaet fejde på dagsordenen. Det er indlæggende fra denne session, der har udgjort grundlaget for artiklerne i antologien *Fejder og fred i nordisk middelalder*, Erik Opsahl (red.), Oslo 2007. Antologien repræsenterer et første og vellykket fællesnordisk forsøg på at nærme sig en forståelse af fejderne og deres rolle i det førmoderne Norden. I denne kommentar præsenteres antologien, og nogle af de centrale spørgsmål i nordiske fejdeforskning tages op til diskussion. Der er langt fra enighed om betydningen af fejdebegrebet i forskningen, da det betegner et fænomen, der med samfundets udvikling ændrer sig i tid og rum. Der argumenteres for at visse sondringer må foretages, især mellem fejde og fredsgenoprettende foranstaltninger, ellers står begrebet til at blive udvandet og dermed miste noget af sin videre anvendelighed i historieforskningen. Endelig kastes et blik på et par fejder i Slesvig-Holsten fra tiden efter reformationen, hvor fejdekulturen øjensynlig eksisterede længere frem i tiden, end den gjorde i de nordiske lande.

Mikkel Leth Jespersen, f. 1977, cand.mag., ph.d.-stipendiat på Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydlesvig, Flensborg

Fejden og dens problemstillinger

Det er velkendt, at fejder spillede en stor rolle i det førmoderne Europa. Den indflydelsesrige østrigske historiker Otto Brunner hævdede ligefrem, at man ikke kan forstå "den indre sammenhæng mellem politik og stat, magt og ret i middelalderen uden at begribe fejden" (som Bjørn Poulsen formulerer det i sit bidrag s. 85). Af antologien *Fejder og Fred i nordisk middelalder* fremgår det med al tydelighed, at Brunners udsagn også er rammende for nordisk historie. For

at forstå den indre sammenhæng i nordisk middelalderhistorie må man også begribe fejden. Spørgsmålene er således, hvordan fejderne fungerede, i hvilket omfang de var regulerede, hvem kunne og måtte fejde mv.? Fejdeforskningen handler dog ikke kun om at analysere og forstå fejden som fænomen, men også om at forstå hvordan et samfund, hvori menneskerne fejdede, i det hele taget fungerede. Endelig er et påtrængende spørgsmål for den tidlige moderne historieforskning i almindelighed og for antologien i særdeleshed, hvad der bragte

fejderne som fænomen til ophør. Hvad gjorde, at fejderne forsvandt i perioden omkring og umiddelbart efter år 1500?

I sit bidrag til antologien peger Eva Österberg på to linjer i forskningen, som hun mener, har ledt frem til den aktuelle interesse for fejde i nordisk historie. Det drejer sig for det første om hendes egne studier i tingene som sociale kontrol- og konfliktløsningsorganer, som angiveligt skulle have ført til en interesse for den ”større rettslig-politisk kultur”, som tingene fungerede i (s. 153). I denne rettslig-politiske kultur spillede fejderne en betydelig rolle. Som en anden stimulans for interessen peger Österberg på endnu en gren af sine egne studier, hvori hun har beskæftiget sig med de personlige relationers vigtige rolle som kit i den sociale orden over for de formelle institutioner (s. 154). I stedet for statens formelle institutionaliserede strukturer virkede sociale netværk mellem individer og grupper som de centrale sociale strukturer. Det var i disse sociale netværk, at fejden havde sin funktion som konfliktform.

Interessen for fejder – i hvert fald for den danske senmiddelalderforsknings vedkomne – må dog i høj grad siges også at have andre inspirationskilder end Eva Österbergs interessante studier. Både Jeppe Büchert Netterstrøm og Bjørn Poulsen henviser til retshistorikeren Ole Fenger som en vigtig inspirationskilde. I sin disputats *Fejde og mandebod* (1971) behandlede han den retshistoriske side af fejden. Det kan derfor synes det naturlige næste skridt at undersøge den socialhistoriske side af sagen – hvordan fungerede fejden i praksis? Dette har så ledt til fokusering på senmiddelalderen, hvor der findes et kildegrundlag til undersøgelser af fejdepraksis overleveret. Dernæst er det så blevet fulgt af beskæftigelse med det for de større sammenhænge så vigtige spørgsmål om, hvorfor

fejderne hørte op.

En anden vigtig inspirationskilde for den danske fejdeforskning er Troels Dahlerups studier i senmiddelalderens adel. Ingen, der i dag beskæftiger sig med senmiddelalderens socialhistorie, kan komme uden om Dahlerups vigtige studier i senmiddelalderens sociale opbygning. Han påviste eksistensen af en stor gruppe blandt lavadelen, som oprettholdt deres adelige stilling ved at tjene mægtigere adelsmænd, bisper og klostre. De mægtige havde således et følge af klienter omkring sig, som blandt andet indgik i deres indbyrdes fejder.

Den mest direkte Dahlerup-inspirerede forløber for fejdeinteressen er antologien *Riget, magten og æren*, (Per Ingesman red., Århus 2001). Den var eksplisit inspireret af Dahlerups adelsstudier (*Riget, magten og æren*, s. 17-18). Allerede i sit bidrag ”Med harnisk og hest. Om adel, krig og vold i dansk senmiddelalder” kom Bjørn Poulsen ind på fejdespørgsmålet. I artiklen fremlagde Poulsen, hvorledes fejden og ”den allestedsnærværende rå magt” var konstituerende for senmiddelalderens retsorden, hvor adelsmændene havde ret til at fejde hinanden og endda kongen om nødvendigt. Når adelsmændene fejdede, blev deres undergivne fæstebønder automatisk inddraget i konflikten (*Riget, magten og æren*, s. 64-65). I sit bidrag til antologien ”Milicia contra ecclesiam. Adel og gejstlighed i dansk senmiddelalder” kom Per Ingesman ind på de mange sammenstød mellem adelige og gejstlige i dansk senmiddelalder, der formentlig ret direkte kan karakteriseres som fejder.

Lidt længere tilbage i tiden kan man pege på Dahlerups bind om 1400-tallet, *De fire stænder*, i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, København 1989, hvori fejdespørgsmålet spillede en helt central rolle. Inspirationen til sine studier i adelens fejdevæsen hentede

Fyrsternes krige kaldtes også fejder, og på billedet ses en sådan højmiddelalderlig fyrstefejde i fuld udfoldelse. Scenen skildrer slaget ved Bornhöved, hvor Valdemar Sejr den 22. juli 1227 tabte til en stor nordtysk koalitions-hær. Til højre i billedet kæmper kongens riddere, mens kongen selv er på flugt ud af billedet. Miniaturen er fra *Den sachsiske verdenskrønike* (*Sächsische Weltchronik*) forfattet i midten af 1200-tallet. (Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. germ. fol. 129, Bl. 123v).

Dahlerup blandt andet i den engelske tradition hos historikeren K.B. McFarlane.

For den nyere danske fejdeforsknings vedkomne, som umiddelbart vurderet er den af de nationale historikertraditioner i Norden, der har været mest optaget af fejdespørgsmålet, er den internationale påvirkning til at få øje på. De to danske bidragydere til antologien (Netterstrøm og Poulsen) trækker på en betydelig international forskningstradition (Gadi Algazi, Hillay Zmora, Christine Reinle m.fl.), som de har introduceret i den danske og nordiske forskning, og hvis teorier de har appliceret på danske forhold. Bag hele denne internationale interesse står tyske Otto Brunner og hans grund-

læggende værk *Land und Herrschaft* (1939).

Den aktuelle interesse for fejde har således en række forskellige inspirationskilder, som både er nationale og internationale, og som rækker langt tilbage i tiden og er af nyere dato.

Artiklerne og fejderne

I antologien behandles dels fejdebegrebet, der tages op til diskussion senere i denne artikel, dels behandles en række konkrete fejder, som vil blive omtalt i det følgende. I Auður G. Magnúsdóttirs bidrag ”Kvinner i fejd. Ára, kön och konflikt i det nordiska medeltidssamhället”

præsenteres et par fejder fra *Gísli Súrsson's saga*, hvor Gíslas søster indtager en central position. Magnúsdóttir illustrerer, hvorledes kvindernes seksualitet kunne være udløser af fejderne, og hvordan de stod i en loyalitetskonflikt mellem den familie, de var født ind i, og den familie, de var indgiftet i. Hendes overordnede tese er, at æren var knyttet til slægten og dermed ofte til slægtens kvinder, efterhånden blev æren knyttet til personen, og kvinderne mistede deres centrale position i fejdekulturen (s. 83). For at få et overblik over den islandske udvikling i fejdekulturen skal artiklen læses i sammenhæng med Helgi Þorláksson's artikel "Feider. Begreb, betydning, komparasjon", som trækker de lange linjer i islandsk fejdekultur. Det hævdes, at de islandske stormænd endnu fejdede i senmiddelalderen, hvor de slap af sted med det ved at aftinge bøder med kongemagten (s. 32).

I Jeppe Büchert Netterstrøms artikel "Bondefejder i Danmark 1450-1650" behandles en række fejder og tegn på fejdekultur i senmiddelalderens danske bondesamfund. En af de bedst kendte fejder på dette niveau er sagen mellem lavadels/storbonde-slægterne Børialsen og Skadeland. I 1515 blev Poul og Jes Børialsen nemlig frifundet for drabet på Thomas Skadeland, hvis brødre til gengæld skulle udrede mandebod for, idet Thomas – inden han selv blev dræbt – havde dræbt Morten Børialsen (s. 41). Her har vi således med en rigtig gensidig fejde at gøre, hvor overgreb hævnnes med overgreb. Det er også værd at bemærke, at denne fejde ikke afsluttedes ved forlig, men ved rettertingets dom.

Netterstrøms artikel skal læses i sammenhæng med Bjørn Poulsens artikel "Adel og fejde i dansk senmiddelalder", der også behandler danske forhold. I denne artikel analyseres adelsfejden, som i dansk historiografi nærmest

er blevet ensbetydende med konflikten mellem slægten Rosenkrantz og Brok/Gyldenstjerne på Djursland i anden halvdel af 1400-tallet. I denne fejde synes kongemagten at have spillet en rolle, og Poulsen inddrager Hilla Zmoras tese om fejderne i Franken, som han formulerer således: "De adelige kunne udvide deres land ved fejder, men de kunne kun få midler og mænd til at føre fejderne gennem fyrsternes tildelinger af len" (s. 99-100). Meget tyder på, at Zmoras tese med udbytte kan anvendes på de danske forhold i senmiddelalderen. Poulsen belyser også borgeres deltagelse i fejder i sin undersøgelse, ligesom han også inddrager hertugdømmet Slesvig. En af de bedre belyste borgerfejder er i denne sammenhæng den flensborgske fejde mellem slægterne Achtrup og Siverts, som udspandt sig i 1400-tallets første halvdel. Den kostede tre medlemmer af slægterne livet, inden den blev bilagt af slesvigbispen i 1451 (s. 93). At borgere fejdede belyses videre ved eksempler fra Slesvig by og Randers. Poulsen karakteriserer fejden som "en rituel dans om fjenden" (s. 105).

I Erik Opsahls to bidrag til antologien, "Innledning" og "Feider i Norge", præsenteres den norske fejdekultur. Den kendes fra højmiddelalderen, hvor kongemagten forsøgte at regulere den (s. 136), og eksisterede fortsat frem til 1500-tallets begyndelse. For senmiddelalderens vedkomne er den klassiske norske fejde konflikten mellem Alv Knutson og Hartvig Krummedige, som gik i arv til sønnerne Odd og Knut Alvsson over for Henrik Krummedige. Fejden kulminerede i 1502, hvor Henrik Krummedige fik Knut Alvsson dræbt på et skib i Oslo fjord (s. 7-9 og 145-146).

For Sveriges vedkomne er det ikke lykkedes Dag Lindström at fremdrage kildemateriale, der beskriver længerevarende fejdeforløb: "Utöver senmid-

deltidens storpolitiske «fejder» återstår i själva verket relativt få otvetydiga exempel på faktiska fejder i medeltidens och 1500-talets Sverige... En fråga som aktualiseras är givetvis om de konflikter, de handlingsmönster och de föreställningar som framträder i Sverige verkligen representerar fejd i egentlig bemärkelse” (s. 133-134). Alligevel har han kort forinden konkluderet, at ”Fejd, hämnd och urfejd var välkända fenomen i medeltidens och 1500-talets svenske samhälle” (s. 132).

For det første må man indvende, at de storpolitiske fejder også var en vigtig form for fejder både i Danmark, det tyske område og andre steder. For det andet er det lidt uklart, om Lindström mener, at der fandtes egentlige fejder i Sverige. Det synes dog usandsynligt, at der ikke eksisterede en fejdekultur i 1400-tallets Sverige, hvor centralmagten som regel var svag og/eller fjern. Måske vil yderligere studier kunne fremvise egentlige fejder, deres eksistens kan i hvert fald ikke udelukkes på baggrund af fraværet af kildemateriale – især ikke når der er bevaret uomgængelige vidnesbyrd om fejder i de andre nordiske senmiddelaldersamfund. Et af problemerne i forhold til at afgøre, hvorvidt fejder eksisterede eller ej, er naturligvis hvilken definition, man vælger, og hvorledes man opfatter og afgrænser fejden. I det følgende vil fejdebegrebet blive taget op til diskussion.

Er ”fejde” fejde eller fred?

Titlen på antologien er *Fejder og fred i nordisk middelalder*. Den er velvalgt, da den indikerer, at fejden står i et tæt forhold til freden. Fejden er ”fredens negation”, som Jeppe Büchert Netterstrøm formulerer det i sin definatoriske udredning af begrebet. Med betegnelsen nega-

tion peger Netterstrøm på, at der er tale om et begrebspar, hvori to begreber står i modsætning til hinanden. Fejde er ensbetydende med ufred. Fred er ensbetydende med fravær af fejde.

Det synes derfor noget overraskende, at der i visse dele af fejdeforskningen eksisterer den opfattelse, at fænomenerne fejde og fred ikke står i modsætning til hinanden. Denne opfattelse har øjensynlig sin rod i international forskning, hvor begrebet ”peace in the feud” med inspiration i antropologien har vundet frem blandt en række historikere, som dermed har fremlagt et nyt og revideret syn på fejden. I dette perspektiv ser man ikke længere fejden som fraværd af fred, men som en måde at sikre freden på. Blandt de forskere, der angiveligt står bag denne opfattelse, nævnes antropologen Max Gluckmann, Gerd Althoff og J.M. Wallace-Hadrill. I antologien lanceres opfattelsen af den islandske historiker Helgi Þorláksson. Han formulerer synspunktet således: *”Det er ikke mange årtiene siden forskere begynte å se på feiden som noe annet enn et uroelement som forårsaket opptøyer og vold, nemlig det stikk motsatte: en måte å innskrenke volden på, holde den i tøylar, og til og med som en måte å løse konflikter og slutte fred. Denne oppfatningen om «peace in the feud»...har gjort seg gjeldende blant forskere”* (s. 21).

Længere fremme i artiklen tilslutter Þorláksson sig uden videre forbehold denne opfattelse (s. 24) og konkluderer, at ”Fejder var derfor vigtige og effektive for å løse konflikter i samfunn uten sentralmakt” (s. 27), og han bakkes tilsyneladende i nogen grad op af de svenske historikere Dag Lindström (s. 116) og Eva Østerberg (s. 156).

Man må spørge, hvad der får middelalderhistorikere til at fremlægge en opfattelse af fejden, der ligger så fjernt fra den almindelige sproglige betydning af

ordet fejde, som helt klart peger på ufred og fjendskab (se f.eks. s. 10) indebærende gensidige voldshandlinger og/eller trusler om samme?

Det viser sig dog videre, at det egentlig er reguleringen af fejderne, mæglingen i fejderne og fejdeforligene (dvs. normer og retsregler, der sigter på at regulere og begrænse fejderne), der har den fredsskabende funktion, som Þorláksson og andre tilskriver fejderne (s. 23). Til det må man anføre, at det ikke er fejderne, men reguleringen og ophøret af fejderne, de mener, der er fredsskabende. Det er vigtigt at skelne mellem fejder og de såkaldte ”orfejder”, som betyder u-fejde eller ikke-fejde (s. 39). Når en konflikt opstod i fejdesamfundet, var der to muligheder for, hvorledes parterne kunne reagere. De kunne enten vælge orfejden, som var det fredsskabende forlig, eller de kunne vælge fejden, der indebar voldelige handlinger og som regel en eskalation af konflikten, hvilket blandt andet kunne indebære, at personkredsen blev udvidet, som Þorláksson selv pointerer i sin artikel (s. 26).

Begrebet fejde betegner konflikten, og når en part vælger fejden, eskalerer den oprindelige konflikt, der først efterfølgende eventuelt kan løses ved forlig. Der findes da også eksempler på, at fejder ophører uden forlig, ved at den ene part uskadeliggør den anden, eller at fejder så at sige løber ud i sandet, uden at der er blevet indgået forlig. Ligesom der kendes adskillige eksempler på senmiddelalderlige fejder, der afsluttes ved dom (se f.eks. s. 41). Forliget er således ikke en nødvendig del af fejden, men en mulig løsning på fejden. En væsentlig årsag til, at historikere har forviklet forliget og fejden, er formentlig den, at det ofte er gennem forligene (orfejderne), at vi i dag har kendskab til fejderne. Dag Lindstrøm har en meget vigtig pointe i, ”att fejd ofta omnämns i samband med öve-

renskommelse om at avstå från fejd” (s. 120). Det, som kan siges at være fredsskabende, er således ikke selve fejdekulturen, men forligs- og forhandlingskulturen, hvormed fejderne afsluttes, og freden bliver genoprettet.

Ser man det fra et teoretisk perspektiv, kan selve fejdens voldshandlinger heller ikke siges at være fredsskabende, for selvom et drab for eksempel sætter fejdens resultat til uafgjort 1-1 og således skaber balance, så afslutter det ikke fejden, med mindre parterne indvilliger i en orfejde. Den kunne dog være indgået før den balanceskabende voldshandling ved betaling af mandebod og drabsmandens og hans fællers rituelle underkastelse den dræbtes efterladte slægt.

Jeppé Büchert Netterstrøm leverer en meget præcis og velanbragt kritik af det idylliserede konfliktløsningsperspektiv på fejden: *”Det er rigtigt, at forlig og fredsstiftelse var en del af fejdesystemet – men man må huske på, at sådanne forlig var resultatet af en forudgående fejdes voldelige hændelser og/eller var betinget af en trussel om fortsat anvendelse af vold, hvis forliget ikke blev overholdt. Den frivillighed, som forligene angives at være baseret på, dækkede ofte over rene tvangs- og dominansrelationer. Der er ikke grundlag for at idyllisere fejdesystemets forligskultur”* (s. 71).

Hvorfor nu slå så højt på tromme for at fredsperspektivet på fejden ikke bliver det gængse i historieforskningen? Ved at betone et begrebs identifikation med dets modsætning så tømmer man det for indhold. Som et tænkt eksempel på, hvor denne tankegang fører historiefaget hen, kan gives følgende: En historiker skriver i et værk om Islands middelalderhistorie, at to slægter lå i fejde med hinanden. Den traditionelt tænkende læser vil naturligvis gå ud fra, at dette betød, at der herskede ufred mellem de to slægter. Ud fra den reviderede eller

I senmiddelalderens Danmark deltog medlemmer fra alle fire stænder i fejder, ikke mindst adelen. Blandt andet derfor omgav de mægtige adelsmænd sig med væbnede svende som denne drabantansfører, der optræder på et kalkmaleri i Bellinge kirke på Fyn. Billedet er en detalje fra korsfæstelses-scenen og dateret 1496. (Foto: Martin Bo Nørregård).

udvidede forståelse af fejden ('en måde at løse konflikter og slutte fred') kunne man forledes til at tro, at de to slægter var i færd med at indgå fred. Forvirringen vil være total, og historiefaget vil miste et begreb til at beskrive den ufred, som fejden er et udtryk for.

En definition af fejden?

Som allerede antydnet i ovenstående diskussion, er der langt fra enighed blandt fejdeforskere om, hvorledes begrebet fejde skal defineres. Måske findes en del af forklaringen på denne situation hos Bjørn Poulsen, som i indledningen til sin artikel pointerer

"at der er tale om en form for menneskelig interaktion, der forvandler sig i takt med samfundenes ændring. Hvis vi skal nærme os en fælles tale om fejden i Nordens middelalderhistorie, må vi anerkende, at den som alle begreber har man-

ge fremtrædelsesformer afhængig af tid og rum" (s. 85).

Fejden, som den fremstilles i de islandske sagaer, adskiller sig ganske betydeligt fra for eksempel senmiddelalderens adelsfejder i Danmark mv. Spørgsmålet er så, hvilke fællestræk disse konfliktmønstre har, der gør, at man alligevel betegner dem som fejder?

Overordnet deler artiklernes forfattere sig mellem på den ene side et ekskluderende fejdebegreb, en snæver definition, som udelukker en række konflikter fra at blive set som fejder, blandt andre Eva Österberg synes at hælde i den retning (s. 155-156). Heroverfor står Jeppe Büchert Netterstrøm, som opfordrer "generelt til en forholdsvis liberal begrebsbrug" (s. 63). En af årsagerne til, at en afklaring af fejdedefinitionen er vigtig for antologien og den videre nordiske forskning, er, at nogle af bidragyderne ligefrem betvivler eksistensen af fejder i nogle af de nordiske lande i senmiddel-

alderen. Her er det selvfølgelig helt afgørende for den videre forskning, om de konflikter, man kender, kan defineres som fejder eller ej. Som tidligere nævnt stiller Dag Lindström spørgsmålstegn ved, om de konflikter, handlingsmønstre og forestillinger, som fremtræder i Sverige, repræsenterer fejder i egentlig forstand, og om det svenske samfund nogensinde har haft et egentligt fejdesamfunds kendetegn (s. 134).

For Norges vedkomne er Erik Opsahl tvivlende i forhold til, hvorvidt der eksisterede "et feideinstitut blandt norske bønder" (s. 151), mens stormandsfejden helt sikkert fandtes i Norge fra højmiddelalderen og gennem senmiddelalderen. Opsahl peger på, at fejden måske er blevet yderligere accepteret og reguleret gennem påvirkning fra Danmark og Nordtyskland i løbet af senmiddelalderen.

Netterstrøm stiller sig knap så skeptisk overfor spørgsmålet om, hvorvidt der eksisterede fejder i alle nordiske lande i senmiddelalderen. I sit bidrag formulerer han en arbejdshypotese for den videre forskning i middelalderens nordiske fejdevæsen: *"På nuværende forskningsstade er det for mig at se tilrådeligt og empirisk tilladeligt at gå ud fra, at fejder i mere eller mindre betydeligt omfang eksisterede i hele Norden i middelalderen, og så udnytte denne konstatering som udgangspunkt for videre nærmere undersøgelser og for sammenligninger med andre samfundsformationer og fejdernes relative udbredelse og betydning indenfor disse"* (s. 64).

Både Netterstrøm og Poulsen fremlægger uomtvistelige vidnesbyrd om, at der fandtes fejder i Danmark (og Slesvig) helt frem til 1500-tallets begyndelse. I disse fejder deltog såvel adelige, borgere, bønder, som gejstlige. Det er almindeligt kendt i dansk senmiddelalderhistorie, at bisperne var særdeles engage-

rede i tidens fejder (se f.eks. s. 105, note 75). Fejderne foregik ikke blot blandt ligemænd, men gik på tværs af de i senmiddelalderen endnu flydende grænser mellem stænderne. Samtidig havde kongen formentlig en finger med i spillet i nogle af de tilfælde, hvor rigets mægtigste stormænd fejdede hinanden (s. 101).

For at vende tilbage til fejdedefinitionen, er det – som Eva Österberg pointerer (s. 156) – vigtigt, at man kommer nærmere en definition af fejden, således at ikke hvilken som helst konflikt eller krænkelse bliver anset for at være en fejde. Hvis fejdebegrebet skal beskrive for meget, ender det med intet at beskrive. Nogle forskere hælder mod ikke at definere, men indkredse fejderne med forskellige karakteristiske udsagn (s. 137), som for eksempel Netterstrøm gør det i sine "definitoriske refleksioner" (s. 59). Disse refleksioner er det tætteste, man kommer en selvkomponeret original definition i antologien. Andre af forfatterne arbejder slet ikke med definitioner. Som tidligere nævnt er Þorláksson og Österberg tilhængere af Gerd Althoffs definition af fejde, som i Österbergs udlægning: "betonat att fejden handlar om våld eller hot om våld mellan släktgrupper, eller släktliknande grupper, med avsikten att till slut uppnå en överenskommelse som accepteras av båda parter" (s. 156).

En strategi, man kan vælge, er at definere fejden negativt. Erik Opsahl nævner tre typer af konflikter, som kan udtages fra fejdebegrebet. For det første krig, for det andet fredelige løsninger på konflikter ved juridiske midler (retssager) og for det tredje enkeltstående sammenstød (s. 137). Ifølge Jeppe Büchert Netterstrøms "definitoriske refleksioner" vil nogle af disse tilfælde dog også kunne komme i betragtning som fejder eller i hvert fald som konflikter, der ligger meget tæt op af at være fejder (s. 59-64). Et problem med krigen er, at den i

senmiddelalderens kilder omtales som fejde. Dermed er det jo vanskeligt at hævde, at der ikke er tale om fejde. Og selvom det umiddelbart kan synes som en fordel for fejdeforskningen at se bort fra krigen, kan det være, at vigtige erkendelser går tabt, hvis man udelukker krigen, forstået som fyrsternes fejder, fra definitionen.

Twister, der udelukkende føres som ikke-voldelige retssager, burde kunne udelukkes. Netterstrøm giver dog et eksempel på, at én part kan erklære fejde med det formål at presse modparten til at give indrømmelser. Hvis det lykkes har fejden været uden vold (s. 61). Det må man jo medgive, og her er det truslen om vold, der gør udfaldet.

Dette leder frem til spørgsmålet, om de enkeltstående sammenstød kan være fejder. Her er den såkaldte manddrabsfejde nok det bedste eksempel på enkeltstående konflikter, der af nogle anses for værende fejder. Ifølge Netterstrøm udløser manddrab nemlig automatisk en tilstand af fejde (s. 63). Det ville måske være en fordel for fejdeforskningen at udelukke manddrab, som umiddelbart bliver efterfulgt af forlig, fra fejdebegrebet. Drabet er vel at mærke udtryk for et overgreb, men orfejden er som tidligere nævnt et udtryk for, at man ikke vælger fejdevejen, men forligsvejen og dermed freden. Det var først i tilfælde af, at drabsmandens parti ikke tilbød forlig, eller at den dræbtes efterladte fæller afviste forlig, at fejden blev realiseret. Det ensidige overgrebs inkludering i fejdebegrebet synes i hvert fald at indeholde en fare for, at alle konflikter i et fejdesamfund bliver til fejder, hvilket vel næppe kan anses for ønskeligt.

Fejdernes ophør

Den traditionelle forklaring på ”Fejde-

samfundets undergang” (Netterstrøm, s. 64) er, at den stadig stærkere kongemagt i årene frem mod Reformationen nåede en sådan styrke, at den kunne undertrykke fejderne og levere ”et nogenlunde pålideligt retsvæsen”. Denne opfattelse synes da også at ligge til grund for hovedparten af antologiens artikler: Helgi Þorláksson (s. 21 og 33-34), Jeppe Büchert Netterstrøm (s. 64), Bjørn Poulsen (s. 105), Erik Opsahl (s. 150) og Eva Österberg (s. 157). I samme åndedrag nævner flere af forfatterne den øgede civilisering som vigtig i forhold til fejdernes ophør. Udviklingen af en stærkere kongemagt og den tiltagende civilisering, som blandt andet indebar, at man rejste sine konflikter for domstolene i stedet for at tage sagen i egen hånd, kan samlet betegnes som led i den statsdannelsesproces, som fandt sted i Norden og det øvrige Europa gennem senmiddelalderen og nyere tid. I de tidlige moderne statsdannelser var der ikke plads til privat voldsudøvelse, som man kendte det fra senmiddelalderens fejdesamfund. Netterstrøm bemærker også, at centralmagtens ideologiske og materielle styrkelse ved Reformationen bidrog ganske betragteligt til denne proces (s. 65).

Der findes dog også ansatser til andre forklaringer på fejdernes ophør. Netterstrøm peger på en adelig fredspolitik, der fra årtierne omkring år 1500 bidrog til at afslutte fejderne. Denne fredspolitik skulle angiveligt være funderet på godsejernes overvindelse af den senmiddelalderlige agrarkrise, som kan siges at være indtruffet ved denne tid. I stedet for at engagere sig i fejder så adelen nu en økonomisk fordel i at retsforfølge bondefejderne (s. 65). Hypotesen underbygges med henvisning til Fyns Vedtægt fra 1492 og adelens opnåelse af hals- og håndsret over deres bønder i 1513. Den videre udvikling af denne tanke og dens forklaringskraft i forhold til fejdernes

ophør vil komme an på videre studier. Imod den kan anføres, at fejderne i det nordtyske område først ophørte senere, til trods for at man her oplevede bedring i de økonomiske konjunkturer, ligesom man gjorde i Danmark.

Eva Österberg peger på andre faktorer, som givetvis også spillede en rolle: "Vad betydde de nerskrivna lagarna? Vilken roll spelade förmågan att skriva och läsa som ett medel för att binda det sociale spelet? Gjorde kyrkan någonting för att begränsa våldet?" (s. 157). Især i forhold til kirkens rolle stiller Österberg nogle interessante spørgsmål, som kan forfølges videre: "Legitimerade kyrkan fejderna mellan adliga släkter, dvs alla momenten i fejden inklusive våldshandlingarna? Eller kom kyrkan endast in som ett av flera ritualiserade inslag, för att befästa att fejden upphört?" og igen, hvilken rolle spillede reformationen for fejdeklutrens ophør (s. 159). Endelig bør nævnes den af Auður G. Magnúsdóttir fremsatte tanke om en individualisering af æren, der for adelsmændenes vedkomne betød en overgang fra de kollektive fejder til de personlige dueller (s. 83).

Selvom statsdannelsesprocessen med dens mange facetter således udgør den overordnede forklaring på fejdernes ophør, er der også en række facetter af fejdeklutrens undergang, der ikke traditionelt anses for direkte forbundet med statsdannelsesprocessen. I sidste ende må de fejdebegrænsende faktorer dog anses for delelementer af statsdannelsesprocessen, fordi udviklingen af staten er så tæt forbundet med opbygningen af et fyrsteligt voldsmonopol.

Den videre fejdeforskning – et blik på Slesvig-Holsten

Erik Opsahl afslutter indledningen til antologien med følgende sætning: "Artiklene i denne antologien stiller like mange spørgsmål som de gir svar, og er ment å stimulere til mer forskning rundt et sammensatt, men ikke desto mindre viktig historisk fenomen" (s. 20).

Hermed opsummeres det indtryk, som de fleste læsere nok vil sidde tilbage med efter endt læsning af antologien. På den ene side er man blevet præsenteret for en række yderst interessante studier, der tilsammen påviser, at fejder eksisterede i hele Norden frem til omkring reformationstiden, og at de spillede en vigtig rolle i datidens samfund. Samtidig præsenteres man også for en begrebslig pluralisme, der truer med at sende fejdebegrebet ud af forskningens interessefelt igen, fordi det, der vil beskrive for meget, ender med intet at beskrive. Det er derfor vigtigt for begrebets videre nytte at få fejden begrebsmæssigt afgrænset især i forhold til de fredsstiftende mekanismer, men også andre elementer i fejdebegrebet må afklares som for eksempel ensidighed/gensidighed og afslutning ved forlig/dom. Her er der blevet argumenteret for, at fejdeklutrens fredstiftende elementer ikke skal betegnes som en del af fejden, ligesom en eller anden form for gensidighed også bør være et krav for, at fejden kan anses for realiseret. Derimod er forliget eller ønsket om forlig ikke nødvendigt, fejderne kan i stedet afsluttes ved dom, den ene parts udradning eller tidens gang.

Efterhånden som det nordiske kilde-materiale til fejdeproblematikken er blevet gennemarbejdet, og så mange som muligt af senmiddelalderens fejder er kommet for en dag, kan man få et overblik over fejderne, og hvornår de sidste (kildebelagte) fejder i Norden ophører.

Til venstre ridderen Wolf Pogwisch til Buckhagen, som var involveret i fejden med Rathlou-slægten. Efter Reformationen forblev han katolik, og på grund af delingen af hertugdømmerne i 1544 opsagde han kongen sin rådsed. Desuden fortsatte han med at gæste klosteret i Bordsesholm efter gammel skik, selv om det var blevet inddraget af hertugerne ved Reformationen. Han var arketypen på den konservative fløj blandt den selvbevidste og stærke slesvig-holstenske adel, som kun nødtvungent opgav deres gamle privilegier, herunder retten til med voldelige midler at tage sin egen ret. Gravsten over Wolf Pogwisch og hustru Christine Munk i Bordsesholm klosterkirke fra 1554. (Foto: Dörte Traulsen).

Da kunne en videre strategi for – i hvert fald den danske fejdeforskning – være at vende blikket mod syd til Slesvig-Holsten, hvor fejderne eller i hvert fald fejdelignende situationer mellem adelige også forekommer efter Reformationen. Ligesom i Danmark havde kongemagten i samarbejde med grupper inden for ridderskabet forsøgt at bekæmpe fejderne i Slesvig-Holsten i løbet af senmiddelalderen,¹ men her trak der altså noget længere ud med effekten af indsatsen. Uden at der ligger dybdegående studier bag, skal her kort skitseres to konflikter, som viser, at fejdekulturen endnu eksisterede ikke bare i Holsten, men også i Slesvig ved midten af 1500-tallet.

Først konflikten mellem medlemmer af de to holstenske adelsslægter Pogwisch og Rathlou, som ridderen Wulf Pogwisch i foråret 1548 indbragte for Christian III og dennes yngre bror hertug Hans af Slesvig-Holsten. Sagen var den, at hr. Wulf Pogwischs to sønner Bertram og Hans var kommet til at slå Ditlev Rathlou ihjel i marken, angiveligt fordi han ikke ville indgå fred med de to brødre. Hr. Wulf bad nu fyrstemanden om at udstede fred og frit lejde for sine sønner. Frit lejde kunne hertugerne ikke tilstede, men i et brev til Ditlev Rathlous frænder anbefalede de dem, at de afholdt sig fra at gribe til yderligere vold. Sagen skulle hellere afgøres af rettens vej og allerhelst bilægges i mindelighed. Man skulle derfor give de to Pogwisch-brødre frit lejde indtil førstkommende rets- og landdag, hvor sagen kunne blive afsluttet. Den 28. marts kunne fyrstebrødrene så sende yderligere breve til parterne, hvori de beklagede, at Rathlous frænder ikke havde henvendt sig, ”budt sig i rette”, over for dem i sagen. De anbefalede frænderne at lade Wulf Pogwisch i fred og afholde sig fra at bruge vold over for ham, da han havde budt sig til rette over

for hertugerne og dermed klart signaleret, at han ønskede, at konflikten ikke skulle eskalere yderligere. Først den 9. april modtog hertugerne brev fra Ditlev Rathlous frænder, og den 22. april skrev de til parterne, at de havde i sinde at arrangere et forligsmøde, hvor sagen kunne blive afgjort. Efter forskellige skrivelser havde hertugerne den 5. juli opgivet at afslutte sagen i mindelighed og ville således afsige dom i sagen. Nu fremgår det, at Wolf Pogwisch hævdede at være blevet overfaldet af Rathlouerne i Kiel. I september fik hertugerne forhandlet en våbenhvile mellem de to parter på plads, som dog kun skulle vare frem til påske det følgende år, og det var ikke alle den dræbtes frænder, der gik ind på den. I november 1549 var sagen endnu ikke afgjort. Wulf Pogwisch var stadig villig til en fred, men problemet var sønnerne, som vistnok var flygtet til udlandet. Rathlouerne mente endnu, at de havde en høne at plukke med dem. Derefter forsvinder sagen ud af brevbøgerne, men det er muligt, at den kan følges videre gennem arkivstudier (hertugernes breve er trykt i *De Hansborgske Registranter II*, Emilie Andersen udg., Kbh. 1949). At begivenhederne her er led i en fejde, kan næppe betvivles, det fremgår dog ikke klart, om det er drabet på Ditlev Rathlou, som udløser fejden, eller om det er en konsekvens af en fejde, der allerede var i gang, da drabet fandt sted.

Også fra Als i Slesvig findes der vidnesbyrd om, at fejdekulturen ikke var ophørt efter Reformationen. Det fremgår af en sag fra 1555 om adelsmanden Hans Sehested til Kluvensick, der sommeren forinden var kommet til at såre adelsmanden Jørgen Sture i en duel med døden til følge (*Danmarks Adels Aarbog* 1920, s. 525). Efterretningerne om konflikten er overleveret, fordi den afdødes bror Thomas Sture til Hellevedgaard og Gammelgaard, som var amtmand i Søn-

derborg på Als, valgte ikke at indgå forlig, da Hans Sehesteds parti bød sig til rette over for ham ”sondern in der irrun-gen und vhede vorfarren wollen”. Drabsmandens bror Bertram Sehested, som var kongelig amtmand i Aabenraa, havde da henvendt sig til hertugerne i sagen. Hertug Hans skrev derfor og opfordrede Thomas Sture til alligevel at tage imod tilbuddet om forlig, således at det ikke kom til yderligere skade og drab. Intet ville bringe hans salige broder tilbage. Han skulle forholde sig fredeligt, og hverken hemmeligt eller åbent (offentligt), selv eller gennem andre fejde, besvære eller overfalde medlemmer af Sehested-slægten. Gjorde han det, ville han blive ramt af den højeste fyrstelige unåde og straf. Ligeledes skrev hertugen til Bertram Ahlefeldt, som var amtmand på Nordborg (det andet amt på Als) og en af Hans Sehesteds frænder. Udover at opfordre til fred og forlig med Thomas Sture, indskærpede hertugen, at han ikke måtte huse drabsmanden (De to breve fra hertugen findes i Hans den ældres indenlandske registranter 1555, s. 269-270, Rigsarkivet). Hvad der videre skete i sagen vides ikke, men de to alsiske amtmænd Thomas Sture og Bertram Ahlefeldt forblev begge i deres embeder som amtmænd frem til 1560, hvorefter Bertram Ahlefeldt blev forfremmet til amtmand i Flensborg, og Thomas Sture fik lagt Nordborg under sin forvaltning. Der kendes ingen videre sanktioner over for Hans Sehested (*Danmarks Adels Aarbog* 1914, s. 489-90). Konflikten eskalerede altså næppe videre efter de hertugelige breve. Sagen er interessant i fejdesammenhæng, fordi Thomas Stures afventende holdning i forhold til at indgå forlig faktisk udløste en fejde-

tilstand. For det andet viser den, at fejde endnu var en mulighed i det videre konfliktforløb i Slesvig ved midten af 1550erne, selvom hertugerne som øvrighed gjorde, hvad de kunne for at sætte en stopper for denne praksis. Endelig er det værd at bemærke, at konfliktforløbet både indeholder en duel og en fejde. Her ved midten af 1500-tallet eksisterede de to fænomener således side om side i en proces, hvor duellen var ved at afløse fejden som måden, hvorpå adelsmænd kunne genoprette deres ære.

Forholdene i Slesvig-Holsten er særligt interessante i nordisk sammenhæng, fordi den dansk-norske kongerække også var herre her, om end det foregik i samarbejde med hans hertugbrødre/onkler. Spørgsmålet er således, hvad det var, der gjorde, at kongens undersåtter i Slesvig-Holsten fortsat praktiserede fejderne, efter at hans undersåtter i Danmark havde lagt dem på hylde? Et nærliggende svar er, at kongemagten som regel var længere borte i hertugdømmerne, end det var tilfældet i Danmark, hvor kongen og hoffet som regel opholdt sig. Kongen var dog også sjældent i Norge, og der var fejderne jo så vidt vides ophørt. Slesvig-Holsten adskilte sig dog meget fra Norge derved, at hertugdømmerne havde et særdeles stærkt og selvbevidst ridderskab. Det er således muligt, at forklaringen på den fortsatte fejdekultur skal findes et sted mellem disse to forhold – den svage centralmagt og adelens betydelige styrke. Videre studier kunne formentlig komme spørgsmålet nærmere. Kongen og de slesvig-holstenske hertuger ønskede i hvert fald at gøre en ende på fejdekulturen, hvori de så kimen til splittelse og ufred i deres lande.

Noter

- 1 Se især Christian I's forordning fra 1480 under den højtysketitel "königs CHRISTIANI I. Mandat, daß einer den andern nicht vergewaltigen solle" (i den nedersachiske originaltekst: "Up dat dese Unse Lande in Raste und Frede mögen wesen..."). Forordningen var udstedt med henblik på at opretholde fred, ro og enighed i landene. Den indeholder et direkte fejdeforbud: "Wy gebeden ock by Live und Gude, dat men Ridder-

metisch edder Guthmann deßer Unser Lande, ein jegen den andern, edder jegen Unser Stede und Undersaten, edder ein Schlechte jegen den ander schall veiden beschädigen laten in jenniger Mate, sundern de sick vermeynet Anspracke jegen jemand the hebbende, schall idt vor Uns verklagen und ock mit Rechte verfolgen". *Sammlung der hauptsächlichen Schleswig-Holsteinischen gemeinschaftlichen Verordnungen*, Nicolaus Christian Michelsen og Carl Hinrich Johannssen (udg.), Glückstadt 1773, s. 2-3.

Undskylderi

Thomas Oldrup

Fortid og Nutid, september 2007, s. 213-218

Thomas Oldrup kommenterer og påpeger nogle problematiske faktorer ved historiske undskyldninger og beklagelser. I det seneste år har der været adskillige eksempler på denne omsiggribende "undskyldningskultur".

Thomas Oldrup, f. 1976, er forfatter og bachelor i historie og retorik fra Københavns Universitet.

200-året for englændernes bombardement af København blev markeret for nyligt. Festivalen blev åbnet ved en ceremoni på Orlogsmuseet, hvor englænderne tilbageleverede et stykke krigsbytte – en skibsklokke. Det skete under overværelse af den danske forsvarschef, Hans Kongelige Højhed Prins Joachim, Storbritanniens ambassadør, blitzende fotografer og fine gæster, der fik punch og biscuits fra morgenstunden.

Ved den lejlighed skrev den britiske ambassadør, David Frost – der i øvrigt er historiker – et brev til Københavns overborgmester Ritt Bjerregaard. Heri beklagede han det historiske bombe-

ment, og skrev bl.a., at "*beslutningerne var endda kontroversielle, da de fandt sted, og set med nutidens øjne er bombardementet og tabet af uskyldige liv svært at forsvare.*"¹

Bemærk, at ambassadøren ikke "undskylder", men "beklager". Der lader til at være en gradbøjning i disse udtryk, idet en undskyldning er grellere end en beklagelse, hvilket jeg vender tilbage til.

Det er kommet på mode at sige undskyld for og beklage fortidens ondsksfulde handlinger, dramatiske brølere og anden tvivlsom umoral. Det sig være tilbagesending af jøder til Nazi-tyskland,

Præsident George W. Bush giver amerikane-
re af japansk afstamning en undskyldning.
Kilde: <http://www.lib.utah.edu/lspc>.

vores opførsel på de dansk-vestindiske øer eller den tidligere statsminister Poul Nyrup Rasmussens undskyldning til grønlandere for tvangsforflytning fra Thule.

Hvis vi vender blikket mod udlandet, ønsker Armenien lidenskabeligt en undskyldning fra Tyrkiet for det armenske folkemord. Japanerne har været langsomme til at undskylde deres soldaters tvungne prostitution af koreanske kvinder under 2. verdenskrig, og luntetravet har længe været et ømtåleligt diplomatisk spørgsmål mellem de to lande. Også Kina forventer stadig en undskyldning for Japans opførsel på kinesisk jord. Nogle politikere mener, at Rusland skylder Baltikum en undskyldning, andre at USA skylder Vietnam én. Find selv på andre eksempler.²

Dette essay skal bestemt ikke forstås derhen, at jeg er IMOD historiske undskyldninger, og slet ikke undskyldninger i det hele taget. Det kræver mandsmod at sige undskyld, og tanken er af-

gjort sympatisk. Jeg ønsker blot at problematisere denne perifere genre. Den dækker over en anselig erkendelsesteoretisk problemstilling, som jeg i det følgende vil kradse lidt i.

Historiske undskyldninger tjener altid et politisk formål. De er problematiske, og de er i stigende grad blevet en politisk faktor. Alene af den grund kan de ikke blot ignoreres som sære, anakronistiske kurioser. *"De historiske undskyldninger for folkemord, udrensninger, forfølgelser og andre overgreb er globalt set blevet en politisk trend, som mange mener siger mere om den tid, vi lever i, og som hører egentlig mest hjemme i den kasse, der med et lidt hånligt ord kaldes for politisk korrekthed,"* skrev kronik- og debatredaktør Jakob Holm i Kristeligt Dagblad for nyligt. Anledningen var en af de mere kuriøse undskyldninger: Tolai-stammen fra Papua Ny Guinea gav i august i år en undskyldning på vegne af deres kannibalistiske forfædre. Under en ceremoni sagde de officielt undskyld til Fiji-øerne, der i 1878 mistede fire missionærer, som blev kogt og spist af medlemmer af Tolai-stammen.³

Et andet eksempel kommer fra England: Det er også 200 år siden England standsede handelen med slaver. I den anledning udtalte daværende premierminister Tony Blair i fjor under stor alvor: *"To hundredårsdagen giver os en mulighed, ikke kun for at sige hvor dybt skamfuld handelen med slaver var - hvordan vi fordømmer dens eksistens fuldstændigt og hylder dem, der kæmpede for dens afskaffelse - men også for at udtrykke vores dybe sorg over, at det nogensinde kunne ske."*

Hver tredje af brugerne på CNN.com mente ved den lejlighed, at en undskyldning fra engelsk side var helt på sin plads.⁴

Der er mindst tre problemer ved de hi-

storiske undskyldninger. I de følgende vil jeg redegøre for dem, et for et.

Hvor skal man starte?

Det første problem er: Hvor langt skal man gå tilbage? Hvis man begynder at sige undskyldt for historiske beslutninger, som datiden opfattede som helt i orden, men som vi i dag – heldigvis da – klart og tydeligt kan tage afstand fra, hvor skal vi så stoppe?

Der ligger stribevis af nemme point i den type undskyldninger. For selvfølgelig skal man være et dumt svin, hvis man ikke kan se det forkerte i fortidens brutalitet, det sig være slavehandel eller terrorbombardementer eller vikingetogter; eller for den sags skyld folkemord, hekseafbrændinger, stavnsbånd, vilkårlig tortur og henrettelse, eller tvang og grov udnyttelse af kvinder, af sorte, børn, arbejdere, bønder, m.m. gennem historien.

Det er svært at skulle stå til regnskab for, hvad der skete i "virkelig gamle dage". For kommer det mig moralsk ved, hvad ét enevældigt diktatur har gjort af grimme sager mod et andet enevældigt diktatur? Det er svært at føle, man står til regnskab for et samfund, såsom vikingernes, der slet ikke minder om det nuværende. Når samfundet begynder at ligne det, vi har i dag – den demokratiske retsstat – kan man bedre identificere sig med, bøde, angre eller i hvert fald have medfølelse med.

Der er eksempler på, at man kan føle sig personligt knægtet hen over lang tid og flere generationer. Der er historier om tre eller fire generationer af sønderjyder, der føler sig svigtede og lider under de følelsesmæssige konsekvenser efter 1. verdenskrig.

Det er klart, at en befolkningsgruppe har "mere i klemme" ved et overgreb,

der er sket for en eller to generationer siden, end et der skete langt tilbage. Et af de mere kontroversielle danske eksempler har da også været statsminister Anders Fogh Rasmussens undskyldning for at Danmark i forbindelse med besættelsen sendte en gruppe af jøder tilbage til Tyskland, skønt Danmark sandsynligvis vidste, at det var til den visse død. Den sag er der indtil videre udgivet fire tykke brødebetyngede bind om.

Vikingernes forbrydelser var sandsynligvis også betragtelige, men kan og skal vi forholde os til det 1.000 år senere?

Undskyldninger har bedst af at komme så hurtigt som muligt.

Hvem kan undskylde for hvem?

For det andet handler undskyldningerne om moderne selvforståelse og en løjerlig form for national identitet. De forudsætter en national opfattelse af den slags, som de fleste er gået væk fra for flere generationer siden. En undskyldning abonnerer på en forbundethed alle englændere imellem, og alle danskere imellem. Denne organiske forbindelse mellem nationens dele sås hos klassiske konservative historikere. Forbindelsen forudsætter ikke bare dét; men også henholdsvis alle englændere gennem historien, og alle danskere gennem historien. Hvad end de har lyst til det eller ej, kan premierministeren eller en stakkels ambassadør næppe repræsentere og påtage sig al den britiske skyld og umoral gennem tiderne. Og hvis de kunne, ville de helt sikkert segne under vægten.

Den historiske undskyldning forudsætter en sammenhæng og et slægtskab, der går ud over det genetiske, og også bliver moralsk og åndeligt. Øvelsen bliver hul, hvis ikke den angrende statsmand fremstår som repræsentant, ikke blot for den engelske/danske nutid,

men også for den engelske/danske fortid. Det kan han kun være, hvis hans nation ikke blot består af de levende, der har valgt ham, men også af alle de døde. For at kunne undskylde på sin nations vegne må man tro på et bizart fællesskab, der indbefatter døde folk og knogler.

Personligt føler jeg ikke denne solidaritet mellem levende, døde og ikke-fødte danskere. Ikke desto mindre, hvad end vi vil det eller ej, så ER vi jo en del af en nation og personificerer den i et vist omfang – f.eks. når vi rejser. Vi er også en del af denne nation, hvad end vi har stemt på den til enhver en tid svedende regering eller ej.

De historiske undskyldninger skal nok især ses som et stykke diplomati mellem to aktører. De kommer, når der er brug for en lejlighed til at manifestere et forhold til nogen. Til at vise hvem man godt vil være gode venner med og hvorfor. Eller brug for at abonnere på nogle holdninger, som man føler vil gavne ens tilhørsforhold, moral eller image som nation.

Undskyldninger har så vidt muligt bedst af at komme direkte fra den, der har kvajet sig.

Hvad vil du gøre ved det?

Et tredje problem ved de historiske undskyldninger knytter sig især til dem, der afleveres af en politiker, hvilket det jo ofte er, hvis man skal have en repræsenterende undskyldning. Det tredje problem er nemlig modspørgsmålet: Jamen, hvad vil du gøre ved det?

I politisk retorik er det lig med økonomisk kompensation. Og hvilke politikere ønsker at blotte sig for en debat om tilbagebetalinger for lyssky kunstsalg og hemmelige schweiziske bankkonti, der lugter lidt af ufærdige nazi-opgør?

Det sås efter Tony Blairs allerede

nævnte beklagelse for slaveriet. Tony Blair havde næppe slugt sit spyt, før afroamerikanske interesseorganisationer stillede krav om økonomisk kompensation. Handelen med og brug af slaver har uden tvivl haft betydning for flere af de vestlige landes økonomi gennem tiderne – herunder også Danmarks.

Jo længere tid udåden ligger tilbage, desto større konsekvenserne. Da det rekonstruerede vikingskib *Havhingsten* i august i år ankom til Dublin holdt kulturminister Brian Mikkelsen en tale, som vakte en del opmærksomhed. Ifølge *The Guardian* og flere andre medier havde han nemlig sagt undskyldt for de danske vikingers voldelige fremfærd i Irland. Det benægtede han dog senere. Hans præcise ordvalg havde været: *"I Danmark er vi rigtig stolte af dette skib, men vi er ikke stolte af de overgreb på den irske befolkning, som fulgte i vikingernes fodspor."*

Kulturministeren så sig efterfølgende nødsaget til at trække det, der blev opfattet som en undskyldning tilbage. Han udtalte derfor bl.a. *"Nja, vikingerne gjorde, som de gjorde. De var jo også handelsfolk, men selvfølgelig også brutale, sådan vandt man krige dengang, og sådan plyndrede man. Men nej, vi har ikke behov for at undskylde, hvad vikingerne gjorde for 1.000 år siden. Danmark og Irland er tætte i dag på grund af den fælles historie, og vi ligner hinanden meget kulturelt og på andre måder, så: Nej, ingen undskyldning!"*⁵

I denne henseende er det vældig interessant, at kulturministeren er nærig eller tilbageholdende med at bruge u-ordet.

Man må åbenbart holde lidt igen med sine undskyldninger. Hvis der kommer for mange af dem, kan deres tyngde devalueres. Måske tynger det også ens ære og stolthed. Måske kan ens person kun bære en vis mængde undskyldninger, li-

gesom en politisk karriere tilsyneladende kun kan bære et vist antal fejltagelser.

Som nævnt er der åbenbart også en abstrakt forskel mellem at undskylde og beklage. En "undskyldning" er ikke til at tage fejl af og kræver, at man påtager sig mere skyld end ved en "beklagelse". Jævnfør den britiske ambassadørs "beklagelse" af Københavns bombardement. Både en undskyldning og en beklagelse er knyttet til fortiden. Et "jeg tager afstand fra" knytter sig til nutiden. Mens et "jeg lover aldrig at gøre det igen" knytter sig til fremtiden. Og reelt er det vel sådan en forpligtende forsikring, man ønsker sig. Det er gratis for en politiker at tage afstand fra, men et løfte om aldrig at gøre noget sådant igen, det forpligter.

Selvfølgelig er eksemplet absurd: At statsminister Anders Fogh Rasmussen skulle love sorte amerikanere ikke at tvinge dem ud i sukkerplantagerne igen. Pointen er, at forpligtelsen til ikke at gentage en fejltagelse må præge ens fremtidige handlinger.

Undskyldninger har bedst af at blive ledsaget af et løfte om, at det ikke kommer til at ske igen.

Ikke historikerens job at undskylde

Såvel i historien som i hverdagen har undskyldninger altså bedst af at komme så hurtigt som muligt, af at komme direkte fra den, der har kvæjet sig og af at blive ledsaget af et løfte om, at det ikke kommer til at ske igen.

Det er vældig moderne at fortolke og bruge historien som arena for nutidige politiske sværdslag. Men det er nemt at være bagklog. Det er irriterende, når

folk diskuterer fortidens gerninger med deres moderne og moralske nutidsbriller på.

Det er ikke historikerens job at undskylde. Den væsentligste opgave som historiker er at forklare. Det er ikke professionelt at fremstille slaveejere som i sig selv ondsindede, i stedet må man forsøge at forstå og redegøre for, hvorfor de tænkte, som de gjorde. Iført de moralske briller er man ikke i stand til at skildre mentaliteten og perioden, og f.eks. forklare hvorfor det gav mening for den enkelte slaveejer at opføre sig, som han gjorde.

Historikere bør efter min mening holde sig fri for en moralsk forholden sig til, hvad der er rigtigt og forkert. Enhver epoke er interessant i sin egen ret. Der er få ting – såvel i livet som i historien – der er så enkle og unuancerede, at man kan give en entydig vurdering af om det eller hint er Rigtigt eller Forkert.

Historikere er (heldigvis) også moralske mennesker. Man kan øve sig i at tage sine moralske briller af, men man kan selvfølgelig ikke grave sine moralske øjne ud. Det er som minimum en god start, hvis man er bevidst om sine fordomme, så man i længden kan fremlægge en analyse så sobert som muligt.

Historikere bør heller ikke forhindre politikere i at bruge historien på den måde, de ønsker - det er jo immervæk også deres historie - men skal sige fra, når det bliver for uvederhæftigt. Og historikere bør efter min mening også hjælpe til med at overvåge denne nye "undskyldningskultur" og være kritiske overfor de intentioner, der ligger bag.

De historiske undskyldninger er sympatiske, ingen tvivl om det, men de er også abstrakte og problematiske, og det er alt for enøjet at dømme fortiden med overblikket og moralen af i dag.⁶

Noter

- 1 Jyllandsposten, 30.8.2007. En henvendelse til Ritt Bjerregaards kampagnekontor viser dog, at de endnu (pr. 11. september 2007) ikke har modtaget noget brev.
- 2 Se bl.a. Information, 18.8.2007.
- 3 Kristeligt Dagblad, 21.9.2007.
- 4 CNN.com, 1.12.2006.
- 5 Politiken, 17.8.2007.
- 6 Dette essay har tidligere været trykt som kronik i Information 30.8.2007, men er en radikal videreudvikling af den tekst. Stud.mag. Martin Jespersen takkes for utrættelige ører og stor hjælp og inspiration med arbejdet.

Anmeldelser

Henrik Wigh-Poulsen, Vær mig nær. Jakob Knudsens skilsmisse og nye ægteskab. Beretning fra et Danmark i opbrud. Forlaget Vartov, 2005, 301 s., 198 kr.

Dette er historien om en mand, der hed Knudsen, som blev skilt og få år efter gift igen. I sig selv ikke just et drama, der får én til at tabe kaffekoppen – i vore dage. Med mindre det måske drejer sig om en af vor tids salvede, en såkaldt 'kendt', eller måske ligefrem en fra kongehuset.

For godt hundrede år siden var det en anden sag, ikke mindst hvis man var frimenighedspræst i den grundtvigske bevægelse. Og det var Jakob Knudsen, som i 1892 blev separeret fra sin hustru, Sofie, og parrets 3 børn. Fem år efter giftede han sig med den kun 19 årige Helga Bek, datter af højskoleforstander Jens Bek, som i 1890 havde fået Jakob Knudsen til Møllerup som præst for stedets frimenighed og lærer på højskolen.

Giftermålet havde som konsekvens, at Knudsen måtte trække sig tilbage fra sine stillinger i det mellerupske. Opinionen blev ham ugunstig.

Den gode nyhed i dette er vel, at ud gik en frimenighedspræst, ind kom en forfatter. Knudsen havde ganske vist publiceret tidligere, men i sit andet ægteskab skulle han blive mere eller mindre pisket til det. Han måtte nu ud for at finde midler til underholdet af både sin første og anden familie – med Helga Bek fik han efterhånden fire døtre – og det gjorde han først som foredragsholder, skrumplende rundt i landet på statsbanernes 3. klasse, og siden frem for alt gennem sine i stigende grad populære bøger.

Og der var ikke tale om et hvilken som helst husmands-forfatterskab, men et af de markanteste i vores litteraturhistorie. Og et af de mest læste – indtil modernisterne med Villy Sørensen i spidsen fik sat en stopper for det i 1950'erne. Glemmes bør det ikke, at ved indgangen til Første verdenskrig var Jakob Knudsen flere gange seriøst på tale til Nobelprisen – tænk, om han havde fået den halvdel, som i 1917 tilfaldt, hvad var det nu han hed? - nå jo, Karl Gjellerup.

Wigh-Poulsen, som tidligere har udgivet bogen *Hjemkomsten og det åbne land* om forfatter-skabet, kom i kølvandet af den i besiddelse af en del breve, som kaster lys på dette ret nøgne be-

givenhedsforløb. Det er først og fremmest breve fra Jakob Knudsen til sin første hustru, Sofie, og der ud over breve mellem medlemmer af den kreds, der omgav parret. Blandt de sidstnævnte er der en del til og fra en *mystery woman* i det knudsenske menageri, Marie Møller.

Alt det er der kommet en rigtig god og læseværdig bog ud af, med masser af sideblik til det "Danmark i opbrud", som bogens undertitel taler om.

Indledningsvis kan man næppe undgå at blive noget forurolet. Den generelle tendens i vor tid er til at gøre biografien vigtigere end selve forfatterskabet, og – indenfor biografien – at opprioritere følelseslivet, for ikke at sige seksuallivet, på bekostning af alt andet. Resultatet kan ofte være skræmmende i sin reduktionisme. Mange er de store figurer i kulturen, den danske såvel som den vestlige, der således har haft ørerne i klemme i den freudianske vridemaskine – det er som om, vi moderne mennesker bilder os ind, at vi først rigtigt forstår et værk, når vi kender forfatterens seksualitet til bunds. Om man så må sige.

I den henseende kan der imidlertid meldes hus forbi. Dels har vi med Wigh-Poulsen at gøre en af den grundtvigske bevægelses fremmeste kustoder – ordet være brugt i sin bedste og mest positive forstand – som leder af Grundvig-Akademiet – dels har der vist ikke i den forstand været 'noget at komme efter' i brevene.

Hvad Knudsens breve til sin første hustru afslører, er en mand i sit livs vadested, og i den henseende bliver det spændende læsning. Afgørende for hans opbrud fra sit første ægteskab er det åbenbart, at han og hustruen reverenter talt ikke kunne bede sammen. "Kærligheden mellem mand og kvinde, den lille kærlighed, gemmer sig i Guds den store", som det hedder hos Wigh-Poulsen, men denne sammenhæng ville ikke rigtig åbenbare sig i det første knudsenske ægteskab, og det kunne han ikke leve med.

I dag ville man måske sige, at parterne ikke kunne snakke sammen. Og når de snakkede sammen var de ganske ofte uenige, som f.eks. om børneopdragelse. Her får vi indblik i det 19. århundredes svigtende faderkultur – med et citat fra Knudsen-biografen Holger Begtrup, om det knudsenske familieliv: "Moderen tog dem paa en rask og munter Maade, gav adskillige Paabud, der ikke lod sig overholde, og maatte ofte bringe Ro i deres Sind ved Eftergivenhed,

da hun manglede Evne og havde for travlt til at gennemføre en strengere Fremgangsmaade. Faderen ønskede, at hans Børn skulle optugtes med samme Alvor, som han selv var bleven og krævede frem for alt ubetinget Lydighed af dem”.

Nogle af de væsentlige bipersoner kommer aldrig til at stå særlig klart, mest klart står faktisk Valdemar Brücker, Knudsens kampfælle og væbner, mens hans anden hustru, Helga, er decideret vag. Og det er muligt, at Marie Møller var en vigtig ’halvvejsstation’ for Knudsen, på vejen mod Helga Bek, men heller ikke hun træder for alvor frem af det 19. århundredes skyhed overfor det private. Måske skal der en romanforfatter til for at realisere hende.

At hun var en spændende personlighed i sin egen ret, får man dog en klar fornemmelse af. Hendes videre vej gik via et, også ret uklart, forhold til Carl Nielsen – komponisten bag Knudsens afholdte morgen- og aftenang - og derfra videre til det borgerlige kald som slagfærdig, cigarrygende medstifter og i en årrække leder af Dansk Massage Forening - senere Danske Fysioterapeuter.

Henrik Jensen

Per Grau Møller og Mette Svart Kristiansen (red.). Bygder – regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til år 2000. Landbohistorisk Selskab 2006. 219 s., 248 kr.

”Bygder” er en antologi fra symposiet af samme navn, som blev afholdt i 2003 på Skarrildhus. Landbohistorisk Selskab var arrangør, mens de drivende kræfter bag særligt var Per Grau Møller (PGM) og Erland Porsmose (EP). Jeg var selv med som menig deltager.

Det er ikke tilfældigt, at PGM og EP var initiativtagere. Symposiet og antologien havde delvist som mål at følge op på deres ”Kulturhistorisk inddeling af landskabet” fra 1997, hvor PGM og EP for tidlig moderne tid foretog en inddeling af Danmark i ager-, skov-, hede- og kyst-”bygder”. Målet for symposiet/antologien var altså i høj grad at diskutere såvel denne inddeling af landet såvel som det relancerede bygdebegreb, og EP bidrager selv med en gennemgang af dette i antologien, mens PGM trækker bygdebegrebet op i 1800- og 1900-tallets danske landbrug.

Historiske regionale variationer er et særdeles bredt emne, da der særligt i før-industri-

tid var mange egnsforskelle; i bedste tværfaglige stil deltager da også både historikere, geografer, etnologer, arkæologer og agronomer i antologien. En række af egnsforskellene bundede i forskellige landskaber, hvor det lavteknologiske landbrug måtte indrette sig ganske forskelligt i f.eks. de sandede jyske hedeegne som den ene yderlighed og på den gode fede sjællandske muld som den anden yderlighed. Men som etnologen Bjarne Stoklund viser, er det dog langt fra alle forhold, som lader sig forklarer ud fra landskabet. Blandt andre af de tankevækkende observationer (Jørgen Skovbæk) er påvisningen af, at den todeling af landet, som var så udpræget i det førindustrielle landbrug – med et Øst-danmark som fokuserede mest på kornproduktion og et mere animalskdomineret vestdansk landbrug – i dag er på vej ”tilbage” efter at have været næsten udvisket i mere end 100 år. Årsagen er dog i dag ikke så meget forskellige landskabstyper, men derimod lavere lønninger og bedre plads til de store kvæg- og svinebrug i Jylland. De øvrige bidragydere er Carsten Porskrog Rasmussen, Mette Guldberg, Søren Bitsch Christensen, Bjørn Polusen, Dorthe Kaldal Mikkelsen, Tommy Dalgaard, Adam Schacke, Johannes Møllgård og Ellen Damgaard.

Alt i alt er antologien en interessant, relevant og nødvendig påmindelse om, at vi ikke bare kan putte hele Danmarks landbrug ned i én kasse. Der er store forskelle, både i dag og tidligere. Min største anke mod antologien er bogens hovedtitel og den terminologi og metodik, man flere steder forsøger at bygge op omkring bygdebegrebet. Jeg er næppe den eneste, som har det svært med PGM’s og EP’s brug af bygdebegreb i dansk kontekst:

Dels giver det associationer til de færøske, grønlandske og nordskandinaviske bygder, hvor bygderne her angiver langt mere isolerede og naturligt afgrænsede samfund. Selv i tidlig moderne tid var Danmark i skandinavisk sammenhæng relativt lettilgængeligt transportmæssigt og bestod af et forholdsvist tætbeholdt kulturlandskab, hvor kontakten og vareudveksling mellem ager-, skov-, hede- og kystegnene var væsentlige forudsætninger for at kunne opretholde de kulturlandskabelige forskelle; Ageregnen kunne kun tillade sig at satse på intensivt agerbrug, fordi der kunne købes skov andetsteds. Landskabsegnene var altså i Danmark langt fra ”adskilt” fra hinanden – i modsætning til bygderne mod nord.

Dels indebærer en såkaldt bygdeinddeling for mange en ensartethed i tid og rum, der ikke er til stede. Forskellene i bebyggelsesmønstre og kulturlandskabstype varierede så meget over tid og fra sted til sted, at de ikke lader sig sætte på så enkle begreber. Alt efter ens kilde-

grundlag, periode og kriterier/grænseværdier vil inddelinger af denne type variere i større eller mindre omfang. Som eksempel: hvis kriterierne for den skånske "skovbygd" (Åke Campbell, 1928) blev lagt ned over Danmark vest for Øresund, ville disse "skovbygder" ikke dække 37 % af landet som ved PGM og EP's *Kulturhistorisk inddeling af landskabet*, men kun under et par procent for den samme periode. Et oplæg på symposiet – som beklageligt ikke er med i antologien pga. publicering i den kommende og afsluttende udgivelse fra forskningsprojektet AGRAR2000 – var Jørgen Rydén Rømers. Han plæderede netop for, at det kunne være nødvendigt at fortage sine egne inddelinger alt efter ens periodemæssige og faglige sigte.

Dette er ikke kritik af regionale inddelinger som metode indenfor historisk forskning – for de store regionale forskelle i det før-industrielle danske samfund er ofte al for negligerede. Men spørgsmålet er, hvordan disse forskelle skal klassificeres, præsenteres og vurderes. Mon ikke undertitlens *Regionale variationer* er mere passende end "bygder"? Også fordi der er en række variationer i landskabet – ikke kun én bygdevariation. Dette fremgår da også af flere af antologiens bidrag.

Peder Dam

Poul Duedahl, J.C. Christensen. Et politisk menneske, Gyldendal 2006, 512 s., 349 kr.

Peter Ramskov Andersen og Poul Duedahl (udg.) J.C. Christensens dagbøger 1900-1909, Gyldendal 2006, 496 s., 399 kr.

Med denne biografi om J.C. Christensen og tilhørende udgave af hans dagbog har dansk historiskrivning udfyldt en slags sort hul i skildringen af det tidlige 1900-tals danske politik. Den store statsmand fra det fattige Vestjylland fyldte kolossalt i det parlamentariske landskab, men efterlod sig myten om, at han ville tage hemmelighederne om sin politik med sig i graven. Kakkellovnen skal være mit arkiv, sagde han og bad på dødslejet sin familie om at virkeliggøre hans hensigt. Der blev ganske rigtigt skovlet nogle store bundter ned i kakkellovnen i huset i Hee, men enkelte af familien Paabøl og Christensen fik dog i stilhed også fejte vigtige dokumenter ind under kommoden og har pas-

set godt på dem gennem de følgende to-tre generationer. På den måde skete det, at J.C. Christensens dagbøger 1890-1900 røg i kakkellovnen i 1931, medens de følgende ti års dagbøger indtil 1909 nu er blevet gjort tilgængelige i Rigsarkivet.

Poul Duedahl, stipendiat ved universitetscenteret i Aalborg, sad tilsyneladende parat til opgaven, da dagbøgerne kom frem, og har på forbavsende kort tid evnet at skrive en helfigurs biografi og en kommenteret udgave af dagbøgerne hjulpet af Peter Ramskov Andersen. Begge bind er spændende læsning for alle, der har beskæftiget sig med perioden. Poul Duedahl skriver levende og betjener sig af et stort kildemateriale langt ud over Christensens egne dagbøger. Det er også interessant at læse udsnit af dagbøgerne. Deres eksistens var kendt – mange i samtiden har set J.C. Christensen sidde og skrive i de små sorte bøger i ledige stunder, og med kendskab til hans store, smukke håndskrift er det tydeligt, at den gamle skolelærer nød at printe de formfuldendte bogstaver og sætninger, aldrig en blækklut, sjældent en overstregning og næsten ingen stavfejl. Det er en skam, at bogen ikke bringer et opslag i facsimile, for selve skriften fortæller en hel del om manden. Dagbøgerne er ikke "huskebøger" i telegramstil à la A.F.Krieger eller P. Munch, snarere en ensom mands tidsfordriv. Optegnelserne kunne også være ham til nytte siden hen.

Myten om den tavse, ræveagtige partihøvding dominerede i årene efter hans død. Ingen historikere turde give sig i kast med en biografi. Indtrykket af den dobbelte personlighed – den kristelige skolelærer med æblekinder og himmelblå øjne contra den tavse politiker, blev bekræftet i det eneste forsøg på en lidt større livsskildring, Frode Aagaards bog fra 1941. Spørgsmålet er så, om Poul Duedahls biografi og dagbøgerne nu kvæler myten og er dermed klargør hans historie.

Det spørgsmål kan besvares positivt – på mange punkter giver biografien i stort og småt en afklaring eller forklaring på vigtige sammenhænge i dansk politik – selvfølgelig især i de centrale år efter Systemskiftet, hvor J.C. Christensen byggede sin magt op, og hans dagbøger lader os kigge ind bag spilleværket. Men også i årene før og efter har Poul Duedahl brugt mange utrykte kilder, der kaster nyt lys. Man får forståelse for det dybe indtryk, Christensen gjorde fra første dag i Rigsdagen. Han udstrålede på en gang sympati og velvilje, respekt og frygt og placerede sig naturligt for bordenden hvor som helst, fordi der alene ved hans højde og drøjde i dobbelt forstand ikke var plads til flere der. Man oplever, hvordan han som formand for Folketingets finansudvalg og siden

som kultusminister efter 1901 modtog op mod 90 audienssøgende ved den ugentlige modtagelse, og ligesom en Frederik 6. modtog supplikanterne en for en stående lige inden for døren og uddelte lynhurtigt milde gaver eller barske afslag til høje og lave samfundsborgere.

J.C. Christensen blev formand for et venstreparti, som i tredivede år havde været underkuet og ydmyget af en lille samling godsejere og embedsmænd. I kampen mod dem var partiet vant til at holde nogenlunde sammen og underkaste sig en vilje. J.C. Christensen herskede fra 1895 over de menige medlemmer af Venstrereformpartiet næsten som over en flok får. Man får indtryk af, at han i mange år næsten ikke havde noget modspil i partiet. Der blev derfor spillet meget l'homme og whist af ærede medlemmer fra provinsen i tomme udvalgslokaler i Fredericiagade, for partiformanden bestemte jo det hele. Han stod tidligere op end alle andre og var derfor forberedt bedre end nogen ved partimøderne.

J.C. Christensen var den fødte herskertype. Kun over for kongehuset viste han en overdreven ærbødighed. Var mødet med Amalienborg medvirkende til hans stigende konservatisme? Efter den overvældende valgsejr i april 1901 ventede han i månedsvis alt for underdanigt på kaldelsen til et venstreministerium, og hans opfattelse af parlamentarismen var ikke anderledes end, at han ved hvert ministerskifte ydmygt i forvejen forespurgte om monarken mon ville acceptere hans forslag til en udnævnelse. Han nød tilsyneladende at mænge sig med kongehuset, satte alt til side for at stå i sin uniform med trekantet hat på Toldboden og tage imod ved de talrige kongelige landstigninger. Den danske bondestand skyldte bestemt ikke Christian 9. nogen tak efter provisorietiden, men en århundredgammel patriarkalsk følelse af underdanighed over for konger og herremænd lod sig ikke så let udrydde. Det var først de radikale, der i 1909 turde demonstrere demokratiets virkelighed, bl.a. ved at lægge de tjeneragtige ministeruniformer bort.

Poul Duedahls bog kaster som sagt interessant lys over mange enkeltheder i tidens politik og J.C. Christensens manøvrer. Men man savner stærkt, at forfatteren træder et par skridt tilbage og betragter høvdingen og hans parti i den større sammenhæng. Selv kom han fra et husmandsagtigt miljø i en fattig egn, men han repræsenterede fra begyndelsen et gårdmandsvenstre, der takket være andelsbevægelse, mekanisering og omlægning var ved at blive en velhavende og selvbevidst stand. J.C. Christensen var ved at etablere Det kongelige danske Venstre som landets politiske midtpunkt, og kong Frederik 8. gjorde sit til af fremme det-

te monumentale mål. Men Christensen tænkte tilsyneladende meget snævert politisk, ikke på den vigtige sociale forvandling Danmark var midt i. Han vandt magten netop som balancen mellem land og by i Danmark tippede over. Den store lockout 1899 viste arbejderbevægelsens hastige fremrykning, socialdemokrater overhalede langsomt men sikkert Venstre inden om. Den gryende husmandsbevægelse, landbrugets største vælgergruppe, stillede sig fjendtligt til Venstre, bl.a. på grund af udstykningsloven 1899. Agrarbevægelsen forenede det store landbrug med moderate gårdejere, og den københavnske radikalisme bredte sig lige så stille ud over by og land. J.C. Christensen tænkte ikke samfundspolitisk – og Poul Duedahl nævner kun disse perspektiver i en sidebemærkning, men koncentrerer sig desto mere om J.C.s evne til at håndtere ”sager”, forsvar, kirke, grundlov, og lovgivningens snoede veje gennem Rigsdagens to forsamlinger og mange udvalg.

Poul Duedahl kalder konkluderende J.C. Christensen for balancekunstneren, og det var han ganske rigtig. Ingen dansk politiker før eller siden har forstået den taktiske kunst i politik som han. Men set i det større perspektiv holdt han bestemt ikke balancen i Venstre, men medvirkede til partiets splittelse, lige så meget som Christen Berg og Frede Bojsen havde gjort før ham. I 1901 fik han – ydmygt klædt som kultusminister – betroet opgaven at føre det store Venstrereformparti samlet ind i det ny århundrede. Men der var ikke meget balancekunst ved den måde, han bevidst tog afstand fra de københavnske radikale og ret brutalt udskilte dem fra Venstrereformpartiet i 1905 – var det i virkeligheden ikke hans livs dummeste handling? Den kostede ham i hvert fald selv helt uendelige politiske kvaler resten af hans liv. Poul Duedahl kalder, fejlagtigt synes jeg, dette brud for en taktisk bedrift. J.C. Christensen gjorde det for at demonstrere sin nye forsvarspolitiske holdning – men det var jo egentlig overflødigt, for han kunne regne med, at den netop nedsatte forsvarskommission før eller senere stort set ville støtte hans synspunkter.

Det radikale Venstre fik en flyvende start takket være dette martyrium, og partiet forfulgte siden Christensen på en ublu og intolerant måde, ja, han blev selv medvirkende årsag til den fantastiske radikale blomstringstid efter sin egen nedtur med Albertiskandalen 1908.

Der var heller ikke meget balancekunst i hans forhold til Det moderate Venstre og dets to sympatiske ledere, Niels Neergaard og Klaus Berntsen. Begge snigløb han på dramatisk vis i henholdsvis forsvarssagen 1909 og grundlovsagen 1912. Man kan således spørge, om J.C. Christensen forvaltede sin arv fra 1901 ved at

vide Venstre som et regeringsdueligt parti og afvise den tvivl derom, som Christian 9 og Højre havde brugt som undskyldning i 30 år. Dansk politik 1901-14 var alt andet end rolig og harmonisk, og J.C. Christensens efterfølgere overtog efter 1920 et Venstre i et vanskeligt "Hass-Liebe" forhold til det konservative Folkeparti. Hvis han havde vist sin balancekunst og beholdt de radikale "indenbords", kunne han måske have samlet et stort liberalt Venstre med passende luft både til socialister og konservative. Nu blev det i stedet en fireblokspolitik, hvor Venstre hele tiden kom i klemme, fordi det skulle dele liberale anskuelser med to andre partier, radikale og konservative.

Man kan med fordel læse et af biografiens afsnit og parallelt følge dagbøgerne for den tilsvarende periode. Man får da indtryk af en stærk personlighed, der var særdeles ensom, fordi han spredte andægtighed eller frygt om sig. Dagbøgerne afspejler den kristne skolelærer og kirkesangers monolog med sig selv. Men fortæller de andet og mere om hans personlighed end det billede, han har givet samtiden af sig selv i sine egne erindringsbøger og politiske pjecer? Den stærke forfængelighed og magtsyge er godt skjult bag det ydmyge og oprigtigt kristne sindelag, der også hjælper ham over den voldsomme nedtur med Albertisagen i 1908 og modgangen de følgende år – Gud har ladet mit arbejde lykkes, skriver han 16. august 1902 og fortsætter: "det er lykken og ikke min forstand, der er grundlaget".

Til sidst nogle småtterier. Det var ikke Christensen, men før ham Frede Bojsen, der i 1880'erne begyndte den systematiske kontakt med provinsredaktørerne. Det var ikke digteren J.P. Jacobsen, der (s. 92) fik brev fra P. Munch, men filologen af samme navn, Munchs klassekammerat fra Viborg. En talerstol blev indrettet i Folketinget allerede i 1913, altså før flytningen til Christiansborg (s. 87) og Hørup åbnede ikke Kongens Have for publikum (s. 166), men kun porten ud mod Gothersgade, hvor hans monument siden blev rejst.

Kristian Hvidt

Asger Liebst: Drømmen om Gladsaxe – en krønike om forstaden der forandrede Danmark. Gyldendal 2006, 240 s. 299 kr.

Denne lille bog om Gladsaxe Kommune er vel nærmest et historisk essay. Den forsøger ikke

at afdække Gladsaxes historie eller give et præcist og dækkende billede af forstædernes udvikling. I stedet tager den udgangspunkt i en enkelt skæbne, TV-forhandler Frank Mogensen, og lader hans historie krydse kommunens, Danmarks, ja ligefrem verdens historie i en cause-rende stil, som forlaget rammende kalder "et stykke bittersødt kulturhistorie". Asger Liebst mestrer genren og formår at forbinde sin personlige stemme med sin fortælling, mens hans krydser forstads kommunen på cykel, på jagt efter sin hovedpersons historie.

Både person og kommune er valgte. De repræsenterer på den ene side det normale, og på den anden side er de noget helt særligt. Gladsaxe repræsenterer på den ene side opsvinget i 1960'erne med sin socialdemokratisk styrede forstadsidyl, parcelhus, privatbil og fjernsyn. Ligesom Høje Gladsaxe symboliserer tidens moderniseringsvisioner. På den anden side har Gladsaxe sin egen historie som Erhard Jakobsens politiske base og dermed Centrumdemokraternes arnested, ligesom kommunen husede flere medlemmer af Blekingegade-banden. Det er også herfra, at TV-byen indtil for kort tid siden havde til huse og gjorde 2860 Søborg til landets mest kendte postnummer.

Det samme gælder hovedpersonen, der i begyndelsen fremstår som en helt almindelig skæbne. En sælger, der slår sig på TV-apparater og lever godt af 1960'ernes forbrugsfest. På den anden side er familien Mogensen også noget helt særligt. Den står tæt på Erhard Jakobsen og Centrumdemokraterne, så tæt at Franks kone Birgith bliver medlem af folketinget og senere spiller en vigtig rolle under Tamilsagen. Det generelle og det specielle blandes godt og ikke mindst underholdende. Det er først og fremmest et velskrevet essay og ikke noget videnskabeligt værk. Alligevel berører det nogle væsentlige områder i den tid, dets personer bevæger sig i.

Historiskrivningen om 1960'erne og 1970'erne har især drejet sig om venstrefløjens, de kulturelle oprud og de sociale bevægelser. Her har vi til gengæld en ganske vist distanceret men i bund og grund solidarisk historie set fra den anden side af kulturkløften, og her åbner den for interessante perspektiver.

Det er netop interessant for Danmark, at der blev skabt politiske talerør for netop denne gruppe. Det var dem, der følte sig fremmedgjorte overfor de venstreintellektuelle og i stigende grad følte, at de stod uden for det politiske etablerement. Jordskredsvalget i 1973 viste, at det 'tavs flertal' havde politisk styrke, men også at det ikke nødvendigvis var tavs. Folk som Frank Mogensen havde fået en stemme i det offentlige rum og dermed givet 'småborgerlighe-

den' legitimitet og selvsikkerhed. Det er et meget interessant træk ved dansk politisk kultur, der kom ud af velstandsbølgen, og som ikke findes i mange andre europæiske lande. Alligevel er det blevet stedmoderligt behandlet i historieskrivningen. Bogens største fortjeneste er portrættet af dette forstads miljø omkring Erhard Jakobsen som et eksempel på en politisk udvikling, der rakte langt ud over kommunegrænsen. Man hører om Franks vrede over den kulturradikale kritik af masseforbruget. Der er ikke tale om et forsvar, men om en indlevelse i konflikten mellem intellektuel kritik (og ikke mindst arrogance) og den succesrige iværksætter, der føler sig som fremskridtets bannerfører. Vi kan godt forstå Franks harme og latente vrede mod et miljø, der ikke anerkender hans indsats og ser ned på hans livsstil. Selvom bogen har vakt debat, da Franks datter mener, at den giver et negativt billede af hendes far, så er den for den udenforstående læser et langt mere solidarisk indblik i miljøet, end man er vant til.

Selvom Asger Liebst placerer Erhard Jakobsen i en noget ekstrem position og giver et usminket portræt af Centrumdemokraterne, dæmoniserer han ikke. Han langer lige så hårdt ud efter den 'omklamrende humanisme' i det kulturradikale miljø, han selv kommer fra. I stedet bevarer han først og fremmest evnen til at formidle konflikten mellem de to sider af kulturkløften på en måde, der burde tages som en udfordring for den professionelle historieskrivning..

Thomas Ekman Jørgensen

Jens Toftgaard Jensen og Jeppe Norskov: Købstadstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920. Skrifter om dansk byhistorie 2. Aarhus Universitetsforlag og Dansk Center for Byhistorie, Århus, 2006, 213 s., 248 kr.

I løbet af 1800-tallet voksede Århus fra at være en lille handels- og håndværksby med 4.000 personer til at være en af de store provinsbyer med mere end 50.000 indbyggere spredt udover både den gamle købstadskerne, indlemmede dele og nye kvarterer, og hvor storhandel og industri afløste torvet som tyngden i byens erhvervsliv – en udvikling der afspejler den almindelige forandring af landets købstæder i

denne periode. Denne forandring af Århus belyses af tre enkeltstudier, foretaget af museumsinspektør Jens Toftgaard Jensen og ph.d.-studerende Jeppe Norskov.

Norskov undersøger i bogens del 1 byplanlægning og købstadsstyre i Århus i anden halvdel af 1800-tallet. Med byplan menes ikke plan over byen, men plan med byen, altså overvejelser om den mulige eller ønskelige udformning heraf og ideen om "den gode by". Indtil 1858 havde købstadsstyret begrænsede muligheder for at påvirke bygningen, men købstædernes bygningslov af 1858 gav købstadskommunerne mulighed for at påvirke kommende anlæg af gader og veje. Fra 1868 lå denne myndighed hos byrådet, i Århus hos Udvalget for Byens Udvidelse og Bebyggelse. I 1868 oprettede man et embede som havne- og stadsingeniør, og byen fik sin første bygningsvedtægt. Først bygningsvedtægterne af 1893 og 1895 havde byplanmæssig karakter, som sammen med købet af Marseisborg Gods syd for byen i 1896 er eksempler på, at man fra kommunens side ønskede en mere udstrakt kontrol med byens fysiske udvidelse. Og en bebyggelsesplan blev udarbejdet af stadsingeniør i København Charles Ambt og kgl. bygningsingeniør Hack Kampmann for området med funktionsopdeling af kvarterer (beboelse for arbejdere et sted, industri et andet og villaer et tredje sted) og med parker og anlæg, hvilket var en nyskabelse. Planen blev kun til en vis grad realiseret, fordi udbygningen ikke gik så hurtigt som forventet, samtidig med at planen havde været for ambitiøs

I del 2 er formålet med Toftgaard Jensens artikel om byudvikling i Århus 1800-1880 at skildre udviklingen af byrummet og dets udnyttelse gennem perioden med bopæl, erhverv og social status som de centrale omdrejningspunkter. Dette sker med udgangspunkt i digitale kort sammenkædet med historiske masekilder, nemlig folketællinger og skatteoplysninger. I sin fremstilling har Toftgaard Jensen gjort brug af GIS til at lave meget illustrative kort, der visualiserer de skiftende mønstre i social- og erhvervstopografien samt immigration. I 1801 havde byen 4.102 indbyggere fordelt på 605 matrikulerede ejendomme, bl.a. 88 lejeboder som rummede 292 familier. 45 % af den samlede bygningstaksation var ejet af 4,8 % af alle ejere, og en stor del af borgerne ejede kun et lille hus eller boede til leje. Blandt de rigeste århusianere finder vi købmænd, embedsmænd og funktionærer samt håndværksmestre, hvis husstande lå koncentreret i en række mindre områder, især i byens centrum ved Lille og Store Torv og ved portene, fordi købmændene havde brug for denne centrale placering ved torvet, ved indfaldsvejene og ved havnen. Avlsbrugere valgte

placering tæt på bymarken, håndværksmestre i gader op til byens torve eller indfaldsvejene. I 1845 tegner det samme mønster sig, hvad angår den økonomiske elite, hvorimod fabrikanterne (f.eks. ejerne af Ceres og Frichs Jernstøberier) i 1880 tegner sig stærkere i billedet. Bebyggelsesmønstret for de rige husstande var blevet forstærket i forhold til 1845, dog således at nye områder var kommet til. Den nye bydel Frederiksbjerg var derimod næsten udelukkende beboet af personer fra de laveste indkomstgrupper. Og frem mod 1880 skete der en stigende opsplitning mellem bolig og erhverv. Hvor man før både havde boet og haft værksted/arbejdet i den samme bygning, blev disse to funktioner i stigende grad adskilt. Udover at undersøge erhvervs- og socialtopografi belyser Toftgaard Jensen også overgangen fra den førindustrielle håndværker til industrialiseringens håndværker, indkvarteringen af militæret i byen samt immigration til byen mellem 1800 og 1880.

Bogens sidste del rummer Norskovs artikel om industriens lokalisering 1870 og 1920. I 1870'erne var den største de faglærte håndværkere og andre, der tog del i vareproduktionen. Omtrent halvdelen lå langs byens indfaldsveje og understreger ifølge forfatteren, hvor stor betydning tilgængelighed og centralitet havde for arealudnyttelsen i byen. Da bolig og erhverv ikke var skarpt adskilt, betød nærhed til arbejdspladsen meget. De nyetablerede og mere pladskrævende foretagender som Ceres og DSB's Centralbaneværksted havde derimod brug for store bygningsanlæg og lå derfor i byens udkant, hvor jorden var billig. Målt på antallet af bedrifter lå byens industrielle tyngdepunkt i bymidten, men målt på antal ansatte var centrum i byens sydlige udkant. Også i 1920 var lokaliseringmønstret det samme, dog nu også med industri i bydelene Frederiksbjerg og Åbyhøj. Der var dog sket en funktionsopdeling af byen, idet den tætte kontakt mellem bolig og arbejde i den førindustrielle var blevet erstattet af en by med en nogenlunde differentieret arealanvendelse med bl.a. villakvarterer, arbejderkvarterer og stærk koncentration af arbejdspladser.

Der er tale om tre interessante bidrag til Århus' historie på baggrund af et stort og varieret kilde- og litteraturgrundlag, som kan tjene som inspiration for lignende studier af købstadens forandring i 1800-tallet. Bogen fremtræder i et nydeligt layout med velvalgte illustrationer.

Christian Larsen

Hanne Fabricius: Gader og mennesker i middelalderens & renæssancens København. Inden for middelaldervolden. Aschehoug 2006, 188 s., 269 kr.

I forbindelse med Københavns brande i 1728 og 1795 regulerede og tilrettede man byens gadenet. Derved forsvandt dele af renæssancens og middelalderens gadenet, men til gengæld kom der nye gader til. Da man først fra 1600-tallet har kortmateriale over København, er kendskabet til det middelalderlige gadenet ikke særligt stort. Men når man kombinerer skriftligt materiale fra middelalderen (jordebøger, grundtakster og mandtalslister) med de arkæologiske udgravninger, er man nogenlunde i stand til at rekonstruere gadenettet fra byens spæde begyndelse i 1000-tallet og til midten af 1600-tallet. Dette har Hanne Fabricius gjort udmærket i den foreliggende bog, idet hun kun tolker, hvor kilderne tillader det, og nævner også, hvor der er usikkerheder omkring tolkningen.

Værket, der henvender sig til et bredt publikum, indledes med en kort gennemgang af Københavns historie i middelalder og renæssance. Det første København opstod i løbet af 1000-tallet og var indkredset af nutidens Rådhusplads mod vest, Gammel- og Nytorv mod øst, Vestergade mod nord og havet mod syd – i alt et areal på 2,4 ha. I midten af 1300-tallet boede der cirka 3.300 mennesker i byen, et tal som i 1660 var vokset til 23.000.

Bogen rummer en gennemgang af det ældre København inden for voldene, dvs. den del af byen der afgrænses af Vester Voldgade, Nørre Voldgade, Gothersgade, Kongens Nytorv og Vingårdsstræde. Hanne Fabricius har delt bogen op i seks kvarterer eller gadekapitler, tre syd og tre nord for Strøget. Hvert kapitel indledes med et udsnit af Resens kort 1674, således at man kan få et billede af datidens område. Bagerst i bogen er der et moderne kort over København, så man kan sammenholde de to kort.

I kapitlerne gennemgås kvarterets historie med fokus på, hvem der boede i gaderne, hvordan der så ud, om gaderne rummede særlige erhverv osv. Og hvorfor gaderne kom til at hedde det, de hedder – f.eks. at Åbenrå kommer fra en åben rad af boder, Aabenraad, og Fiolstræde før hed Violstræde. Første led af navnet Hyskenstræde betyder et nødtørftshus, og man formoder, at gaden førte ned til en bro, der stak ud i vandet med en række småhuse – toiletter – på. Forfatteren bringer også eksempler på tidligere tiders hårde bysanering – således røg rentemester Henrik Müllers smukke renæssancegård fra 1640 i Østergade for at gøre plads til Illum i 1913.

I bogen er der gode citater fra samtidige kilder, herunder Københavns stadsret fra 1294, der forbød gilder (forstået som foreninger) for at forhindre enhver form for "lejlighed til ondt", altså sammenrotning. Forbuddet ophidsede borgerne så meget, at de samlede sig foran bispens borg og forsøgte at indtage den ved at beskyde den med blider (en kastemaskine), hvilket dog mislykkedes. Også en klage til kongen var frugtesløs.

Der er tale om en interessant og godt skrevet bog om middelalderens og renæssancens København. Bogen fremtræder i et dejligt layout og er rigt illustreret med gamle kort, stik, malerier, kalkmalerier og fotografier, som fortæller om samtidens mennesker og bysamfund.

Christian Larsen

Janus Møller Jensen (red.): Broderliste. Broderskab. Korstog. Bidrag til opklaring af en gåde fra dansk højmiddelalder. Syddansk Universitetsforlag 2006, 282 s., 250 kr.

Det er moderne at pille glansen af giganterne, og sådan skal det også være. Det er samtidig moderne at betragte dansk højmiddelalder udelukkende fra korstogs perspektiv – og om det er så heldigt, må vise sig.

I hvert fald sammenknyttede i 2003 Syddansk Universitet i Odense begge bestræbelser og holdt et seminar over "Broderlisten i Kong Valdemars Jordebog", hvor en hel del fremragende danske og svenske middelalderforskere var forsamlet. Bidragene herfra udkommer nu i dette samlebind.

Emnet er en af de varmeste kartofler i dansk middelalderforskning. Alle har en mening om det, og fagfolk er langt fra en konsensusløsning, og derfor var det en udmærket idé at forsøge en foreløbig opsamling og nyfortolkning.

Den såkaldte "Broderliste" i Kong Valdemars Jordebog er en samling af 215 navne på læg 8 af Codex C 8/Codex ex Holmensis A 41 i Rigsarkivet København. Disse Codex omfatter ikke kun jordebogen, men også på 21 læg vidt forskellige tekster, hvis indbyrdes forhold endnu ikke er blevet analyseret. Denne bog forsøger at rette op på denne mangel.

Den består af 11 forskellige bidrag opdelt i tre sektioner: Broderlisten, broderskab og korstog, samt en faksimile af selve listen og en navneliste med forklaringer. Bogen indledes med en dybtgående kodikologisk-historisk del i hvil-

ken Niels Henrik Holmqvist-Larsen begynder med at beskrive håndskriftets indtil nu kendte historie fra den første omtale i forordet til Stephanus Johannis Stephanius' bog "De regno Daniæ et Norvegicæ ac Holsatia ..." fra 1629, hvor han på side 6 f beskriver et pergamentscodex af et indhold, som svarer til Codex ex Holmensis A 41, indtil trykkeudgaven i det 19. århundrede samt en forskningsoversigt. Det er et velformuleret fundament, og det er en beskrivelse af, på hvilke giganter skuldre vi sidder.

På dette fundament bygger efterfølgende John H. Lind, som analyserer forskningssituationen med henblik på manuskriptets skriver(e) og diskussionen om dets oprindelsessted. John Lind har held med at vise, at den hidtidige antagelse, at Codex ex Holmensis A 41 blev skrevet i Sorø, blot er spekulation og næsten uholdbar, men må samtidig henvise til, at der i dag mangler en overbevisende tese om, hvor håndskriftet kunne stamme fra. Det uddybes derefter af Knud Prange, som ikke kun behandler spørgsmålet om, hvor mange skrivere der har skrevet A 41, men også for første gang forsøger at skaffe et almindeligt overblik over hele håndskriftets indhold. Dette overblik bliver i det følgende bidrag overordentlig beriget med Tore Nybergs fundamentalt nye ansats, at analysere håndskriftets lægs ydre og indre sammenhæng og skriverens måde at begynde og slutte de enkelte læg. Nybergs undersøgelser bringer det første virkelig nye fremskridt i hele diskussionen, når han kan konstatere, at "Broderskabslisten" kodikologisk set "danner en separat tekst, som oprindelig meget vel kan have manglet enhver forbindelse til jordebogsteksterne". (s. 122). Afsluttende analyserer Bente Holmberg navnestoffet fra et onomastisk synspunkt og korrigerer flere navnefortolkninger, hvad der har betydning for forståelsen af antallet af navne i denne tekst og deres indre sammenhæng.

Efter disse velfunderede bidrag følger nu i det andet og tredje afsnit historiske overvejelser, som har nærmere og især fjernere tilknytning til Codex ex Holmensis A 41. John H. Lind begynder med at vise, hvilke andre former af sammenslutninger man kender fra middelalderen, fra Rus'erne til kyلفinger eller krigere på runesten. Derefter følger Lars Hermanson, som forsøger at indbygge broderskabslisternes mennesker i en såkaldt "medeltida gruppkultur" i det danske samfund. Han bygger på Kurt Villads Jensen, som vil sammenknytte broderskabslisten med St. Knuds Gilderne i landet og kongens magtudøvelse. Hermanson udbygger nu denne tese og betragter brødrene i denne liste som "landets elitskikt", der dannede en meget elitær magtklub omkring kongen.

Bjørn Bandlien beskriver derefter Jomsvi-

kingernes og Olavkrigernes broderlige strukturer, før Kurt Villads Jensen sammenligner broderlisten med den såkaldte vederlov og sagnene om Holger Danske. Hans udgangsposition er det spørgsmål, hvorfor de optegnede blev betegnet som brødre, og han prøver at finde en sammenhæng mellem ridderordnernes karakter og traditioner og broderskabslisten. Mens Kurt Villads Jensen er varsom med sine konklusioner, sammenknytter Janus Møller Jensen navnene i broderskabslisten entydigt med korstogsbevægelsen, som var fremherskende i slutningen 1100 tallet. Han betragter broderskabslisten som en fortegnelse over de af kongens undersåtter, som selv eller hvis familie er skattefri efter et korstogsløfte eller efter at have dannet en korstogsorden. Afsluttende analyser Karen Skovgaard-Petersen danske stormænd, som optræder i korstogsberetningen *De profectioe Danorum*, og som delvis (måske) også optræder på broderskabslisten.

Bogens to dele er meget forskellige. Bringer den første del et virkelig velfunderet videnskabelig overblik og fremskridt, så er bogens anden del frem for alt en samling af direkte eller indirekte spekulationer. Nu er det normalt ikke så slemt at spekulere over en sådan liste og dens betydning, men i dette tilfælde fjerner forfatteren sig mere og mere fra selve kildegrundlaget. Spekulation bygges på spekulation, og en cirkelslutning erstatter en anden.

Indledningsvis kan man nævne vanskelighederne med at identificere broderskabets enkelte medlemmer. Hvem kan man identificere andre end dem, som også dukker op i andre kilder, frem for alt kongelige privilegier eller biskopslistes, det vil sige rigets elite. Men det er kun få af dem, som står på listen. Alle andre er ukendte eller kan forveksles med mennesker, som tilfældigvis har de samme (for)navne. På dette grundlag er det meget vanskeligt at argumentere for, at der skulle være tale om en liste over samfundseliten.

Det samme gælder for sammenknytning af broderskabslisten og St. Knuds Gilder som krigs- eller korstogsorganisation. Her må man spørge, om Knudsgilderne virkelig har haft så få medlemmer, og hvorfor Gotland ikke er med, selv om vi kender eksistensen af et gilde dér? (DD I.3.63) Hvorfor blev listen ordnet efter sysler og ikke efter de store byer, hvor vi finder disse gilder?

Samtidig kommer sammenknytning af Knudsgilderne og krigerideologi til kort, som man kan se på forskellige kilder, som for eksempel kongens meget berømte brev til købmænd på Gotland, som havde grundlagt et Knudsgilde (DD I.3.63), eller på danske købmænds aktiviteter i Sydfrankrig. (Mirakel St. Egidii: *Miracu-*

la Beati Egidii, MGH SS in Folio, Vol. XII, Historiæ ævi Salici, ed. by Georg Heinrich Pertz, Hannover 1856, pp. 316-323).

Betragter man broderskabslisten som en skattemejeri, er det mærkeligt, at så mange biskopper er med. Hvilken slags skat betalte de, og hvorfor betalte de og ikke domkirken/bispedømmet? Og når man mener, at kongen selv og hans bror er med på listen (en med god grund omstridt antagelse), hvilken skat skal han have betalt og til hvem? Samtidig ved vi fra andre kilder (*Visio Godeschalki*, udg. af Erwin Assmann, Neumünster 1979, s. 102¹⁹⁻²²-104¹⁻³), at peregrinatio ikke kun var et fænomen i den rige overklasse men meget mere udbredt, som Janus Møller selv viser i sine engelske eksempler. Var det virkelig så få, som tog på korstog/pilgrimsrejse? Og frem for alt, hvorfor blev denne liste med denne baggrund 100 år senere afskrevet? Og hvilken betydning har den opdeling af personerne i grupper af tre, som skriveren har vist med sine parenteser?

Sammenfattende vil jeg pege på fem pointer: 1. Status af broderskabets medlemmer er ikke opklaret. Antagelsen at det handler om en elitegruppe baseres indtil videre på en cirkelslutning. 2. Den kildemæssige sammenhæng er ikke analyseret. 3. Håndskriftets oprindelsessted og sammenhæng er ikke opklaret, og dermed mangler vi også henvisninger til håndskriftets indre og ydre sammenhæng. 4. Udsagn om broderskabets mulige funktion skal finde sin begrundelse i håndskriftets sammenhæng og må ikke bygge på rene parallelslutninger. 5. At der har eksisteret andre broderskabslignende sammenslutninger andre steder, er stadigvæk ikke en begrundelse for parallelslutninger. Det kan være en anledning til at fundere over broderskabsstrukturer, men ikke mere.

På denne baggrund må man drage et meget blandet facit. På den ene side er bogens første afsnit, "broderliste", en bemærkelsesværdig sammenfatning af hele forskningen og diskussionen på dette område og et virkelig fremskridt i metodik og analyse. Men på den anden side fortsætter bogens anden og tredje del uden overgang den gamle danske tendens til at spekulere over tekstens indhold styret af de tendenser, som er aktuelle i den nuværende forskning, men ikke set i lyset af kildens hele sammenhæng. Fremtidens arbejdsopgaver er klart formuleret, og kun på denne basis kan man finde nye erkendelser. I denne hensigt viser bogen derimod implicit eller eksplicit kun det selvmodsigende i den nuværende forskning. Måske er det virkelig klogere at følge Paludan-Müllers råd fra 1871: "Rigtigere er det at vedgaa, at man ikke forstaar det Uforstaaelige, end vilkaarlig at indlægge en Betydning deri, som

ikke udholder Prøvelse”, indtil man har virkelig holdbare beviser.

Carsten Jahnke

Søren Bitsch Christensen (red.): *Middelalderbyen. Danske Bystudier, 1*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, 2004, 343 s., 378 kr.

I 2001 blev Dansk Center for Byhistorie oprettet, og i den anledning afholdtes en seminarierække, hvorfra indlæggene i redigeret og udvidet udgave vil blive trykt i serien *Danske Bystudier*. Foreliggende bog er første bind i denne serie, som desuden vil bestå af Den klassiske købstad og Den moderne by.

Bindet indledes med en større artikel af centrets leder Søren Bitsch Christensen, hvori han karakteriserer den danske middelalderby og beskriver den danske byudvikling 700-1536; her peger han især på ændringerne omkring år 1200 med fremkomsten af den merkantile by. Derudover peges der i artiklen på fremtidige forskningsmuligheder.

De enkelte artikler falder i to dele. De fem første artikler omhandler *byens udvikling*. Førsteantikvarie Peter Carelli, Helsingborg, undersøger den tidlige middelalderby som et monetært område. Han ser på monetariseringsprocessen ved hjælp af møntfund fra Lund og kan vise, at ved 1200-tallets midte havde det monetære økonomiske system slået igennem.

Lektor Hans Krøngaard Kristensen, Aarhus Universitet, beskriver Viborgs topografiske udvikling fra den første bebyggelse omkring 1000, hvor byens centrale placering i det jyske vejnet og funktion som det oplagte mødested for det nørrejyske landsting betød meget for byen. Og i de kommende århundreder voksede byen sig stor med bispesæde fra cirka 1065, møntværksted, domkirke, 12 kirker og fem klostre. Hertil kom byens torv fra 1100-tallet.

Museumsinspektør i Haderslev Lennart S. Madsen beskriver på samme måde, hvordan de sønderjyske købstæder Haderslev, Aabenraa, Tønder og Sønderborg opstod fra midten af 1100-tallet. For de tre førstes vedkommende havde fremvæksten grund i byernes beliggenhed i bunden af en fjord eller ved en ankerplads, hvorimod Sønderborg skyldes den kongelige borg sin fremvækst. Byerne udviklede sig dog forskelligt: Haderslev og Tønder blev betydningsfulde købstæder, mens Aabenraa og Sønderborg forblev små byer af lokal betydning.

Ebbe Nyborg, redaktør af *Danmarks Kirker*,

beskriver i en større artikel kirke og sogn i højmiddelalderens by med eksempler fra hele det daværende danske rige og med udblik til den europæiske udvikling. Bl.a. viser han, at kirkebyggeriet oprindeligt var et privat foretagende, som bispesæden og kongen tillod, men fra 1100-tallet strammedes grebet i takt med etablering af sogne med tilhørende rettigheder. Artiklen er et opgør med tidligere teorier om bydannelse, især den svenske arkæolog Anders Andréns teorier om urbaniseringens kronologi.

I den sidste artikel kaster professor Bjørn Poulsen, Aarhus Universitet, lys over tilbagegang og vækst i senmiddelalderens danske byer. De danske byer var ude for en befolkningstilbagegang i senmiddelalderen som følge af pest, bybrande og i et vist omfang krig, og det var derfor nødvendigt med indvandring fra landet. Befolkningstab gav sig også udslag i urbaniseringen, som gik i stå; i perioden 1350-1400 blev ikke en eneste ny by grundlagt. Fra anden halvdel af 1400-tallet spores befolkningsfremgang, og der grundlægges igen byer, i en række tilfælde dog som erkendelse af de faktiske forhold. Og man mærkede en stigende velstand i byerne.

Værkets anden del omhandler *byens liv*, og her finder man lektor ved Syddansk Universitet Lars Bisgaards artikel om religion, gilder og identitet i senmiddelalderens by. Han indleder med begrebsafklaringer af tro, religiøsitet og identitet. Middelalderens tro var således ikke en pietistisk religiøs praksis, som man kan forledes til at mene. Troen i middelalderen var ”mindre reflekteret og mere knyttet til rutiner og indarbejdet adfærd, både på det personlige plan og i gruppesammenhænge.” Gilder var populære gruppedannelser i middelalderen og kendes i hele den vestlige kulturkreds. De var faste, tilbagevendende sammenkomster, hvor man tog sig af processionser, anskaffelse af aflad, begravelser, afholdelse af helgenfester og højtideligheder for gildets levende og døde samt ikke mindst gildedrikken. Gilderne gav medlemmerne en gruppeidentitet og havde en væsentlig betydning i senmiddelalderen.

Kvinder og mænd i byens rum 1300-1600 skildres i den artikel, som førstebibliotekar Grethe Jacobsen, Det Kongelige Bibliotek, har bidraget med. Fokus er, hvordan kønnene agerede i byens rum, altså uden for hjemmets fire vægge, eksempelvis i de åndelige rum. Kirkerne blev fra slutningen af 1500-tallet kønsopdelt, hvilket de ikke havde været i middelalderen. Den første forordning herom kom i Haderslev i 1571 og spredte sig hurtigt til kongeriget; i 1583 var de københavnske kirker således blevet kønsopdelt.

I værkets sidste artikel undersøger adjunkt

Carsten Selch Jensen, Københavns Universitet, hvordan den internationale udvikling på fattigforsørgsområdet påvirkede de danske byer. Synet på fysisk arbejde sammen med op- og nedgang i befolkningstallet var afgørende for det generelle syn på fattige mennesker, idet der i løbet af senmiddelalderen skete en opdeling af de fattige. Man fik på den ene side "ærlige fattige", dvs. dem der var beviseligt syge, forkrøblede eller på anden måde uarbejdsdygtige samt enker. Og på den anden side "uærlige fattige", nemlig dem der godt kunne arbejde, som valgte at tigge. Dette syn kom til at danne det ideologiske grundlag for 1500-tallets love – og man kan roligt sige i de kommende århundreder.

Der er tale om en række interessante artikler, der på baggrund af den samtidige internationale udvikling og udenlandsk forskning giver nye fortolkninger af middelalderens byers udvikling, og som uden tvivl vil indgå i den voksende byhistoriske forskning, der er blevet igangsat med centrets oprettelse.

Christian Larsen

En dansk students dagbog. C.J. Brandts optegnelser 1835-1845, udg. af Anders Monrad Møller, 197 s., forlaget Falcon 2006, kr. 195.

Titlen, *En dansk students dagbog*, spiller tydeligt på Poul Martin Møllers *En dansk students eventyr*, men der er nu ikke meget af den sorgløse krøllede Frits over Carl Joakim Brandt, hvis dagbog fra 1835-1845 her er udgivet af en af hans talrige efterkommere, Anders Monrad Møller. Dertil er han for artig, nøgtern og målrettet. Artig, fordi han ikke stiller spørgsmålstegn ved autoriteternes legitimitet, selv hvor han er uenig. Nøgtern, fordi han trods romantiske sværmerier for natur og kvinder er fast forankret i den sunde fornuft. Og bevidst målrettet: "Det er den første Betingelse for at udrette noget i Verden, at man har fattet sit Maal stadig og bestemt i Øiet" (s. 116).

Men er han så den gennemsnitlige guldalderstudent? Det ville være interessant, og udgiveren synes at mene det ved at kalde dagbogen "et eksempel på, hvad en begavet ung dansk student kunne finde på at nedskrive". Derfor gives i indledningen kun de nødvendige oplysninger om Brandts baggrund, da han som 17-årig købmandssøn fra Nyborg kommer til København for at tage studentereksamen – det gjorde man jo dengang ved universitetet – og

studere teologi. "Hvad der siden hændte" gemmes til efterskriften, hvor det åbenbares, at vores student bliver salmedigter, kirkehistoriker, højskoleforstander og til sidst Grundtvigs efterfølger som præst i Vartov. De, der ikke kender Brandts historiske rolle, berøves derfor muligheden for hos studenten at spejle efter træk, der peger frem mod hans senere karriere. Dem er der ellers mange af, først og fremmest, at han ved sin ankomst til hovedstaden, og inden han har modtaget nogen som helst påvirkning her, er en personlig troende kristen og overbevist grundtvigianer. Hvordan er han blevet det? Her lades vi i stikken af udgiverens knaphed, for vi får kun at vide, at han har "tilbragt en del af sin barndom hos sin morfader, der var landsbypræst", men ikke at denne, provst J.F. Boesen, var et fremtrædende navn blandt de pietistiske "præstebrødre", hvis virksomhed havde stor betydning for den gudelige forsamlingsbevægelse på Fyn, og at hans farfar, svendborgkøbmanden H.C. Brandt, som vi i dagbogen kun hører om som en senil kværlulant, i det store værk om vækkelserne kaldes "vel den mest kendte herrnhutiske lægmand på Fyn". C.J. Brandt medbringer altså hjemmefra en identitet, der er fast forankret i den gudelige lægmandsbevægelse, og han kender derfor fra sin Grundtvig. (A. Pontoppidan Thyssen (red.), *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede*, bd. 3,1, s. 50f og 62ff.)

I introduktion og efterskrift understreger udgiveren, at der er tale om en "rigtig dagbog" (s. 5 og 141). Hvad det er, forklares ikke nærmere, men efter sammenhængen menes, at der er tale om samtidige optegnelser, foretaget dag for dag, normalt uden senere tilføjelser eller efterredigering. Dagbøger er næsten altid interessante, men også tit problematiske kilder, som skal tolkes med delikatesse. Genren kom på mode i romantikken samtidig med individualismens gennembrud, først i borgerskabet, senere i andre befolkningslag, efterhånden som de blev individualiserede. Dagbogen afspejler det moderne individs dobbelthed. På den ene side den selvbevidste oplevelse af at være et enestående menneske med en betydningsfuld historie, på den anden viser den individets ensomhed over for en omverden, man er utryk ved. I virkeligheden protestantismens efterhængende syndsbevidsthed i en tid, der ellers præges af løsrivelse fra den selvfulgkelige kristendom. Jeg'et opfatter sig som en synder, styret af drifter og lidenskab, som må skjules for andre. Her bliver dagbogen en skriftefader, en fortrolig, man uden frygt kan betro sine inderste tanker. Men også som skriftefaderen en udspaltning af overjeget, der ved, hvad der er rigtigt og forkert, og som man derfor forsvare sig over for, om ikke andet så

ved at bekende bevidstheden om sine synder. Dagbogsskriveren er altid i forsvarsposition over for den del af selvet, der føler sig iagttaget. Mest elementært gælder det politikere som f.eks. A.F. Krieger eller J.O. Krag, der skriver med stadig bevidsthed om at forsvare deres historiske eftermæle, og hvis dagbøger derfor må underkastes nøje beretningskritik. Men det gælder også mere anonyme dagbogsskrivere. De skriver ikke om den, de er, men om den, de gerne vil være, samtidig med, at den handling, det er at skrive dagbog, opbygger deres individualitet. Derved afspejler de deres oplevelse af tidens herskende normer. Således bliver dagbogen en central kilde til ide-, bevidstheds- og mentalitetshistorie. Ideerne ligger bag de normer, forfatteren forholder sig til. Bevidstheden viser sig i spændingsforholdet mellem jeg og omverden, og mentaliteten i forholdet mellem bevidsthed og handling.

Når vi så på denne baggrund spørger, om C.J. Brandts dagbog er en "rigtig dagbog", bliver svaret både nej og ja. Det er tydeligt, at Brandt ikke er særlig engageret i dagbogsskrivningen, men betragter den som en pligt. Der er ofte store spring mellem indførslerne, og han siger flere steder direkte, at skrivningen keder ham, (s. 36, 56 og 136). Han bruger nærmest bogen til stiløvelser, for som så mange andre unge dengang og senere har han digterdrømme, og han tilpasser sprog og stil efter de valgte emner. Naturskildringerne og de mange digte er, som udgiveren også bemærker, tæt på de romantiske forlæg. Det gælder også det religiøse sprog hjemmefra, som han bruger til at skildre sit chok ved at erfare, hvor kritisk de bibelske sandheder behandles på universitetet. Her er der tale om en virkelig personlig krise, men han genfinder hurtigt den pietistiske identitet og knytter sig til Grundtvig og hans tilhængere. Ud fra dette standpunkt iagttager han med nøgtern distance, hvad der sker omkring ham. Han er ikke engageret i politik, tager skarpt afstand fra Orla Lehmanns aktion ved tronskiftet 1839. Han vender sig (som Grundtvig) mod Hegels indflydelse på teologerne, men læser alligevel Hegels historiefilosofi for at være up to date. Han er fascineret af fætterten Emil Boesens fortrolige ven, Søren Kierkegaard, som han har en enkelt interessant samtale med (1/9 1843, s. 134). Som forventeligt sværmer han stærkt for de unge piger, og det foregår i tidens sprogdragt. Men også her skinner nøgternheden igennem. Han danner sig et billede af en romantisk idealkvinde, Nanna, som han så sammenholder med de levende piger, han møder. Med negativt resultat, indtil "jeg tilfældigvis vendte mig, og hun sad der paa en Bænk, hun med det store, klare mørkeblaa Øie, med de sorte skjælmske Lok-

ker, let som en Psyche, rank som en Lilie...O ja hvorledes tør jeg nægte det for mig selv, Nannas billede er fordunklet..." (s. 87). Forelskelsen i dette "aandrig" væsen, som viser sig at være Dorothea, datter af en urtekræmmerenke, skildres i den høje stil, men også her bevarer han overblikket. Han venter til han året efter er blevet teologisk kandidat, og efter det afgørende bal, hvor han føler sig sikker på pigen, udsætter han afsendelsen af det obligate frierbrev i 14 dage for ikke at virke overivrig. Endelig kan han så triumferende udbryde: "Hun er min, jeg er lykkelig." Herefter er det som om, pigen svinder ind, ikke blot til almindelige menneskelige dimensioner, men bliver endnu mindre til "min lille Thea", som behøver hans historiske foredrag og anden dannelsesoplæring. Dagbogen handler derefter mest om hans karriereplanlægning, og selve brylluppet, efter 4 års forlovelse, nævnes kun en passant med en måneds forsinkelse i forbindelse med skildringen af en andens bryllup! Det er næsten til at blive feminist af for en moderne læser.

Men fremmed følger Brandt sig godt nok i hovedstaden, dog ikke i nogen dybere eksistentiel forstand, men i forhold til den borgerlige etikette, som han tilegner sig som huslærer gennem 6 år hos den indflydelsesrige juraprofessor og retshistoriker J.L.A. Kolderup-Rosenvinge. Her møder han guldalderelitens kerne med brødrene Ørsted, Oehlenschläger og Thorvaldsen i spidsen. Selv om sidstnævntes håndtryk var ham "som en Ild, der zittrede gennem mine Aarer", bevarer han også her det nøgterne blik, f.eks. i et miniportræt af Oehlenschläger med karakteristisk balance mellem idealisme og realisme: "Hvor bankede mit Hjerte før da jeg traadte hen til Hakon Jarls Forfatter. Jeg kunde ei vende mit Øie fra ham, mit Øre indtrak hvert af de sparsomme Ord, han lod falde. Men det er aldrig godt at se Glandsen for tætved, den vinder ei i vore Øine, kun Pletterne blive tydeligere. Man danner sig forud en Idee om en stor Mand, som man har lært at kjende af hans Skrifter. Skuffes man, bliver man flau og ubillig. ...Oehl. er meget stille og tavs. Han spillede, men spiller slet, og taaler ei godt at tabe, i ingen Henseende vel, og [dog? HV] taber han bestandig. Et Uheld gjør ham vred som et Barn, men et lille Held behøves kun for at bringe ham tilbage til godt Lune. Forstillelse troer jeg ikke han kjender, han er et Naturens Barn, og hvad hans Hjærte føler, læser man i hans Aasyn." (s. 31f.).

Betegnende for Brandts sikre identitet er, at han ikke ønsker at blive optaget i Kolderup-Rosenvinges fine familie som svigersøn, hvad der efter hans mening er lagt kraftigt op til. Han

vælger urtekræmmerdatteren, som han selv kan forme, og til hans lettelse modtages hun venligt i professorfamilien.

C.J. Brandt er altså ingen gennemsnitlig ”ung dansk student” (hvis en sådan findes), der til er der for lidt af det moderne individ i ham. Men med sin tilknytning til familiens og forsamlingsbevægelsens kollektiver som reaktion på modernitetens tomhed er han et eksempel på en pietistisk provindsstudents socialisering til embedsborger, og dagbogen viser også, hvordan den gudelige lægmandsbevægelse indsluses i den mere og mere borgerligt etablerede grundtvigianisme. Det gør bestemt ikke dagbogen mindre interessant som kilde. Den rummer tillige flere træk, som kan bidrage til at forklare, hvorfor grundtvigianernes stridende fløje i 1872 kunne enes om at vælge den fordragelige Brandt til at efterfølge den store gamle.

Dagbogens gengivelse, kommentar og register er på det høje niveau, som forventes af en så erfaren historiker og udgiver som Anders Monrad Møller.

Hans Vammen

Brian Wiborg, Lisbeth Aagaard Larsen: Fjends Kommune 1970-2006. Fjends Kommune 2006. 210 s., 200 kr.

En af de kommuner, der forsvandt med Strukturreformens ikrafttræden 1. januar 2007, er den midtjyske Fjends Kommune. Her må man allerede da forberedelsen af Strukturreformen begyndte have belavet sig på at lukke og slukke med manér. I hvert fald bærer bogen *Fjends Kommune 1970-2006* på ingen måde præg af at være et hastværksarbejde. Der er på alle måder tale om en god og grundig bog. *Fjends Kommune 1970-2006* er hvad titlen siger: En kommunal og ikke en lokalhistorisk redegørelse, om end kommunens centrale placering i mangfoldige sammenhænge selvsagt medfører, at bogen i langt og meget også kan læses som et stykke lokalhistorie. Det er kommunalpolitiske, administrative og forvaltningsmæssige forhold, der står i centrum, med de udblik til samfundslivet, som både betinger og betinges af den kommunale forvaltning, formidlet i kronologisk fremadskridende form.

Kommunalreformen 1. april 1970 brugte man godt 12 år på at forberede; Strukturreformen 1. januar 2007 brugte man ca. 2½ år på. I den mellemliggende periode føres læseren gennem Fjends Kommunes historie i byrådsal (incl. politiske studehandler) og administration,

og i de mange opgaver, kommunen har varetaget, fra dagpleje, børnehaver, skoler, biblioteker og kulturtilbud, over erhvervs- og miljøpolitik, flygtninge og integration, idrætshaller, veje og byplanlægning. Mange aspekter i disse forhold vil man kunne genkende fra andre kommuner. Noget af det, som denne bog sætter skarpere under lup, er de mange sonderinger og planer, som ikke blev til noget (s. 9-28). I den anden ende af perioden, og bogen, findes en lige så glimrende redegørelse (s. 187-198) for den proces, der førte til, at Fjends Kommune i 2007 blev en del af den nye Viborg Kommune.

Mens de mange og grundige redegørelser for f.eks. debatter om og gennemførelse af skole- og bibliotekslukninger, udbygning af dagpleje, ældre- og flygtningeforhold m.v. er analoge med andre steder i landet, og i dette tilfælde nok mest vil blive læst med glæde, herunder genkendelsens, i den tidligere Fjends Kommune, så er der dog også forhold, som ikke kendes fra så mange andre steder. Det gælder eksempelvis i 1978-1979, da Fjends Kommune blev betegnet som en udviklingskommune. Kommunen havde mange tilflyttere i 1970'erne, hvilket naturligvis gav øget skattegrundlag, men også øgede udgifter til nye udstykninger, kloakering m.v. og til indfrielse af borgernes forventninger til det kommunale serviceniveau. Hertil kom en række statsligt pålagte besparelser. Fjends Kommunes løsning af de økonomiske problemer var at udstykke og byggemodne på livet løs. Det havde man tidligere haft succes med, men skønt salget af grunde efterhånden stoppede helt, fortsatte kommunen ufortrødent de omkostningstunge udstykninger og byggemodninger. Resultatet var, at kommunekassen i 1980 var gabende tom, og man måtte overtrække sparekassekontoen for overhovedet at holde forretningen i gang (s. 76-79). Det med at være udviklingskommune og udstykke sig ud af problemerne er altså ikke et nyt fænomen.

Skønt bogen er forsynet med et borgmesterforord og er skrevet til en anledning, er der, som det turde fremgå, ikke tale om en jubelbog. Forfatterne går ind til benet, og det kan ikke være lige behagelig læsning for alle. Hvorledes man i kommunal sammenhæng nærmest kan slå knuder på sig selv for at reducere udgifterne eksemplificeres ved, at man i Fjends Kommune i 1987 ændrede en række offentlige veje til private; på den måde sparede man udgifter til snerydning (s. 104). Endnu mere ubehagelig, i hvert fald for de implicerede, var ”Traktorsagen” (s. 88-89), hvor formanden for teknisk udvalg i 1977, for at omgå en momsstigning, tog initiativ til hurtigt indkøb af en traktor til kommunen. Det med momsens kunne nu være. Været var det, at traktoren ikke blev købt lokalt,

men uden for kommunen hos et firma i hvilket den pågældende formands søn var salgschef. Det gav anledning til en del ballade.

Fjends Kommune 1970-2006 må blive læst med interesse i det område, der engang var Fjends Kommune. Men den kan også læses med fornøjelse og udbytte andre steder i landet. F.eks. i visse sjællandske kommuner.

Henrik Gjøde Nielsen

René Rasmussen: Front og Bro. Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930 – 1945. Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Flensborg 2005. 1053 s., 398 kr.

Hvordan kunne Flensborg Avis, det danske mindretals avis i Sydslesvig, overleve tiden fra 1930 til 1945? Det er hovedspørgsmålet i René Rasmussens meget fyldige to-bindes værk *Front og Bro*. Det er på mange måder en fantastisk historie, at Flensborg Avis kunne overleve denne tid på trods af en meget kritisk økonomi og ikke mindst nationalsocialismens undertrykkelse af enhver opposition i Tyskland, herunder ensretningen af pressen. Konklusionen på spørgsmålet er for det første, at den danske stat fra 1932 støttede Flensborg Avis med omkring 100.000 kroner om året. Når den danske stat valgte at støtte Flensborg Avis, var det fordi de danske politikere fra 1932 ikke kun anså avisen for et led i forsvaret af det danske mindretal i Sydslesvig, men også som et led i forsvaret af Nord-slesvig og grænsen fra 1920. For det andet overlevede Flensborg Avis, fordi de nationalsocialistiske tyske myndigheder så større udenrigspolitiske fordele i at opretholde avisen end de så indenrigspolitiske ulemper ved avisen.

Bladvirksomheden Flensborg Avis fik som en følge af grænsedragningen i 1920 økonomiske vanskeligheder. At have hovedsæde syd for grænsen, men hovedparten af sit salg nord for grænsen skulle blive en vedvarende ulempe for Flensborg Avis, der havde svært ved at matche den hårde bladkonkurrence i Nordslesvig efter sammenlægningen af Kolding Avis, Haderslev Stiftstidende og Sønderborg Amts Avis til Jyd-ske Tidende i 1929. Statsstøtten fra 1932 blev Flensborg Avis' redning, men betingelsen var, at Flensborg Avis holdt sig partipolitisk neutral i forhold til dansk politik. Det var ikke en problemfri betingelse for Flensborg Avis og redaktør Ernst Christiansen.

Ernst Christiansen, der er værkets absolut-

te hovedperson, gjorde sig mange overvejelser om en dansk national samling og en vækkelse af det danske folkefællesskab, der skulle gå på tværs af partiskel. Ernst Christiansen var her påvirket af sin mentor Jens Jessen og af nationalitetskampen i Slesvig under det preussiske styre fra 1864 og frem til 1920. Den form for partipolitisk neutralisme var det ikke alle danske politikere, der købte. Særligt den i Sønderborg bosiddende socialdemokrat J.P. Nielsen var kritisk stemt over for Flensborg Avis og Ernst Christiansen, der for det første havde agiteret for en Dannevirkegrænse under afstemningen i 1920 og for det andet havde klare sympatier for partiet Venstre. At Ernst Christiansen i tiden fra 1933 til 1937 fandt inspiration i nationalsocialismens samling og genrejsning af Tyskland, gjorde ikke forholdet til J.P. Nielsen bedre. Ernst Christiansens kongstanke, der tog form omkring 1928, var ideen om Slesvig og Sønderjylland som front og bro mellem Norden og Tyskland. Flensborg Avis skulle i den henseende være en vigtig formidler. Fronten skulle manifesteres i den før omtalte danske nationale vækkelse, mens broaspektet handlede om at tage det bedste fra tysk kultur og formidle det videre til den nordiske kultur. Det var i forlængelse af denne tanke, at Ernst Christiansen lod sig inspirere af nationalsocialismen, hvori han så elementer, der kunne styrke det nordiske folkefællesskab.

Rene Rasmussen lader Ernst Christiansen komme meget til orde i sit værk. Historien om Flensborg Avis er historien set fra avisens og redaktørens perspektiv. Det giver en god indsigt i Ernst Christiansens og Berlinkorrespondenten Jacob Kronikas selvforståelse og motiver, men man savner ind i mellem en større distance til avisen og dens hovedpersoner. Ernst Christiansens og Flensborg Avis' holdninger udfordres ikke tilstrækkeligt. Denne distance kunne blandt andet være opnået ved i højere grad at inddrage Flensborg Avis' syn på dansk indenrigspolitik. Ernst Christiansens ide om dansk national samling og vækkelse var jo, som J.P. Nielsen også hævdede, langtfra politisk neutral.

Det er avisens forhold til den tyske udenrigs- og pressepolitik, der er gjort mest ud af, og det er her, at bogens styrke ligger. Det er interessant læsning at følge Ernst Christiansens bestræbelser på at demontere sensationsmeddelelser fra Tyskland og negativ omtale af Tyskland som sådan i den danske presse. Disse bestræbelser var til dels affødt af Flensborg Avis' vanskelige stilling som mindretalsavis i Hitlers Tyskland, men også af den front og bro tankegang Christiansen var optaget af. Under alle omstændigheder var det netop disse bestræbel-

ser, der gav Flensborg Avis' opretholdelse udenrigspolitiske fordele for Tyskland. Samtidig var det også bestræbelser, der gav Ernst Christian sen problemer i Danmark, hvor Flensborg Avis fik ry for at være lovlig tyskvenlig.

René Rasmussen skriver i sit forord, at bogen formentlig vil blive mødt med den indvending, at den er for lang. Heri har han ret, bøgerne er for lange. At en forkortelse af værket ville have gjort det vanskeligere tilgængeligt for det almindeligt interesserede publikum, som René Rasmussen indvender, tror jeg ikke. Bogen kunne tværtimod have nået et større publikum i en kortere version, hvad den og historien kunne have fortjent. Historien om Flensborgs Avis' overlevelse er som sagt en god historie, men den gode historie og analyse drukner desværre lidt i den lange version.

Morten Andersen

Reinhart Koselleck, Begreber, tid og erfaring – en tekstsamling (red. af Jens Busck, Jeppe Nevers og Niklas Olsen), Hans Reitzels Forlag, 296 sider, 298 kr.

Slagmark – tidsskrift for idéhistorie, for år 2007, nr. 48

Det har indtil nu været en hindring for udbredelsen af Reinhart Kosellecks (1923-2006) tanker i Danmark, at især yngre historikere nødig læser tysk. At sætte en bog som *Vergangene Zukunft* (1979 og flere senere udgaver) på semesterplanen på universitetet er et dødfødt projekt. Studenterne bliver væk. Det er der med disse højst prisværdige udgivelser forhåbentlig rådet bod på.

Der er tre aspekter af Kosellecks tanker, der byder sig til for historikeren. For det første kan man betragte ham som politisk idéhistoriker med overgangen fra middelalder og *frühe Neuzeit* til *Neuzeit* som speciale. Det er omdrejningspunktet for det begrebshistoriske leksikon, *Geschichtliche Grundbegriffe*, bag hvilket Koselleck var en hovedkraft. Her har han især udmærket sig som bidrager til en kortlægning af den moderne politiske bevidsthed. Der skete i overgangen til nyere tid en bevidsthedsforskydning, således at historien kom til at blive opfattet som formbar – *die Machbarkeit der Geschichte*. Man ophørte o. 1800 med at tale om fortiden i form af en buket af historier og begyndte at tale om historien i bestemt form en-

tal. Forholdet mellem erfaringsrum og forventningshorisont – et par andre koselleckske *buzzwords* – blev dynamisk, således at fortiden ikke længere var et forbillede, men snarere blev defineret som det, man var på vej væk fra. Denne bevægelse blev samtidig opfattet som singulær og ensrettet. Fremskridtet blev forventningshorisontens pendant til historiens erfaringsrum. Her finder man også kimen til det paradoks, at fremskridtet bliver betragtet som både uafvendeligt og menneskeskabt.

For det andet kan man udlægge begrebshistorien som en ren og skær hjælpevidenskab, der kortlægger de begrebsforskydninger, som ordene undergår over tid. Begrebshistorien kan forebygge simple misforståelser. Et af de kendteste eksempler er begrebet 'borger' eller 'borgerlig', der er vandret fra at være en betegnelse for en særskilt stand til at være en betegnelse for det ligeberettigede menneske i den moderne stat. Man kan indvende, at det ikke er andet end, hvad gode historikere altid har gjort, nemlig udviklet en bevidsthed om også begrebernes historicitet. Den måske vigtigste håndbog for den ivrige forsker i dansk historie *Ordbog over det danske Sprog* (nu tilgængelig i en forbilledlig netversion: <http://ordnet.dk/ods/>) rummer allerede begrebernes betydningsforskydninger. Det samme gør Raymond Williams komprimerede og charmerende begrebshistoriske ordbog, *Keywords*. Når Kosellecks tilgang alligevel er af en anden og dybereliggende karakter, skyldes det det tredje aspekt af hans tanker.

Koselleck var elev af Gadamer, hvis ideer om historicitet han bragte igennem den sproglige vending, om man så vil, hvilket indebærer den konsekvente tanke, at virkeligheden er sproglig gestaltet, eller med Kosellecks egne ord, at forståelselæren har historieontologisk rang. Begreberne skaber, hvad de nævner. De ikke blot reflekterer virkeligheden – forvrænget eller klart – de former også virkeligheden, fordi politik – det at skabe historie – i sit udgangspunkt er en sproglig øvelse. Her har man det teoretiske udgangspunkt for den ulykkelige forbindelse, der altid vil være mellem historie og politik, politik og historie.

Der er en principiel hindring for den ideelle objektivitet, ifølge hvilken historikeren burde være hævet over sit emne. Her anvender Koselleck den klassiske vandmetafor, der også ligger til grund for historievidenskabens forestilling om "kilder". For hermeneutikeren er historikeren pr. definition selv en del af den tradition, som han ønsker at beskrive. Den politiske historiker bedriver til syvende og sidst politik. "I overleveringens strøm driver der tekststumper, teoretiske sætstykker, der især stammer fra den politiske teoris virkningshistorie fra Platon til

Carl Schmitt, og der står en stakkels historiker ved bredden – eller tror, at han står der – som samler, hvad der passer ham af stumperne for at kunne svømme teoretisk nyudrustet videre i hændelsens strøm.”

Nevers, Olsen og Busck har med den tidskrævende og ganske prestigeforladte opgave, som oversættelse, redaktion og udgivelse af dette værk omfatter, gjort et læsende og især studerende dansk publikum en stor tjeneste.

Nevers og Olsen har også medvirket i det nummer af det prisværdige tidsskrift *Slagmark*, som er helliget begrebshistorien, og hvortil også en af begrebshistoriens pionerer på dansk grund, Jan Ifversen, har bidraget. Det skal kun nævnes her, fordi det også rummer en oversat artikel af Koselleck, der ikke findes i antologien. Dertil skal man huske hans artikel i *Den jyske Historiker*, nr. 50, 1990, ”Sprogændring og begivenhedshistorie”, som så vidt jeg husker, er det seneste og hidtil eneste fra hans hånd på dansk.

Nevers, Olsen og Busck gør i forordet til deres bog selv opmærksom på de vanskeligheder, der unægtelig knytter sig til oversættelsen. Den er efter mit umiddelbare skøn foretaget fornuftigt. Tyskkundskaberne synes at være i orden. Koselleck skrev i traditionen efter Heidegger og Gadamer, hvoraf især førstnævnte er kendt for at stille sig uden for det sproglige fællesskabs nødvendige forudsætning, nemlig overvejende at anvende ord i deres almindelige betydning i en regelbunden syntaks. At omgås reglerne for betydningsdannelse fremmer ikke den pædagogiske klarhed. Raymond Williams er et godt eksempel på, at begrebshistorien kan gribe meget jordnært an. Jeg tåler dog gerne den tankens egensindighed hos en Koselleck, der til tider komplicerer tingene unødigt, når man til gengæld belønnes med et bonmot som: ”Al forståelse uden tidsligt indeks forbliver stum.” Det er blevet svaret, jeg giver, når folk spørger mig, hvad nytte historien er til.

Jes Fabricius Møller

Poul Kjeldgaard: Sammenhold. Fra et familieliv. Poul Kristensen Forlag, 2005. 112 s., 128 kr.

Sammenhold er i udstyr en ”rigtig” Poul Kristensen-bog: God papirkvalitet, soft back, meget smal klumme. Udstyret fejler ikke noget. Det gør indholdet heller ikke, ved nærmere bekendtskab. Umiddelbart konstaterer man blot,

at her er et erindringsbind, forfattet af fhv. civilingeniør Poul Kjeldgaard, født 1924, pensioneret 1990. Det fremgår diskret af bogen (s. 109), at Poul Kjeldgaard har et forfatterskab bag sig, og bl.a. har skrevet den udmærkede bog ”Lauritz Thagaard,” 1994. Og hvorfor skal offentligheden så læse Kjeldgaards erindringer? Det skal vi, ifølge forlagets pressemeddelelse, fordi forfatteren fortæller om familielivet i Kjellerup, København og Thisted fra ca. 1920 og 40 år frem, hvilket ifølge forlaget også er en beretning om sider af Danmarkshistorien. En tilsyneladende lidt tør sag. Tilsyneladende.

Det er nemlig i mere end en forstand en forførende lille bog, Poul Kjeldgaard har skrevet. Faghistorikeren, i hvert fald herværende anmelder, er i første omgang på udkig efter ”de sider af danmarkshistorien,” som annonceres, men forgæves. For hvor er den Danmarkshistoriske ramme, fortællingen skriver sig ind i? Den er der ikke. I stedet skrives Danmarkshistorien ind i fortællingen, diskret valgt ud fra det, som er bogens perspektiv, nemlig forfatterens erindring og beretning om familielivet. Det gælder bl.a., hvor forfatteren beretter om udviklingen i sin mors socialistiske livssyn, hvor det sidste, forfatteren hørte om hendes politiske standpunkt, var, at hun ville stemme på VS, Venstresocialisterne (s. 34). Det gælder redegørelsen for husdyrhold, slagting og konservering i 1930’ernes Kjellerup (s. 40-42), hvori også gengives en kostelig disput mellem forfatterens far lærer K. B. Kjeldgaard og Kjellerup Sogneråd, vedr. lærerens hønsebestand, der bestod af to stk. (s. 40). Og det gælder de økonomiske afsavn det medførte for forældrene, da børnene i 1940’erne skulle i gang med længerevarende boglige uddannelser, hvilket betød, at familien i Kjellerup i første omgang måtte udleje en del af deres hus, og i næste omgang sælge det (s. 73). Jo, Danmarkshistorien er der, men på fortællingens, familielivets betingelser. Ofte står pekuniære forhold centralt, men vi når da også åndelige højder, og bliver heldigvis hurtigt hevet ned på jorden igen. Der er næppe mange, der forbinder de store åndelige rørelser med den midtjyske stationsby Kjellerup; det skulle da lige være med de missionske, som der også redegøres for (s. 46-48). Men Kjellerup havde også sine originaler (s. 49-52), og blandt dem en særlig original, nemlig konditoren Albert Dam (1880-1972), der ud over at være konditor med en særegen form for humor og offer for drenge-drillerier, præsterede et overset, forunderligt og foruroligende forfatterskab.

Også hvad angår de personlige erindringer og skildringerne af familielivet leverer Poul Kjeldgaard overraskende, underfundige og uventede vinkler, som gør, at man som læser bærer over

med til tider lidt umotiverede overgange, som i forbindelse med forfatterens ophold på Grønland (s. 77-84). Naturligvis hører vi om skole- og fritidsliv, men også om andre ting, som man ikke forventer at finde i en pensioneret ingeniørs erindringer. Det gælder f.eks. kapitlet "Doris og Belly" (s. 16-17), hvor Kjeldgaard fortæller, at han og Doris som små børn låste sig inde på toilettet for at studere hinandens nedre regioner; nåja, ikke sandt. Indtil man læser afslutningen, hvor forfatterens mor mange år senere mente, at han trængte til en kæreste og fortalte, at Doris nu var blevet sød og voksen. Hende ville Kjeldgaard ikke høre mere om. "Men egentlig var jeg jo dum – jeg kunne da lige så godt have taget et nyt kig på Doris" (s. 17). I samme stil er fortællingen om dengang, forfatteren blev paf, da en pige, han dansede med, betroede ham, at hun ikke havde bukser på (s. 101). På familieområdet fortælles ærligt om Frk. B., som spørger flere steder i fremstillingen. Det viser sig, at forfatterens far og Frk. B. havde et langvarigt forhold, som forfatterens mor utvivlsomt kendte til; i hvert fald sørger hun for, at Frk. B. og forfatterens far får en tid alene sammen, da faderen ligger for døden på Kjellerup sygehus (s. 63).

Der er tale om en fascinerende lille bog, som indfrier hvad pressemeddelelsen lover, og som overgår forventningerne. Man får virkelig betretninger om sider af Danmarkshistorien, og man kommer virkelig tæt på det familieliv og det sammenhold, der bærer familien gennem glæder og genvordigheder. Det er på mange måder en vanskelig bog, som stiller krav til læseren. Det er værd at leve op til disse krav og at lære familien Kjeldgaard nærmere at kende.

Henrik Gjode Nielsen

Asgar Halling Lorentzen (red.) Fynske Minder 2007, Odense Bys Museer 2007
263 s., 300 kr.

Skulle Odense Bys Museers årsskrift engang skifte navn, ville det måske være mere passende at dele overskrift med den permanente udstilling i Den Fynske Landsby: "Moderne Tider?". For udgivelsen Fynske Minder har efterhånden mange år på bagen, men titlen svarer ikke ganske til det indhold, der lægges frem for læserne. For Odense Bys Museer har vist sig som en arbejdsplads, hvor der ikke dvæles meget ved minderne. En række nyansættelser, nye udstillinger, udgravninger og forsknings-

projekter er sat i vej, samtidig med at museet har markeret sig indenfor den digitale historieformidling gennem atlas- og vidensportalerne www.odensekortfortalt.dk samt www.historisk-atlasfyn.dk. Det er således en institution med selvtilliden i orden, som fremlægger årets høst, og det afspejler sig i Fynske Minder 2007.

Museumschef Torben Grøngaard Jeppesen slår tonen an i indledningsartiklen "Museernes mentale model". Med udgangspunkt i Odense Bys Museers udvikling tager Grøngaard Jeppesen fat i alle danske museer og opfordrer til forøget formidling over en bred kam. Selv om de fleste museer så langt fra lever op til det forkætrede, støvede image, så må der gøres endnu mere for at gå kunderne i møde. Den museale oplysning skal gøres levende, tilgængelig og nærværende, og strukturelle barrierer må nedbrydes. Samarbejde er vejen frem, men er det enkelte, lille museum ikke gearet til at løse den formidlingsmæssige udfordring, bør statsanerkendelsen ryge – og andre tage over. En holdning, der for blot få år siden var stærkt kontroversiel i museumsverdenen, men som i dag finder støtte i Kulturarvsstyrelsen, hvor ønsket går på større enheder. "Museernes mentale model" rækker altså langt videre, end det umiddelbare førstehåndsindtryk lader ane og er nødvendig læsning for alle, der til daglig beskæftiger sig med museumsverdenen. Det er ikke en tilfældighed, at man rundt omkring i landet ser den ene museale fusion efter den anden.

De resterende 11 artikler vedrører alle forskellige aspekter af arbejdet ved Odense Bys Museer. Samlingschef og leder af Odense Kunstmuseum, Anne Christiansen, tager med udgangspunkt i fem fynske malere fat i en aktuell kultur- og kunsthistorisk udfordring. Er det muligt at bruge malernes bygnings- og landskabsskildringer som udtryk for den observerede virkelighed? Konklusionen er – vel ikke overraskende – at man skal være varsom med at bruge malerier som sandhedsvidner i en kulturhistorisk kontekst. Kunstnerne tog sig kunstneriske friheder, og det skal museerne tage højde for, hvis man, som foreslået, vil bruge malerier som dokumentation i eksempelvis Historisk Atlas Fyn.

Interessant er også Lise Gerda Knudsen og Anders Myrtue udstillingsmæssige redegørelse: "Moderne Tider? – 1800-tallets landbosamfund på museum". I juni 2006 slog besøgscenteret i Den Fynske Landsby dørene op til sin første permanente udstilling nogensinde, og forløbet op til åbningen gav anledning til en række principielle overvejelser. Udstillingen er således relativt lille af format, ca. 120 kvadratmeter, men bred i mælet, da den skal introducere de mange besøgende til Fyn og et landboliv, som i dag er

nærmest ukendt for i hvert fald de yngre generationer. Artiklen fungerer både som indføring til Fyn efter 1850, men er også en praktisk kommentar til bevaring og formidling af gamle landbrugsgenstande og de faldende besøgstal, som mange af landets frilands- og landbrugs-museer slås med. For hvad skal man gøre for at informere og interessere uden at gå på kompromis med fagligheden?

Endelig må overinspektør Ejnar Stig Askgaards to bidrag til Fynske Minder 2007 nævnes. Begge artikler bygger på genstande, som H.C. Andersens hus har erhvervet i 2006, og begge er de velskrevne, overbevisende og ganske tankevækkende. Den første er en absolut fantastisk historie om H.C. Andersens problematiske forhold til den overlegne Edvard Collin og dennes tilknytning til det dystre eventyr "Skyggen". Den anden er beretning om Oden-sens historiske biblioteker og en hel række førsteudgaver af digterens udgivelser, som nåede Odense Bys Museer via Totalforsvarsregion Fyn, Syd- og Sønderjylland. Det er ikke hver dag – endsige år – at et museum begaves med så kulturhistorisk vigtige genstande, og det er nok værd at fejre.

Fynske Minder 2007 er på alle måder glimrende. Selv om det næppe er alle bidrag, som har lige stor appel til den lokalhistorisk interesserede læser, så er der bestemt valuta for pengene, hvad enten emnerne er arkæologiske, kultur- eller kunsthistoriske – eller museumspolitisk. Artiklerne er alle velskrevne, velillustrerede, og følges af et bekvemt engelsk resumé for det hurtige overblik. Hertil kommer en vedlagt CD-rom med yderligere billedmateriale, hvis det trykte ikke rækker, samt den sædvanlige solide indbindings- og papirkvalitet. Med de mange forsknings- og formidlingsprojekter undervejs ser det ud til, at der også bliver masser af glæde sig over i fremtiden.

Henrik Hvid Dalnæs

Peter Korsgaard: Kort som kilde. En håndbog om historiske kort og deres anvendelse. Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd og Sammenslutningen af Lokalkarkiver 2006, 147 s., 225 kr.

"Stol ikke på denne bog..."

"... i hvert fald følg den ikke slavisk, men brug hovedet, for kortenes verden mange gange er mere nuanceret end hvad bogen kan gengive." Sådan indleder Peter Korsgaard selv bogen

om de danske historiske kort fra slutningen af 1700-tallet og frem mod vores tid, og formuleringen illustrerer glimrende den ene af Korsgaards stærke sider: Hans store fokusering på problemstillingerne ved brugen af historiske kort som kilde og hans påpasselighed for ikke at komme med for ultimative udsagn om anvendeligheden af kortene. Hans anden store styrke er den enorme viden om de historiske kort, og han er ganske givet den i landet, der ved mest om kildegruppen 1760-1990 som helhed. Dette er både kommet gennem hans egen forskning, men selvfølgelig også gennem et mangeårigt arbejde på Kort- og Matrikelstyrelsen, hvor han har haft stor kontakt til de forskellige brugergrupper af ældre kort.

Målgruppen i bogen er ikke kortekspertter. Tværtimod er bogen skrevet, så alle kan følge med – historikere, lokalhistorikere, kulturgeografer, arkæologer o.a. Det er der selvfølgelig fordele og ulemper ved i en sådan publikation, men mere om det til sidst i anmeldelsen.

De to første kapitler er af kortteknisk karakter; først et om referencestymerne, hvilket her vil sige, hvordan det tredimensionelle landskab projiceres ned på et todimensionalt kort, og dernæst et kapitel om opmålingsmetoderne. Særligt ved opmålingsafsnittet, der kun fylder én side, kunne det have været ønskeligt med en mere uddybende indførelse i metoderne bag kortfremstillingen. Men her er det tydeligt, at bogen ikke er rettet til forskere – det er meningen, at alle skal være med.

Kapitlerne om kortbladsinddelingen (hvilke kort, der findes hvor) og om signaturene (betydningen af kortenes symboler, tegn og farvelægninger) har primært et praktisk sigte. Med bogen kan man relativt let finde kortenes numre, og man har signaturforklaringerne for de mest almindelige kort samlet et sted. Som Korsgaard dog både understreger her og flere steder under omtalerne af de enkelte kortserier, kan de klassifikationer af landskabet, som ligger bag kortene, være uigennemskuelige og til tider problematiske. Et godt eksempel er den glidende overgang fra ager til overdrev til eng og over til mose, hvor det er ikke usædvanligt at finde samme område på to næsten samtidige kort klassificeret forskelligt.

Det metodiske og kildekritiske afsnit, *Kort som kilde*, der har lagt navn til bogen, er efter min mening en af de mest interessante dele af bogen. Historiske kort er en informationsrig kildegruppe, men den er beklageligvis alt for sjældent benyttet af historikere og tilsvarende fagfolk. Det er der selvfølgelig flere forklaringer på, men en af årsagerne er sikkert, at der ikke tidligere er udviklet en samlet kildekritisk metode. Nu er jeg ikke sikker på, at Korsgaard selv

vil omtale denne del af hans bog som en samlet kildekritisk metode til brugen af historiske kort – han er, som nævnt, en forsigtig mand. Men det er det bedste forsøg på en sådan, jeg har set. Kildekritik af historiske kort kan overordnet deles i to dele: På den ene side en næsten klassisk Erslev-metode overført på en anden kildegruppe, hvor forhold som f.eks. ophavssituation, afsender, modtager og formål m.m. må granskes først. Korsgaard slår fast (s. 30 ff.), at kort ikke er en afbildning af virkeligheden, men derimod en grafisk gengivelse af informationer, som initiativtageren ønsker at formidle. De detaljerede matrikelkort fra omkring 1800 skulle f.eks. først og fremmest vise skelgrænserne mellem gårdene samt beskatningsværdierne af jorderne, mens bygningerne var af mindre betydning. I nogle tilfælde er gårdene derfor slet ikke angivet, i andre tilfælde er de vist med signaturpunkter, mens gårdene i andre tilfælde igen er vist med alle de ofte irregulære bygninger. På den anden side adskiller studier af historiske kort sig fra studier af traditionelle skriftlige kilder ved, at kort som kommunikation i et eller andet omfang nødvendiggør generaliseringer, klassifikationer og udeladelser for at kunne formidle en uendelig kompleks virkelighed på ét kort. Et kort, som viser større områder, udelader f.eks. ofte mindre bebyggelser, mens vejene på kortet omvendt illustreres med en bredde mange gange større end i virkeligheden, da det ellers ville være umuligt at se vejen på kortet. Kort har kort fortalt en anderledes måde at formidle viden på, og det må man have i baghovedet, når man læser kortene.

I det lille kapitel *Digitale kort* omtales de nye muligheder inden for digital billedbehandling og *Geografisk Informations Systemer* (GIS), som bl.a. åbner mulighed for at sammenligne flere sæt af kort og muligheden for at kortlægge f.eks. statistiske data oven på skannede historiske kort. Korsgaard skelner her mellem rasterkort, som for ham kun er skannede kort, og vektorkort, hvortil der er tilknyttet en database, og som derfor gør geo-statistiske undersøgelser mulige. Dette skarpe skel gør det måske lettere at formidle denne tekniske del af bogen til et bredere publikum, men det er en problematisk forenkling. Når Korsgaard således omtaler et rasterkort som ”dumt” i modsætning til et vektorkort med tilknyttet database, ses der bort fra, at rasterkort ikke kun er skannede kort, men også såkaldte *gridkort*, hvortil der i flere GIS-programmer kan knyttes databaser. Gridkortene skal ikke forklares eller uddybes her, men pointen er, at såfremt man ønsker et overblik over mulighederne inden for digitale analyser af historiske kort, må der anvendes en anden og mere dybdegående litteratur.

Størstedelen af bogen udgøres af gennemgangen af 25 udvalgte kortserier. Ved hver kortserie vises et så vidt muligt repræsentativt udsnit af kortserien og en faktaboks med de vigtigste basisoplysninger. Dertil er der naturligvis en beskrivelse og en kildekritisk gennemgang af kortserien, men længden af selve tekstdelen går fra knap en halv side til otte sider pr. kortserie. Dette skyldes naturligvis, at nogle kortserier, særligt udskiftningskort og matrikelkort fra omkring år 1800, er mere varierede, uregelmæssige og problematiske end senere kortserier.

Bogen afsluttes med en perspektivering til de øvrige danske historiske kortserier, flyfotos og skriftlige kilder samt endelig en *guide*: Her oplistes de centrale informationer på kortene, som f.eks. bygninger, stednavne, veje og bonitet, og ved hver af disse diskuteres, hvilken kortserie, der vil være relevant at benytte som kilde. Guiden er altså en hurtig måde at finde de kilde-mæssigt bedste kort til en bestemt problemstilling.

Der skal ikke lægges skjul på, at jeg er begejstret for *Kort som kilde*. Dels har der i den grad været et behov for bogen, og dels er der næppe nogen i Danmark, som ville være mere kompetent end Peter Korsgaard til at skrive en bog, der omfatter samtlige kortserier siden slutningen af 1700-tallet. Samtidigt er det lykkes at lave en overskuelig bog, hvor folk uden kendskab til historiske kort kan være med hele vejen.

Min kritik udspringer primært af samme forhold som den ovenstående ros: For når alle skal være med, kan der også kun blive lidt eller ingen plads til behandling af de mere avancerede problemstillinger. Det ses i bogen bl.a. ved, at kapitlerne om opmålingsmetoderne gennem tiderne og om mulighederne/problemstillingerne ved digital brug af historiske kort kun er ganske korte. F.eks. bliver forskellene i den geografiske præcision ikke berørt nævneværdigt. Om hjørnet af et skel lå præcist på X,X grader nord og Y,Y grader øst bliver særligt vigtigt, når kortet sammenlignes digitalt med et andet kort, som viser f.eks. arealanvendelsen. Til gengæld er det ved *visuelle studier* af de historiske kort ofte nok, at skellet ligger korrekt i forhold til det øvrige landskab på samme kort.

Et andet kritikpunkt, som ganske givet også skyldes målgruppen, er, at der næsten udelukkende er lagt vægt på lokale studier, mens kortkilder til og de særlige problemstillinger ved regionale og landdækkende undersøgelser ikke levnes mange sider. F.eks. behandles den ældste trykte og videnskabeligt baserede kortserie af hele landet, Videnskabernes Selskabs trykte kort i skalaen 1:120.000, slet ikke i bogen. Det

er udelukkende forlæggene til denne, Videnskaberne Selskabs konceptkort i skalaen 1:20.000, der beskrives. Nu kan de trykte og udetaljerede regionskort i 1:120.000 nemt kritiseres kildemæssigt, men kortserien bliver dog alligevel benyttet af mange, og kortserien er i nogle tilfælde den eneste praktisk tilgængelige til større regionale eller landsdækkende analyser. Det er derfor overraskende, at Korsgaard ikke medtager kortserien – om så ikke andet for at kritisere den, såfremt han ikke mener, at den bør benyttes.

Måske er ovenstående kritik kun udtryk for,

at ”mere vil have mere”... For historikere og andre, som anvender historiske kort som kilde, kan det i hvert fald kun anbefales at få købt eller lånt bogen: Den er både god at have som et praktisk opslagsværk, og den er god at få læst fra ende til anden, så man ikke falder i de mange faldgrupper, der findes ved brugen af historiske kort. Og for historikere, som ikke anvender historiske kort som kilde, kan det i øvrigt kun anbefales at få købt eller lånt bogen, så I kan se at få lært at benytte denne herlige kildegroupe.

Peder Dam

English Summary til Fortid og Nutid

Niklas Thode Jensen:

“To the Advantage of the Plantation Owners, and to the Advantage of Humanity.”

The Struggle for Control over Midwives and Births on the Island of St. Croix in the Danish West Indies 1803-1848

Maternity care occupies a central position in the discussion of the efforts of the Danish colonial administration for the health and growth of the slave population. During the period 1803-1848 the administration endeavoured to extend and improve the hierarchically structured midwife service in the Danish West Indies, in order to reduce infant mortality. The model for the structure as well as for the improvements was the efficient midwife service in Denmark. However, the endeavours of the administration did not meet with success, probably because the initiatives were not supported by legislation. The training and examination of plantation midwives seems to have been neglected in the economic strategy of the plantation owners, possibly because of problems with integrating the European practices of the educated plantation midwives with the cultural standards of the slaves. Governor General Peter von Scholten's proposal for educated district midwives foundered on the poor economy of the 1830's and the prospect of an imminent slave emancipation. Thus, it was not that the administration overlooked the possible perspectives of an efficient midwife service. Von Scholten's proposal demonstrates that the colonial administration was aware of the relation between infant mortality and the decline of the slave population. When, at long last, the proposed reform was introduced 50 years later, the result was precisely that desired by von Scholten, viz. an increase in population.

Because the initiatives of the administration came to nothing, a large proportion of the maternity care in the Danish West Indies continued in the hands of the untrained plantation midwives. The interests of the untrained midwives on the one hand and of the physicians and royal midwives on the other clashed in several related areas. For one thing, there was economic competition between the two groups, and secondly there were professional and cultural conflicts. The physicians' criticism of the lacking abilities of the plantation midwives were not merely an expression of professional self-esteem and jealousy, but also of the cultural incongruity of the two groups. The cultural discrepancies between the royal midwives and the plantation midwives were displayed in the distrust shown by the slave women towards the former, and the confidence they placed in the latter. The plantation midwife shared the Afro-Caribbean culture of the women in labour, and she was familiar with traditions and practices and with the Anglo-Creole language spoken by the slaves. The royal midwives, on the other hand, were cultural and linguistic strangers to the world of the slaves, so it was almost inevitable that they were not trusted by the slave women to assist in something as intimate as the act of giving birth. In between these cultural extremes were the trained and certified plantation midwives, who were both born into the culture of

the slaves and educated in the European obstetric practices. Unfortunately, it has not been possible to discover the attitude of the slave women towards this group.

The slave women's distrust of the royal midwives was countered by a corresponding professional and cultural distrust on the part of the physicians. They criticized the birth practices of the slaves as being harmful superstition which caused a high infant mortality rate and thus imposed a check on the important growth of the slave population. The physicians wanted slave births to be subjected to European medical ideas and practices on health and disease, and thus, in the last instance, the control of the physicians themselves. They tried to enforce their ideas by confining the women in labour to special maternity wards. The existence of such wards in the plantation hospitals may indicate that the physicians were successful to some degree in this conflict between the two health philosophies as to the control over the place for the birth. However, maternity care in the narrow sense was still provided by untrained plantation midwives. The reason for this was probably not only economic considerations, but also the "dissatisfaction" that would have ensued in the slave population of the plantation, if the physician were to take charge of the birth.

In a comparative Caribbean perspective it is clear that the maternity care of the Danish West Indies was subject to a higher degree of control, organisation and training than in both the British and French West Indies. Whilst it is true that the majority of the plantation midwives of the Danish West Indies were untrained, just as their counterparts in the British and French West Indies, the Danish administration exercised its control via the Country Medical Officer, the physicians and the royal midwives; and time and again it tried to enforce a better training of the plantation midwives. In the British West Indies, there seems to have been a total lack of efficient training and control over the midwives. Conditions in the French islands of Guadeloupe and Martinique do not seem to have been much better, but at least their authorities repeatedly attempted to introduce a training scheme for midwives, and they were successful in the last years of the period under review.

The reason for the differences between the colonies should probably be found in basic differences in the development of the mother countries and the ways in which they organised their midwife services. In Britain, a development took place from the middle of the 18th Century, whereby physicians and surgeons gradually assumed control of the maternity care from the midwives. No formalized midwife training scheme, legislation or control in this field existed before 1902, and physicians considered midwives generally ignorant. France, on the other hand, had a hierarchical system of state-controlled midwives since the 18th Century. As has been related, similar systems were found in Denmark and in a number of other Continental and North European countries, such as the Netherlands and Sweden. Here, there were formalized training schemes for midwives, upheld by state control and authorization. In Denmark, professional tradition and low frequency of physicians meant that physicians did not begin to compete with midwives until the second half of the 19th Century. In the Danish West Indies, however, the frequency of physicians was far higher than in Denmark, and so it would not have been unnatural for the physicians, of whom the majority belonged to the British professional tradition, to have assumed control of the maternity

care after the British model; but this did not happen. The reason for this was probably the economic strategies of the plantation owners, since a plantation midwife, trained or untrained, always came cheaper than the physician; but the perpetual attempts of the Danish colonial administration at regulating the area may also have exercised some influence. In colonies elsewhere in the world, where the Continental European medical tradition existed side by side with the British, a similar type of problems is encountered. The common problem for the “midwife systems” of the Caribbean sugar colonies seems primarily to have been consideration for the economy of the plantation owners. In those instances, where the respective administrative systems had a tradition for governing the midwife service, as in the cases of France and Denmark, control, organization and training often foundered because of a lack of means (and purpose) of the local economic and political elite: The plantation owners.

Finally, maternity care was a field, where not only different European administrative traditions clashed, but where, as has been related, a continuous struggle or negotiation between European and Afro-Caribbean ideas and practices took place. Because of this conflict it is possible that the Danish colonial administration would in any case have faced problems in establishing a successful midwife service in St. Croix, regardless of the economic strategies of the plantation owners, because the slaves did not accept Euro-Caribbean interventions in the field of reproduction as a matter of course.

Translated by Jørgen Peder Clausager

Medvirkende ved dette nummer

Morten Andersen, f. 1973, ph.d., arkivar/forsker, Landsarkivet for Sønderjylland

Tove Bendtsen, f. 1946, cand.mag., projektleder, Kunstindustrimuseet

Lars Bisgaard, f. 1958, lektor ph.d., IHKS, Syddansk Universitet, Odense

Henrik Hvid Dalnæs, f. 1974, cand.mag., museumsinspektør, Museerne på Vestfyn

Peder Dam, f. 1976, ph.d.-stipendiat, SAXO-instituttet, Københavns Universitet

Kristian Hvidt, f. 1929, dr.phil., forhenv. protokolsekretær, Folketinget

Carsten Jahnke, f. 1968, dr.phil.habil, adjunkt, Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Henrik Jensen, f. 1947, cand.phil., lektor, Roskilde Universitetscenter.

Niklas Thode Jensen, f. 1973, ph.d., ekstern lektor, Saxo Instituttet, Københavns Universitet

Thomas Ekman Jørgen, 1973, postdoc, ph.d, Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Mikkel Leth Jespersen, f. 1977, cand.mag., ph.d.-stipendiat, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Christian Larsen, f. 1974, cand.mag., arkivar, Rigsarkivet

Jes Fabricius Møller, f. 1966, ph.d., adjunkt, Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Henrik Gjøde Nielsen, f. 1960, cand.phil., museumsinspektør, Hals Museum

Thomas Oldrup, f. 1976, forfatter og bachelor i historie og retorik, Københavns Universitet

Hans Vammen, f. 1940, cand.phil., fhv. lektor, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

Vejledning til forfatterne

Fortid og Nutid udkommer i marts, juni, september og december. Manuskripter kan indsendes løbende til redaktionen, hvis adresser findes i kolofonen. En udførlig forfattervejledning findes på tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk – nedenfor anføres blot enkelte overordnede retningslinier.

Artikler bør ikke være længere end 20-25 A 4-sider og bedes skrevet i pkt. 12 med halvanden linies afstand. Debatindlæg bør ikke være på over 10 sider. Alle artikler forsynes med en kort manchete, hvori artiklens/debatindlæggets tema og hovedresultater præsenteres. Desuden skal artiklen/debatindlægget være forsynet med en kort forfatterpræsentation.

Gældende retskrivning skal følges, og anvendelsen af fremmedord begrænses til det strengt nødvendige. Særlige udtryk, som ikke kan forudsættes almenkendte, bør forklares første gang de optræder.

Citater sættes med citationstegn og i kursiv. Er citaterne hentet fra fremmedsprogede værker, oversættes de til nudansk, evt. med en henvisning i en fodnote til, at det er forfatteren, som har foretaget oversættelsen.

Artikler bør – så vidt muligt – være skrevet i Microsoft Word.

Notehenvisninger foretages ved tal, som sættes højt hævet over linien, og altid efter evt. tegnsætning. Noterne sættes som fodnoter nederst på siden i en mindre punktform og uden linieskift mellem noterne. Som hovedregel bør noter alene indeholde litteratur- eller kildehenvisninger. De skal altid være så fyldige, at den interesserede læser uden besvær vil kunne finde frem til den benyttede litteratur og det anvendte kildemateriale.

Forfatteres navne og titlerne på den anvendte litteratur skrives altid fuldt ud første gang de nævnes. Herefter kan der foretages forkortelser og henvises til den note, hvori den fulde reference optræder. *Fortid og Nutid* anvender ikke litteraturoversigter.

Artiklerne forsynes med illustrationer. Det er op til forfatteren at komme med et udspil til, hvilke illustrationer der skal benyttes. Ligger man selv inde med billedmaterialet, kan der, ved artiklens fremsendelse, medsendes en fotokopi af illustrationerne med reference til, hvor originalen findes, og hvorledes den kan rekvireres eller evt. scannes fra originalmaterialet.

Indhold

Nyt fra DHF:

Sniff Andersen Nexø forlader redaktionen 163

Artikler:

Niklas Thode Jensen: Til fordel for plantageejerne, og til fordel for menneskeligheden..... 165

Debat/kommentar:

Lars Bisgaard: Renæssanceåret 2006, En lystvandring..... 187

Mikkel Leth Jespersen: Fejde eller fred - Kommentar til antologien *Fejder og fred i nordisk middelalder*..... 197

Thomas Oldrup: Undskylderi..... 211

Anmeldelser:

Henrik Wigh-Poulsen: Vær mig nær. Jakob Knudsens skilsmisse og nye ægteskab. Beretning fra et Danmark i opbrud. (Henrik Jensen)..... 219

Per Grau Møller og Mette Svart Kristiansen (red.): Bygder – regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til år 2000. (Peder Dam)..... 220

Poul Duedahl, J.C. Christensen. Et politisk menneske. & Peter Ramskov Andersen og Poul Duedahl (udg.): J.C. Christensens dagbøger 1900-1909. (Kristian Hvidt)..... 221

Asger Liebst: Drømmen om Gladsaxe – en krønike om forstaden der forandrede Danmark. (Thomas Ekman Jørgensen)..... 223

Jens Toftgaard Jensen og Jeppe Nor-skov: Købstadstadens metamorfose. Byudvikling og byplanlægning i Århus 1800-1920. Skrifter om dansk byhistorie 2. (Christian Larsen)..... 224

Hanne Fabricius: Gader og mennesker i middelalderens & renæssancens København. Inden for middelaldervolden. (Christian Larsen)..... 255

Janus Møller Jensen (red.): Broderliste. Broderskab. Korstog. Bidrag til opklaring af en gåde fra dansk højmiddelalder. (Carsten Jahnke)..... 226

Søren Bitsch Christensen (red.): Middelalderbyen. Danske Bystudier, 1. (Christian Larsen)..... 228

En dansk students dagbog. C.J. Brandts optegnelser 1835-1845. Udg. af Anders Monrad Møller. (Hans Vammen) 229

Brian Wiborg, Lisbeth Aagaard Larsen: Fjends Kommune 1970-2006. (Henrik Gjøde Nielsen)..... 231

René Rasmussen: Front og Bro: Flensborg Avis i spil mellem Danmark og Tyskland 1930 – 1945. (Morten Andersen)..... 232

Jens Busck, Jeppe Nevers og Niklas Olsen (red.): Reinhart Koselleck, Begreber, tid og erfaring – en tekstsamling. (Jes Fabricius Møller)..... 233

Poul Kjeldgaard: Sammenhold. Fra et familieliv. (Henrik Gjøde Nielsen)..... 234

Asger Halling Lorentzen (red.): Fynske Minder 2007. (Henrik Hvid Dalnæs)..... 235

Peter Korsgaard: Kort som kilde. En håndbog om historiske kort og deres anvendelse. (Peder Dam)..... 236

Abstracts:

To the Advantage of the Plantation Owners, and to the Advantage of Humanity..... 237

Medvirkende ved dette nummer.. 240